

كورد و ميژوو

سپیڕیز

خودانێ ئیمتیاژێ حافظ قاضی

سەرئقیسەر
مۆید طیب

ماڤین چاپکرنێ د پاراستنێ نه

ئەدریس

- ژمارا وەشانێ: (۲۳۱)
- نافی پەرتووکی: کورد و میژوو (بەرگی ئیکێ)، (چەند فەهکولینەک ل دور میژوو یا کەفنا کورد و کوردستانی)
- دانان: دکتور عەلی تەتەر نیروهیی
- دەرھێنانا هونەری: ناسر منبەری
- بەرگ: نەجمەدین بیری
- سەرپەرشتی چاپی: شیروان ئەحمەد تەیب
- چاپا ئیکێ
- تیراژ: (۱۰۰۰) دانە
- ژمارا سپاردنێ ل پەرتوکخانا بەدرخانیاں ل دەوک (۲۰۰۱)
- ل سالا ۲۰۱۰
- چاپخانا: سپیریز

کوردستانا عیراقێ - دەھوک
تاخی مازی - جەھجا ئاشتی
ئاقاھی سپیریز
تەلەفون: ۷۲۲۰۳۷۶ - ۷۲۲۲۱۲۵

www.spirez.org
www.spirezpage.net

كورد و ميژوو

(به رگی ئیگی)

(چەند قەكولینهك ل دور میژوویا كه فنا كورد و كوردستانی)

دانان:

دكتور علی ته ته ر نیروهیی

۲۰۱۰

درباره

پیرست

۷	پیشهکی.....
۱۷	چاڤخشانندنهکا ئیتنۆلۆژی و ئانترۆپۆلۆژی ل سەر کوردان.....
۳۹	نهوورۆز د نافبهرا میژوو و ئافیستییدا.....
۵۹	نهوورۆز و بهراوردکرنهکا میژوویی.....
۷۵	میتراپهریسی میژوو و بیروباوهر.....
۱۱۱	سواستیکا د شوینهوارین کوردستان و جیهانییدا.....
۱۲۵	پهیفا کورد و کوردستان د ژیدهرین میژوویدا.....
۱۴۷	کیلهشین.....
۱۶۱	زهردهشت و تورکین نازهری.....

پیشہ کی

نقیسینا میٹروویا کورد و کوردستانی لفان سائین دووماہی رہوشہکا بلہزتر و باشر بخوٹہ دیتیہ، و باس و فہکولینین زور باش و کوورتر لسہر ہاتینہ نقیسین، نہمازہ زانکوویپن باشوری کوردستانی رولہکی بہرچاف و کاریگہر ہہبوویہ د نقیسین و راستفہکرنا چہندین بابہتین گرنگین میٹروویا کورد و کوردستانی، لی بابہتی کو کیمر پشچاف دکہفیت گرنگیدان ب میٹروویا کہفن، بہرانبہر میٹروویا چاخین نافہراست و نوی و ہہفچہرخہ.

ئہگہرہک ژفی کیم بہرہمیی بو کیمبوننا بسپورین میٹروویا کہفن د ناف زانکوویپن کوردستانی دزفریت، کو براستی زی زور ہہست ب کیمبوننا فان بسپورا دفان سالاندا د بواری میٹروویا کہفندا دہیتہ کرن. ئہگہر بہرہمین میٹروونقیسہکی خودان شیان و زانای مینا دکتور جہمال رہشید زی دہربکہین، میٹروونقیسین ناکادیمیپن کورد بہرہمہکی ہہژی گوتنی ل دوور میٹروویا کہفن نہ نقیسینہ، ژبلی ہندہک نامین ماجستیری و چہند تیزہکین کیمین دکتورایی نہبیت، کو ئہف کیم بہرہمییہ لدویف سہنگ و رولی میٹروویا کہفنا کورد و کوردستانی نینہ.

راستہ خودی زی رازی محمہد ئہمین زہکی، مہحمہدی مہردوخ، رہشیدی یاسمی و ئیحسان نوری پاشای، و دویفدا چہند کہسین دیتر زی میٹروویا کہفنا کوردستانی نقیسینہ، لی ب فہدیتین نویپن نارکیولوزی و شورشا تہکنولوزی و راگہیانندی ئہفرو شیانین میٹروونقیسا زیدہتر بووینہ، و پیویستی ب دووبارہ دارشتنا فی میٹرووی ہہیہ؛ چونکی ہہر فہدیتنہکا نوی، دبیتہ ئہگہری ہندہک گۆھورینکاری و بیڈاچوونین نویتر د بابہتین میٹروویا کہفندا.

میٹروونقیسین بہری سہرہلدانی د کوردستانا بندہستدا، ئہو ئازادی زی نہبوویہ کو وکو پیویست و ناکادیمیانہ میٹروویا کورد و کوردستانی بنقیسین، و ب مخابنیشہ د عیراقا نویدا زی ل زانکوویپن عیراقی نہشین ناکادیمیانہ بنقیسین. یان زی ب ئہگہرا کیمبوننا سہرچاوه و ئیمکاناتین تہکنولوزی و پھیوہندی و راگہیانندی د وی دەمیدا،

نه چار بووینه پشت ب سهرچاوه و بوچوونین هزریین داگیرکهرین کوردستانی و بوچوونا فهرمیا فان حکومهتا بیهستن.

ژ رویی هزری و میتولوزی و کلتوریشه کوردستان خودان میژووویهکا کهفنار و دهولهمنده، و ژیدرهکی سهرکی بوویه بو هزریین دویفدا هاتین کو شایینه چوارچووفهیهکی جیهانی زی بخوفه بگرن، لی مخابن وهکو پیویست کوردان خو لقی کهلتوری کهفن رهنکه ب نهگهرا بی شیانیی یان نه هوشیاریی و خهریکبوونا وان ب کارین فهرترقه وهکو شهرئ مان و نهمانی، خو لی نهکریه خودان، و نیژیکه ب نهگهری پهیدابوونا گلؤبالیزمی، دی پشکهکا ساخ یا فی کهلتوری کهفنار بن ئاخ بیت و هیته ژبیرکرن.

ئهف فهکولینین د فی پهرتووکیدا هاتین، نه ئه و بابهتین هزرینه کو مه مهرم پی هه، چونکی ئهف فهکولینه بابهتین کورتن کو بو گوشاران د دهمی خو دا هاتینه بهرهف کرن، و د ناستی قوتابییهکی زانکوی دانه، لی دیسان نازراندنا هندک بابهتین هزری و میتولوزینه، کو کیتر د میژوویا کوردستانیدا پویته پی هاتیه دان.

ئهف پهرتووکه کومهکا فهکولینانه کو دنافهرا سالیین (۱۹۹۷ – ۲۰۰۰) ئ دهمی نفیسهر قوتابی زانکوی د قویناغا بهکالوریوسییدا، د گوشارین (مهتین)، (لالش)، (فهژین)، (کاروان)، (شانهدر)، (پیشمهگره) و (گازی) دا بهلاف کرینه، لی پشتی تمامکرنا خواندنا ماستهری و دکتورایی بی گومان هندک گوهورین ب سهر ناست و هزرو بوچوونین ههر قوتابییهکیدا دی هیین، لی من نهفیا دهست لغان فهکولینان بدهم و هندک گوهورینا دنافدا بکهم، بهلکو وهکو خو من فیایه بهلاف بکهم دا کو بوچوونا قوتابییهکی، د وی قوناغا دیارکریدا بدهمه دیارکرن.

ئهف فهکولینه د دوو بهرگین پهتوکهکیدا بنافی "کورد و میژوو" – کو نافی پروگرامهکی بوو بو ماوی چهند سالا من ل ههر دوو تهلهفزیونین کوردستان کهنالی دهوک و پاشی ل سهتهلایتا کوردستان ناماده و پیشکیشدکر – هاتینه بهرههفکر و بهرگی دووی نیژیکی ۱۶ بابهتین میژوویا نوی و ههفچهرخ ب خوفه دگریت، و نهگه دهرهت ههبوو دی بهردهوامی پی هیتهدان.

سهرهرای هندی کو بسپوریا من میژوویا ههفچهرخه، لی ئه و فهکولینین کو ددهمی خو دا پشتی ب دووماهی ئینانا خواندنا نامادهیی ل ئیرانی، من لسهر میژوویا کهفن،

تایبەت د پەرتووووخانە و موزەخانین ئێرانیدا کربوون، تا راددەیهکی ھندەک پێزانینین باش ل دوور میژوویا کەفنا کوردستانی من کومشە کربوون؛ چونکی براستی د وان پەرتوووخاناندا ژمارەکا باشا پەرتوووکین کیمیاب و چاپین کەفن ھەبوون، کو ئەفرو ب ساناهی ل باشووری کوردستانی ب دەست ناکەفن.

پشکەک ژفان فەکولینان د بنەرەتدا، ھندەک پشکین پەرتوووکەکیئە کو ب زمانی فارسی ل ژیر نافی "تاریخ کردستان از آغاز تا میلاد مسیح" نفیسینا وی ل سالا ۱۹۹۲ی ل ورمی ژلای نفیسەرئ فان دیرا ب دووماھی ھاتبوو، و پستی ھاتیە پشکیشکرن بو وەرگرتنا دەرڤەتا چاپکرنی ل ریڤەبەرەیا ڤەرھەنگ و ئیرشادا ئیسلامی، بەرڤاژی ھەر پەرتوووکەکا دیتەر، ھاتە ھنارتن بو لایەنین سیاسی. بیانوو ئەو بوو کو نفیسەر کەسەکی بیانییە، لی دویڤدا دیار بوو؛ چونکی بابەتەکی میژوویا کوردستانی و ژلای نفیسەرەکی کورد ھاتیە نفیسین. ئیکەم پرسیارا وان ژی زور ب ریژگرتن و ب کەنیڤە ئەڤە بوو: بوچی تە کوردستان وەکو ئاخ و ولاتەک ئیکگرتی و سەر بەخۆ ژ ولاتین ڤەرمیی دەڤەرئ نافیریە؟ چونکی ئەڤ دەڤەر پشکین ڤەرمییین فان ولاتانە؟ و تە بزاف کرپە میژوویا کەفنا دەڤەرئ ل دویڤ بەرژووندیین سیاسی دابەش بکە؟ ئەگەر چی بڤەرمی ئەڤ پەرتوووکە نەھاتە رەد کرن، لی چ جارن ژی دەرڤەتا چاپکرنی نەدان.

بیگومان دەھان پەرتوووکین دیتین نفیسەرین کورد ژی د فان چوار ولاتاندا ب ھەمان چارەنفیس گرفتار بووینە.

راستە فان فەکولینان تایبەت د بەرگی دوویدا، تا راددەیهکی توندی پڤڤە دیارە، لی د وی دەمیدا، حکومەتا حزبا بەعسا ەرەببیا سوشیالیستی ل ژیر سەرکردایەتیا سەدام حسین ل بەغدا دەسەلات د دەستدا بوو، و ب مەترسیەکا مەزن لسەر گەلی کورد دەھاتە ھەژمارتن، لەورا زور جارن کاردانەڤە بوو بەرانبەر ھەلوپست و بوچوون و ڤاگەیاندنین ڤەرمییین حکومەتا عێراقی، ھەرچەندە ب زمانی سادە و ساکاری قوتابیەکی بوو.

بندەستی کورد و کوردستانی، و بیبەشبوونا گەلی کورد ل ھەر چوار پارچین کوردستانی، بەرڤاژی مروڤین دیتەر لسەر گەردوونی، ژ ئازادی و مافی دیارکرنا چارەنفیسی، و ڤوربانیکرنا کوردان ب بەرژووندیین مللەت و ولاتین دیتەر ژی ببوو ئەگەر، کو ب بیباوەری بەریخۆ بدینە وان دامودەزگەھ و بیروباوەرین کو بنافی

مرۆفایهتی و پيشكهفتن و شارستانیهتی دهینه پيشكيشكرن، و براستی ژى مرۆفایه
نهچاره ب وى رهنگى تهماشای وان بكهت؛ چونكى راستهوخۆ و سۆروسۆر كورد ژوان
مافان بيهشكرينه.

ژلايهكى ديترفه رهنكه تا راددهيهكى ههلويستيين توند بهرانبه مرۆفایه
رهگهزپهريس و هزرين رهگهزپهريستانهيهين نهتهوين جيران هاتبته وهگرتن، و ل
هندهك جهين كيم خواندهفان ههست ب تونديين و دياربوونا سوزداري ل جهم
نقيسهري بكهت، لئ ئەفه نابيته دهمارگيرى كو ئيك ژ مهزنترين نهخوشيين كوژندهيه؛
چونكى دا وى دهمى ئەفه ديارده پهيدا بيت، ئەگه ل سهر حسابا وان مللهتان و دژى
دهستكهفت و ههبوونا وان بايه. ئەفه مافهكى سروشتيه كو ههر هاولاتيهك بۆ ب
دهستفه ئينان و پاراستنا مافين گه لئ خو، يئ پرباوهر و رژد بيت، و ئەفه د چيته خالا
نيشتيمانپهروهري و دببته جهئ شانازي بۆ ههر مرۆفاهكى فئ سهردهمى ژى كو ولات
و نهتهوى خو خووش بفييت، و بهرانبه رهنج و تيكوشين و دهستكهفتين گه لئ خو
ههست ب خهمخورى و بهرپرسيارى بكهت، و ب نقيسين و ب كريات ژى دهربريت.

ژوزيف مازيني بيرمهندى مهزنى ئيتالى د سهدى نوزديدا كو پيغه مبهري رابوونا
هزرى (Risorgimento) ل ئيتاليا و ئيك ژ مهزنترين بيرمهنديين ناسيوناليزمى د
رؤژنافادا دهپته ههژمارتن، دگه هندى كو هه موو نقيسين و بزافا وى بۆ رزگاريا
گه لئ ئيتاليا ژبندهستيا ئيمپراتوريا ئوتريش - هنگاريا بوويه، لئ دگه هندى ژى هزرا
مرۆفایهتی و خوشهويستيا گه لئ ديتر ژبير نهكريه، و ب فاكتهرهكى مرۆفایهتيين و
ولاتپاريزي ل قهلهم دايه، ئەو د پهرتووكا خويا نافدار بنافى (سهبارهت ب ئهركين
مرۆفایه) دا دنقيسيت: "ئيكه مين ئهركى ههوه ژ رويئ گرنگيئفه ... ئەو ئهركن ئەوين
ههوه بهرانبه مرۆفایهتيين هه، هون بهرى كو هاولاتى يان باب بن، هون مرۆفن...
ئەگه ل ههر جههكى مرۆفهك د رهنج و نهخوشييدا بيت يان شهرفا مرۆفهكى ب
ئەگهرا نهراستين يان ستهمى بن پئ بببت، و هون د دهمى ب هيز و شيانقه وه نهفپت
هاريكاريا فان مرۆفان بكهن، و رزگاريا رينجبهران نهكهنه ئهركى خو، د وى دميدا
ههوه ياسايئ ژيانئ يئ ژنافيرى... چ جارن ههبوونا مللهتيين ديتر رهنهكهن... و دهما
كو هون بۆ ولاتى خو ل سهر بنه مابين دروست خهباتى دكهن، ههوه بۆ هه موو
مرۆفایهتيين خهبات كرية".

سەعدیی شیرازی ھوزانفانی مەزن ل سەدی ۱۳ ی زایینی دەھوزانەکا نافداردا دبیژیت: "مرۆف ئەندامین ئیک و دوونە کو د ئافراندنیدا ژ ئیک گەوھەرینە، دەما کو ئەندامەک رۆژگاری د ئیشینیت ئەندامین دیتەر ژ لێر ناحەویین"، لەروا پپووستە مرۆف ب فی چافی و ب فان ھەلوستان بەریخۆ بدەتە مرۆفان و ریز و خۆشەویستی بۆ رمئی و چارەنقیسی ھەموو مرۆفان و گەلین دیتەر ژ ھەبیت. خزمەتکرنا گەلێ کورد ژ وەکو خزمەتکرنا پشکەکا مرۆفایەتی ئانکو خزمەتکرنا ھەموو مرۆفایەتی، و چەوساندنا کوردان ژ ئانکو چەوساندنا پشکەک ژ مرۆفایەتی و د ئەنجامدا چەوساندن و ئیھانەکرنا ھەموو مرۆفایەتی، چنکی دەما مرۆف ب تنی ئیک تاکێ مرۆفی ژ لیسەر ئازادی و ماف و بەھایین مرۆفایەتی ئیھانە بکەت ئەو ئیھانەکرنا گەوھەری مرۆفایەتی.

دگەل ریز و حورمەتەکا بئ سنوور بۆ گەلین جیران، و ھەفسوزی دگەل خەبات و مافین وان؛ ب تاییبەتی کو ھژمارەکا مەزن ژ ماموستایین من ھەر ل قۆناغا سەرەتایی تا دووماھی ئینانا خواندنا قۆناغا دکتورایی ماموستایین فارس و ئازەری و عەرەب بووینە، و ئەو پەری ریز و خۆشەویستی من بۆ ھەموو وان گەلان ھەنە، ئی دیسان ئەگەر برەنگەکی ئاکادیمی و بیرمەندانە، و نە وەکو تیبینیین سیاسی و دیپلوماسی، تەماشای بابەتی بەیتەکر، ئەف گەلین سەردەست و زال لیسەر کوردستانی، و ھەرا پڕانیا وان یا شوفینی ئەگەری سەرەکیی نەھامەت و کارساتین کوردان بووینە. لەورا ھەموو گونەھ ناکەفیتە سەر ملین حکومەتین ئیک دویف ئیک یین فان ولاتان، بەلکو پشکا مەزن ژ دیکەفیتە سەر ملین گەلین وان. بۆ نمونە ئەگەر د پفراندۆمەکا ئازاددا داخواز ژ فان گەلان بەیتە کر، کو ئایا مافی کوردان وەکو مرۆف و ھەموو مللەتەکی دیتەر کۆمەلگەھا مرۆفایەتی دی پەسەند کەن یان نە؟ ئەری دی بەرسف چ بیت. بەرسف یا خویایە!

ھەر وەکی من د تیزا دکتوراییدا نقیسی، و نھو ژ وەکو پەرتووکەک بنافی "بزافی رزگار یخواری نەتەوہی کورد لە کوردستانی عێراق لە سالەکانی جەنگی عێراق – ئیران دا ۱۹۸۰ – ۱۹۸۸" ژلای دزگەھی سپیریز ھاتیە وەشاندن، و ل دویف بەلگەنامەکا ھەرمییا حزبا بەعس، ئیک ژ بلندترین دامەزرادەیین زانستیین عێراق، ئانکو زانکو و ژوان ژ ماموستایین زانکویا موپسل، ل سال ۱۹۸۷ ئ جھێ رپپە چارەپەکا سیاسی و

دیالوگا شارستانی، بۆ چاره سهر کرنا کبشا سیاسیا کوردان، داخووا بکار ئینانا هیزا لهشکری ب هه موو شیانان بۆ ویران کرنا گوند و باژیرین کوردان دکهن، و ئەگەر هاتوو ل ههر تاخهکی کوردنشین ژى چالاکییهکا لهشکری چیبوو، خه لکی وی تاخى بهرپرسيار بن و تول ل خه لکی وی تاخى بهیته فه کرنا! ئەگەر ئەفه رهئى و بۆچوونا روشنیرترین تهخ و تویر بیت، فیجا دی هه لویستى خه لکهکی ناسایى چ بیت؟ دی ئەو بیت کو د ئەنفالان و د ده می کوچا ملیونیدا هاتیه دیتن.

د میژوویدا هاتیه سه ماندن کو چ ولات و چ ئایدۆلۆجیهکی خۆ ل کوردان نه کریمه خودان، شاهه نشاهی ئاریامیهر کو خۆ ب پارێزهر و رۆژا (خورا) گهلین ئاری دزانى، و د پروپاگنده و راگه یاندنا فه رمیا خۆدا وهسا نیشا ددا کو کورد پشکهکا ره سه نا گهلین ئیرانى (ئارییه) و پتر ژ گهلین دیتر که لتور و زمانى ئاریایى پاراستیه، لی ب کریار ل 6 ی ئادارا 1975 ئ ئەفه کوردین ئاری ئیخسته بهر رحما ئیک ژ درندانه ترین رژیمن شوفینی د جیهانیدا، و مه زنتین سته م ژى ل گه لی کورد ل پارچا رۆژه لاتا کوردستانى دکر. ب هاتنا حکومه تا ئیسلامی ژى نه بتنى زۆر و سته ما ل سه ر کوردان کیم نه بوو، به لکو ئەو کوشتارا ل ساله کی ل رۆژه لاتا کوردستانى هاتیه کرن، هندى هه موو ئەو کوشتارا چاخى په هله وی بوو. کومارا ئیسلامی ژى ب ئاشکرایى راگه یاند کو چ ئوتونومی و بابته ئین نه ته وهی نه دسه رده می پیغه مبه ریدا هه بووینه و نه د قورناییدا نامازه پی هاتیه کرن.

ل ولاتى ئۆسمانى ل سه رده می سولتان و خه لیفان، تاییهت پشتى سه رده می سولتان مه حموودى دووی و ژناقیرنا میرنشینی کوردان، تا دووماهیا سالتین ده سه لاتا ئۆسمانیان، سته مه کا هندا زۆر ل کوردان ده اته کرن، کو تا نه و ژى "زولما رومی و رومیان" د کوردستانیدا یا نافدار و بی وینه یه. ب هاتنا ده سه لاتدارین نوی و دامه زراندا کومارا تورکیا، سته ما له سه ر کوردان هنده زیده بوو کو کوردان دگوتن خوزیین چاخى ئۆسمانى و هنده کا ژى داخووا زفرینا چاخى "زولما رومیان" کرن، ب گۆهورینیین دویقدا و وهرگرتنا ده سه لاتى ل تورکیا ژلایى حزبین ئیسلامیه ژى، کورد هه ر د هه مان ده ستودار و بارودۆخدا مانه فه و "خوزى ب سالا پار و پیرار" که فته سه ر زمانان.

ل ولاتی سوریا سهره‌پای هندئی کو ل هندهك ده‌فهران هه‌بوونا كوردان بو چاخین پيش ميژوویی و ميژوویی و بهری هاتنا عه‌ره‌بان بو وئ ده‌فه‌ری د زفریته‌فه، و هه‌ر چ نه‌بیت ئاكنجی‌بوونا هه‌موو كوردان د وی ولاتی‌دا بو پيش ژ دایکبوونا کومارا سوریا، لئ تا نهو ژي كورد ل کیمترین مافین مروّف و هاوالاتیه‌کی کو ناسنامه‌یه د بئ به‌هرن، و تا نهو ژي ناسناما هاوالاتی‌بوونئ نه‌دایه پشکه‌کا مه‌زنا كوردان، و وه‌کو ئاواره سهره‌ده‌ری دگه‌لدا دکه‌ن، د دمه‌کی‌دا کو د جیهانا شارستانی ئه‌فرودا، و نه‌مازه ل ئه‌ووروا و ولاتین دین شارستانی ب چهند ساله‌کین کیم، مافی هاوالاتی‌بوونئ دده‌نه هه‌ر که‌سه‌کی کو لسه‌ر ئا‌خا وان نیشته‌جی ببیت، و بو وان که‌سین کو لسه‌ر ئا‌خا وان ژدایک دین ئیدی مافی هاوالاتی‌بوونئ یئ مسوگه‌ره، دده‌مه‌کی‌دا کو كورد د ولاتی خودا ژي یئ لقی مافی بی به‌هره.

ل دامه‌زراندنا ده‌وله‌تا عیراقی ل چاخئ مه‌لکی، تا دگه‌هیته عیراقا کوماری، و دویفدا ل سهرده‌می رژیم توتالی‌تارییا به‌عسیاندا ژي، مافین كوردان د دیار و ناشکرا بوون، ئه‌و ژي کومه‌لکوژی و سوتن و ویرانکرنا گوندین وان و پارنا ئه‌نقلان لسه‌ر وان مینا کافران، کو سهر و مال و سامان و که‌دا ده‌ستین وان و به‌ره‌می ره‌نجا باب و باپیرین وان ژي بو خو حه‌لال دکرن، و دویفدا وه‌کو پيشی و میشان پله‌کا توزی ژي لئ دره‌شاندن! ئه‌و ره‌فتارا حکومه‌تا عیراقی د سهرده‌می فه‌رمانه‌رواییا سه‌دام حسین و حزبا به‌عسا عه‌ره‌بیا سوشیالیستی دگه‌ل كورداندا کری، یا بی وینه‌بوویه د ميژوویا مروّفایه‌تییدا.

پشتی ژنافرنا حکومه‌تا به‌عسیان ژلایئ هیژین هاوپه‌یمانانقه ل نیسانا ۲۰۰۲ ئ، دلئ هه‌موو كوردان ب هندئی یئ خوش بوو کو جاره‌کا دیتر ئه‌و دئ زفرنه سهر جهی باب و کالان، و زه‌فی و خانین ده‌ست بسهرداگرتی دئ بو هینه زفراندن، و (موعه‌زه‌ز و موکه‌ره‌م) دئ د ناف براین خودا وه‌کو هاوالاتیه‌کی عیراقی بی جیاوازیا ره‌گه‌زی و نایینی ژین. تا نهو ژي هه‌لو‌یستی هه‌فه‌په‌یمان و هه‌فه‌سه‌نگه‌رین كوردا یین دوهی یئ دیاره، و هه‌مان سیاسه‌تا حکومه‌تا به‌عسیان و سه‌دام حسین په‌یره‌و دکه‌ن، و بزافی دکه‌ن کو بچووکتین ده‌ستکه‌فتیئ سه‌دام ژي ل سهر حسابا كوردان، گوهورین ب سهردا نه‌هیت، و ئه‌و كوردین کو د خانین خوین لسه‌ر ناف براین عه‌ره‌ب ژي تومارگری، و لسه‌ر ده‌می رژیمی تیدا د ژیان ل باژیرین مینا موسل نه بتنی ژئ هاتنه درئیخستن،

بەلکو ب هزاران مرقۆفین کورد د هه موو ته مه نه گیدا ژى ل سه ر ناسناما نه ته وه دى
هاتنه كوشتن يان ل ده قه رپن عه ره ب نشين هاتنه ده رگرن. دا كو نه هاهمه تيه كا ديه
سه ر نه هاهمه تيپن كوردان زي ده ببه ت.

قى دووماهه يى نه گه ر مرقۆف به ربه رپن رۆژناما فه ده ت يان سايتين ئه نترنيتى فه كه ت
و گوهداريا راديو و ته له فزيونين "برا" بكه تن، دى ببه ت كا چ هيرشه كا مه زنا
راگه ياندنى له سه ر كوردانه، بۆ چى؟ چونكى كورد ژى مينا هه موو مرقۆفان يى داخوازا
ئيكسانى و ئازادى و سه ربه ستى دكه ن. سه له يم مه ته ر وه كو نفيسه ره كى شو فينيى
عه ره ب كو بابه تين وى د هنده ك ژ سايت و رۆژنامين عه ره بيدا ده ينه خوار، ل هه يقا
شوباتا ۲۰۰۹ ئ ل سايتى "حوارات" بابه ته ك ل دوور كوردان نفيسى بوو، و تيدا هاتبوو
كو نه وهى ميژوو هه ي هه ر كوردين ئانادولى ب توركان و يين عيراقى ب عه ره بان و يين
ئيرانى ب ئيرانيانقه دگردياينه، هه روه كو خودى كورد بۆ خزمه ت و بنده ستيا وان
ئافرانده ببه ت!

بۆچى كورد ژى خوه يى سه روه رى و ماف نه بن؟ ما كوردان ژى نه و شيان نينن كو
ده سه لاتا خو بگرنه ده ستى خو، نه رى ده سه لاتدارين كورد ژى باشترين وينين
مرۆفقيه تيپى تومار نه كرينه؟ بۆ وينه د ميژوويا چاخين نافه راستدا ئيك ژ باشترين و
جواميترين ده سه لاتداران ب گه واهييا دوست و دوژمنان سه لاهه دينى نه يوبى بوويه،
كو تا نه و ژى موسلمان شانازى پى دبه ن، هه روه سا د ميژوويا نويدا و ب دريژيا
ميژوويا ئيرانى چ ده سه لاتداره كى مينا كه ريم خانى زهندي كورد نه هاتيه، كو وه سا يى
دادبه روه ر و ميهره بان به ت، جه لاله دينى ميرزايى قاجار دگه ل هندي كو ژ بنه ماله كا
دوژمنى بنه مالا زهنديان بوويه، و وى سه رده مى سه ر ب بنه مالا ده سه لاتدارا قاجار بوو
دنفيسه ت: "باوه ر ناكه م ل ده ستپيكا جيهانى تا نه و كو نه فه هه موو ده سه لاتداره هاتينه،
كه سه كى هۆسا يى ره وشت باش هاتبه ت". له ورا مير عه بدوله رحمان به درخان د رۆژناما
كوردستان ل ئادارا سالا ۱۹۰۲ يدا د نفيسه ت: "نافه مه دا حاكمين قنج محب عادل هه نه
بلا رئيس مه كرد به ت چرا ام بن ده ستى تركا ده بمين".

د فان چه ند سالتين دووماهه يى ژى نه گه ر ته ماشاى رۆلى سه ر كوردين كوردان د عيراقا
باش روخاندنا حكومه تا به عسيان ل سالا ۲۰۰۳ ئ بكه ين، دى ببه ت باشترين رۆلى
جواميرانه و گيانى ليبوردينى ل جه م وان هه بوويه، سه روك مه سه وود بارزاني د كونگرا

لهندنه یا ئوپوزوسیونا عیراقی ل سالا ۲۰۰۲ ئی ئەو پهری نهرمی نغاند و بو بهرژوهندیا گشتی و پیکئینانا لایهنن عیراقی دگهل مام جهلال تاله بانو بوونه فاکته رین خیری و ب نوینه راتی و سه رکرایه تیا گهل کورد ل زور تشتا بوورین، و نه بتنی نه هیشتن کو شهری نافخو هه موو عیراقی بگریته فه، به لکو نه هیلان کو کورد زی د ئەو پهری هیز و دهسه لاتیدا، توی فه کهن، به لکو هه موو کاره ک ب یاسای و دادگه هان سپاردن، و سه ره پای سه لماندنا وی ئیکی کو نه فه دوو ریبه ره ل دویف چهن دین راپرسیا باشترین ریبه رین عیراقی بووینه، و رۆل سهره کی د ناویژیوانیکرنا لایهنن شه پکه رین عیراقی، و پارت و گروپین دژ کرینه، بو هندئ هه مووان بیننه سهر میزا دانوستاندنی، لی د سهر هندئ را زی، نه فه هیرشا هوسا یا دژوار دژی سهرکرده و گهل کورد یا بهرده وامه، و زور ب ناشکرایی زی دهیته دهرپین.

یا خویایه کو کیشا کورد نه بتنی کیشا دناقبه را کورد و رژیماندایه، به لکو یا راستی و دوور ژ زمانی دیپلوماسی، یا کورد و شان گهلین داگیرکه ره؛ چونکی سه ره پای گوهورینین بهرده وام د رژییم و حکومه تاندا، ههر رژییمه کا دهسه لات وهرگرتبیت هه مان سیاست دژی کوردان جیبه جی کریه، مه بهست ل فیره نه ئەوه کو خودئ نه کهت بهرئ شهری کوردان بهیته گوهورین بو شهرئ دگهل شان ملله تان؛ چونکی بزافا رزگاریخوازا نه ته وهییا کورد د دریژیا میژوویدا، چ جاران ل چوارچووی بزافه کا پاقترا رزگاریخواز دهرنه چوویه، و شهرئ خو دگهل حکومه تان بو شهرئ د گهل شان ملله تان نه گوهورییه.

لی نه فه زی وی رامانی ناگه هینیت کو وه کو عه بدولره حمان به درخان د رۆژناما کوردستان ل نادارا ۱۹۰۲ یدا دنقیسیت: " ترک و خنکار چه نام و عنوان بلا بدن خو لکن کرد نه ژ خدمتا وان را خلق کریه " فیجا بلا تورک و عهره ب و ئیرانی بزنان کو خودئ کورد بو خزمهت و غولامه تییا وان نه ئافرانندییه، و ئەو سه رده م چوو کو ئیدی ملله تی کورد ب خاپینن و ب سه ردا ببهن، فیجا چ " نام و عنوان " بلا لسه ر خو دانن، لی هه مان هزر و هه مان کهس و پهیره وین هه مان سیاسه تییه. لی کوردان بریار دایه کو ئیدی بنده ستیی فه بول نه کهن، ب ههر بهایه کی بیت و چ جاران زی کورد هنده یی ئیکگرتی و هاوهه لوپست نه بوویه، کو ئەو زی گهره نتیا پاراستنا دهسته کف و سه رکه فتنا وانه.

دەمى نڧيسينا فى پيشهكىى ھەلبىزارتنىن ئەنجومەنىن پارىزگەھىن عىراقى بريفھە
 د جيون، كو دھقرىن كوردستانى يىن دھرقەى دەسلاتا حكومەتا ھەرىما كوردستانى
 زى بەشدار بىوون، سەرھەراى ھەموو گەف و ھەرھشىن تىرورىستان، نە بتنى كوردان
 پشكدارىيەكا بى ويئە و تەڧاىى كرن، بەلكو ب نىك دەنگ زى، دەنگىن خو دانە لىستىن
 كوردستانى، بو ھندى بسەلىنن كو ئەگەر سەدان سال زى ل بن دەست بىمنن و بەيئە
 تەعربىكرن، لى ديسان دەما دھرفەتا دەنگدانى بو وان بەيئە دان و د دەنگى خو دا
 سەرھەست بن، ھەردى كورد و كوردستانى ھەلبىزىرن. ل رۇزا دەنگدانى ئانكو ل ۳۱ ى
 كانوونا دووى ۲۰۰۹ ى، ل بازىرى شنگال كچەكا نىك سالى بناڧى بەھناز خەلەف سلېمان
 ئەمرى خودى دكەت، مالا وى تەرمى وى نافەشىرن و د ھىلنە د مالشە، ھەتا ھەموو
 پشكدارىى د دەنگدانى دكەن و پاشى تەرمى زاروكا خو ڧەدشىرن، داىكا فى زاروكى
 بناڧى بىزار حەجى خەلەف گوتە پەيامنىرى (نيوزماتىك): پشكدارىكرن د
 ھەلبىزاردناندا گرنگرە ژ ڧەشارتنا كچا منا نىكسالى. ئانكو ھوشياريا نەتەوھىى ل جەم
 كوردان يا گەھشتىە راددەھىكى كو ئىدى ب تەڧاىى بئەدەستىيى قەبول ناكەن.
 بلا گەلى كورد تا دووماھىيى زى ھەر دەستى براىينىى بو ڧان مللەتان درىژ بكەت،
 بەلى بلا نامادە نەبىت بچووكتىن ماڧى خو زى ب دەست وانشە بەردەت. ھەروەك
 سەرۆك مەسعود بارزانى د بىژىت: ئىدى ب ھاولاتبىيەكى پلە دوو رازى نەبىت. لى يا
 ڧەرە بىژىن كو ب ساناهى زى ھزرا د مىشكى ڧان گەلىن جىراندا ناھىتە گۆھورىن،
 لەورا كورد نەچارە ھزرى د رىيە چارەكا دىتردا بكەتەڧە، باشترىن نمونە زى ئەو
 رڧراندوم بوو يا ل ساللا ۲۰۰۵ ى دگەل ھەلبىزارتنان ھاتىيە كرن، كو پراىنا رەھايا
 مللەتتى كورد سەرھەخوبى ھەلبىزارت؛ چونكى ب وى رەنگى، ئەم دى پتر رىزى ل
 ھەڧدوو گرىن و وى دەمى دى براىينى و خوڧشەويستى دناڧ گەلىن جىراندا پەيدابىت و
 كەرب و كىن دى جەھى خو دگەل خوڧشەويستى و ڧىيانى گۆھرىت. بىگومان ھەتا ئەو
 دەمى مللەت رىزى ل مللەتتىن دىتر و مروڧ ژ مروڧتىن دىتر نەگرىت، ڧىيان و
 خوڧشەويستى و رىزگرتن زى دناڧدا پەيدا نابىت.

دكتور عەلى تەتەر

۱ ى ئادارا ۲۰۰۹

چاخشاندنه کا ئیتنۆلۆژی و ئانتروپۆلۆژی ل سەر کوردان (*)

پیشه کی :

ئۆژن پیتار نقیسه ری فرهنسی دنقیسیت: "دهمی مروّف هزرا خو د شارستانیه تیّن مهزن د ئاسیادا دکهت، مروّف غه مگین دبیت؛ چونکی ئەم نزانین کی ژ فان ملله تیّن ساخ د ئاسیادا، دی شین بیژن کو ئەم میراتگریّن وان شارستانیه تاینه، رهنگه پشکهک ژ کوردان و ئەرمه نان دی شین بیژن کو ئەو پاشمایین وان شارستانیه تیّن مهزن و نافدارن..."^(۱)

کوردستان ب ئەگهرا سروشت و ئاف و ههوایه کی سازگار، ئیک ژ کهفنه وارترین جهایه کومروّف تیدا ژیا به، و چه نندین فۆناغین گه شه کرنی و پيشفه چوونی تیدا بوراندینه؛ چونکی کهفنترین نیشان و پاشمایین مروّفی کهفن و ههستیکیّن مروّفی نئاندرتال، د کوردستانیدا هاتینه دبیت، و ئاف و ههوا یی کوردستانی ژ ی سازگار بوویه کو مروّفی سه رتهای ب ساناهیت ل جهین دی تیدا بژیت، دهمی کو مروّف ل کوردستانی د ژیا، هیشتا ل دهو روبه ریّت کوردستانی نه ژیا بوو، ئانکو چ نیشانین مروّفین کهفن ل دهو روبه ریّت کوردستانی نه هاتینه دبیت کو بگه هنه ژیی مروّفی کوردستانی.

ههروهک ئەم دزانین ههستیکی ئیکه مین مروّفی نئاندرتال، د رۆژئافا ئاسیادا ل شکهفتا شانه دهر ل سهر ژیی مهزن هاتیه دبیت.^(۲) ههروهسا چه نندین جهین کهفنین شوینه واری د کوردستانیدا هه نه، کو ئەفرۆ د جیهانییدا ب ئاف و دهنگن، وهکو (به رده به له که) ل نیژیکی چه مچه مال و شکهفتین زهرزی^(۳) و هزارمیرد^(۴) ل نیژیکی

(*) د گو قارا کاروان ژماره (۱۱۲ - ۱۱۳)، حوزه بیران و ته مووزی ۱۹۹۷، هه ولیر هاتیه به لافکرن.

(۱) اوژن پیتار: نژادها و تاریخ، (پاریس، ۱۹۲۴)، ص ۳۸۵.

(۲) جمال رشید و فوزی رهشید: تاریخ کرد القدیّم، (ارییل، ۱۹۹۰)، ص ۲۵ - ۲۶.

(۳) Dorthy Gorrod: the Paleolithic in southern Kurdistan, bulleten of American school of prehistoric research vol, ۱۹۳۰.

(۴) جمال رشید: المصدر السابق، ص ۲۷. ل سالا ۱۹۲۸ ی بۆ ئیکه م جار ژلایی (بریدود) فه لیکنۆلینه فه ل سهر هاتیه کون.

سليمانی و مله فحات ل سهر رووباری خازری و شكهفتا بیستون و تهپه سهراب ل کرماشان و شكهفتا شكارچیان ل سنه و شكهفتا تام تام (tam tam) ل نیژیکی ورمی.^(۱)

ئهو جهین نافتینایی نیشانا ژيانا مرؤفی كهفته د كوردستانیدا، وهكو مرؤفی نئاندرتال كو خودانی فهرهنگا موستریه (Mausterian)^(۲)، و مرؤفی ئوریگانیك (Auriganic)^(۳). مرؤف د چاخئ پالئولیتیک (Paleolithic) دا ل گهلیین سلیمانی و رهواندوزئ یی دناف شكهفتاندا ژیا و ئاگرئ ب كار ئینای^(۴). ب فهكولینین ئارکیئولؤزی (شوینه وارناسی) ئامیرین مرؤفی (ئاشیل)^(۵) و (موستیه) و (ئوریگانیك) یی د كوردستانیدا هاتیه دیتن^(۶). ههروهسا نیشانین كهفتین جوړین چاندنی و خودانكرنا تهرش و كهوالی د كوردستانیدا یین هاتییه دیتن، وهكو جوړه گهنهكئ خورستی بنافی زانستی (Emmer) كول (كهرنند) ل رۆژنافا کرماشان هاتیه دیتن. ههروهسا دهسكهفتین (تهپه سهراب) و گوندئ (جهرمو) نیژیکی چه مچمه مال ژی فی ئیكئ د سهلینیت^(۷).

(۱) Carlton. S. Coon: Cave exploration in iran ۱۹۴۹, (philadelphia, ۱۹۵۱), p. ۵۳.

(۲) ئەڤ كهلتوره یی هاتییه نافكرن ب شكهفتا لوموستیئ Lemoustier ل ههریما دوردونئ ل باشووری رۆژ ناڤا فرهنسا، ئەڤ كهلتوره پرانی بو چاخئ بهردینیئ كهفتئ ناڤهراست دهیتنه بكار ئینان، كو سهردهمی ژيانا مرؤفی نئاندرتال بوویه. دڤی چاخیدا ئیکه مین جهین ئاكنجیوونی ئانكو ژيانا دناڤ شكهفتاندا پهیدا بوویه، ئاگر بهرنگهكئ فراوان هاتیه بكار ئینان. مرؤفی نئاندرتال گیانه وهرین پیش میژوویی راڤ دكرن. شوینه وارین فی كهلتوری پتر ل ئه وروپا ل بن ناخی ئینینه دهرقه و ل باكووری ئه فریقیا، كوردستانی، فهلستین و سیریا زی هاتییه دیتن.

(۳) مرؤف و كهلتوری ئوریگانیکی هاتییه نافكرن ب شكهفتا ئوریگان ل چیا یین پیرنه (پیرنس) ل باشووری فرهنسا كو یی گریډاییه ب مرؤفی چاخئ بهردینیئ كهفتئ ئیكئ، وهسا دهیتنه زانین كو مرؤفین ئوریگانیکی كهلتوری خو ل جههكئ مینا ئاسیا پیگه هاندبیت و دویڤدا بو ئه وروپا فه گوهاسیتیت.

(۴) George Cameron: History of early Iran, (Chicago, ۱۹۳۶), p. ۱۰.

(۵) شارستانیهدت و كهلتوری ئاشیل ل دهستیكا چاخئ بهردینیئ كهفتن ئانكو پالئولیتیکه، كو د چاخین سه هولیدا پهیدا بوویه.

(۶) رشید یاسمی: كرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او، چاپخانه تابان، چ ۱، (تهران، بی تا) ص ۳۵.

(۷) Cameron Op: Cit. p. ۱۱.

مرۆفین کوردستانی د هزارا چواری بهری زایینی سود یی ل کانی (metal) وەرگرتی؛ چونکی ههروهکی دهیتته زانین ئیکه مین جار ل چیاپین کوردستانی کانزا هاتیه دیتن و ب کارئینان، ل بهراهیی سفر (Coper) ل دویف دا مفرهغ (Admiral)^(۱).

ههروهسا ل دویف دهستکهفتین ئارکیؤلۆزی ل سههر جهین میژووی ل رۆژههلاتا کوردستانی وهکو تهپه گیان (Gian) نیژیکی نهاهوند و تهپه سیالك (Sialk) نیژیکی کاشان و گوی تهپه (Goy tapa) نیژیکی ورمی، نیشانین ژيانا جفاکی یا مرۆفی د هزارا چواری بهری زایینیدا هاتینه دیتن^(۲).

دگهل پهیدا بوونا نقیسینی ئانکو دهستیکرنا چاخین میژووی، د ژیدهرین میژوپۆتامیادا، نافین هندهک هۆزین چیاپی، کو نه ژ رهگهزا سامیانه و نه ژ هند و نهووربیانه بهرچاف دکهفن. ل ههتا نهو زانایین میژووناس چ نافین دیارگری ل سههر فان هۆزا نهداناینه و و لدویف هزارا خو ب نافین جۆراوجۆر ناف برینه، دا دگهل رهگهزین دی نههینه تیکه لکرن، وهکو ب کارئینانا زارافین قهفقازی، زاگروسی، ئاسیایی (Asianique) و کاسپی (Caspian) بو وان هۆزین کو ل چیاپین کوردستانییدا د ژیان.

لدویف بۆچوونا (ئیرنست هرتزفلد) ئارکیؤلۆژیستی مهزنی ئەلمان، جیرانین ئیلامیان ئانکو دهههرا کوسانا (Kussaeans)، ئیلی - پی (Eli-pi)، لولوبی، گوتی و ولاتی ئورارتو (Urartu) ... ل بهر نهگهرین ئارکیؤلۆزی ههموو دگههشتنه رهگهزهکی و ب زمانهکی د ئاخفتن، کو ل گروپی خو جهین دهههري و ل نیشهکیقیین (Aboriginal) میژوپۆتامیا و ئاسیا بچوون، و هههرون کو ب ناف میسانی و هووری و سووباری دهینه ناف برن. ههروهسا لدویف بۆچوونا وی دفتیت پهیقا (کاسپی) بۆ فان گروپا ب کاربیین^(۳).

(۱) لویی واندنبرگ: باستانشناسی ایران باستان، ترجمه عیسی بهنام، (تهران، ۱۳۴۵هـ)، ص ۸۳.

(۲) Cameron Op. Cit. p. ۱۱.

(۳) ارنست هرتزفلد: تاریخ ایران باستانی بر بنیاد باستانشناسی، ت. علی اصغر حکمت، (تهران، ۱۳۵۵)، ص ۴۶.

فهلولين ل سهر ميژوويا سروشتيا مرؤفي كوردستاني، نهخاسمه ل ههستيكيڻ كهفنارترين مرؤفي كوردستاني، وهكو هه موو ولاتين ديتر، هه بوونا رهگهزهگي ديار نادهته دهست، لهورا هم نه شين بيژين كو دوو رهنغيڻ مرؤفين جياوازين (سهر دريژ) (Dolichocephale) كو د كوردستانيڏا ژباينه، لدويڤ نيڪ دابووينه يان سهر ب دوو تا (چهقا) بووينه ل دهستهكا كو ب نافى مرؤفي مديترانهي دهينه ناسين^(۱). نهف گروهه دچاخين بهري ميژوويي د سهرانسهرى ناسيا روظنفا ل دهريا مديتهراني تا توركستانا ناسيا نافهراست ناكنجي بوون، لهورا ب رهنكهگي تهفايي، دبيژنه فنا (ناسيانيك) نانكو ناسياي^(۲). نهف رهگهزه ب نه زمانهكي سهر به خو دناخفتن كو نه زمانى ساميا بوو نه زمانى هندو نهوروييا، و تا نهو چ بهلگه د دهستدا نينن كو في رهگهزي ل جههكي ديتر بو كوردستاني كوچ كربيت، بهلكو نهفه مرؤفين خوجهين كوردستانيه.

نهو هوزين كو ژيدهرين ميخييين ميزوپوتاميا، د كوردستانيڏا بهردهوام نافين وان د نينن، ل باشوور بو باكوور بفي رهنكي بوون: كاسي، لولوبي، گوتي، سووياري، هووري، كو دناف هوريادا ميتاني و ئورارتي پهيدا بوون، كو نهفه ژي هه موو ژ دهستهكا ناسياي نانكو (زاگروسيين كهفن) دهينه ههژمارتن.

باشتره بو دياركرنا سيما و روخساري رهگهزي د كوردستانيڏا، نانكو ژ روويي رهگهزناسي (Ethnology) و مرؤف ناسي (Anthropology) د چاخين ميژوويي و پيش ميژوييدا، چهند قوناعين خوراي ل بهرچاف دانين.

(۱) رومن گيرشمن: ايران از آغاز تا اسلام، ت. محمد معين، انتشارات اميركبير، (تهران، ۱۳۶۶)، ص ۵۲.

(۲) همان مصدر، ص ۹۳.

کتیلانارام سینئ ئەکەدی کو شەرەکی وی دگەل لولوبیا دا نیشاددەت (موزەخانا لوقەر).

۱- دەستیکی تا نیفا هزارا دووی پیش زاینی:

دقی قوناغیدا چ نیشانین هندوئەوروپیا د کوردستانیدا د قەدیتنین ئارکیۆلۆژی و نقیسینین میخی بەردەست نەکەفتینە، هەر وەسا چ نیشانین کۆچکرنا رەگەزەکی دی زی بو کوردستان د زان ژیدەرادا دیار نەبوویە، مرۆفی کو د وی سەردەمی د کوردستانیدا دژیا، ئەون کو دبیزنی (زاگروسیین کەفن) و نافین وان د ژیدەرین سۆمەری، ئەکەدی، بابلی و ئاشوریدا هاتینە. بۆچوونا ب هیز ئەووە کو ئەفە مرۆفین خۆجھین کوردستانینە و رەگەزەکی سەربەخۆیە ل کۆمەلا مەزنا ئاسیایی کو د

سەرانسەری رۆژئافا ئاسیادا بەلاف بېوون، و خودان زمان و شارستانیەتەك تایبەت بون. و ئیکەم رەگەز بون کو د کوردستانیادا ژیا بون و بو دەمەکی درێژ کوردستان دین دەسلاتا واند بو و ئیکەم بەری بناغی رەگەزی کوردان پیک دئین.

تنی تشتی کو هزرا مرۆفەکی میژووناس و ئارکیۆلۆژیست دفی سەردەمیدا بو لایئ خو رادکیشیت، وئنی نەخشی سەر بەریی (ئانو با نی نی) (Anno-ba-ni-ni) دەسلاتاری لولوبییە ل سەرپیلی زهاو (سرپل زهاب) کو ل دویف گوتنا (هەرتزفلد) ل دورین سالی ۲۶۷۰ - ۲۶۶۰ پیش زایینیە و هەندەک میژوونقیسی دیتر بو سەدی ۲۲ ئ پیش زایینی د زفرینەفە، ئەف وئنه یی وی دەمیە کو (ئانوبانی) سەرگەفتنەك مەزن ل سەر دوژمنین خو ب دەستفە ئینایە، و وئنی چەند دیلەکا ل سەر شکیرە بەرەکی کیشایە کو ئیکی ژوان کولافەکی ل سەری کو تایبەت یی میدیانە - هرودوت وی کولافی ب "تیار" ناف دبەت - و پاشی پارسیان چاف ل میدیا کر، هەتا نەو نەهاتیە سەلمانن کو ئایا ب راستی (ئانوبانی) دگەل هۆزەکا ئاریایی شەرکرییە یان نە ؟ چونکی بو دەمی چەند سەدەبەکا پاش فی روودانی ئەم چ نیشانی ئاریایی ل رۆژەلاتا کوردستانی نابین^(۱).

(۱) بنیره وئنی (ئانو بانینی) د پەرتووکا: ا. م. دیاکونوف: تاریخ ماد، ت. کریم کشاورز، انتشارات پیام، (تهران، ۳۵۳۷)، ص ۱۰۳؛ جمال رشید احمد: المصدر السابق، ص ۲۵؛ جمال رشید احمد: دراسات کردیه فی بلاد سوپارتو، (بغداد، ۱۹۸۴)، ص ۱۸۸.

وینئ نانبانینی شاهئ لولوبی ل سهر پیلئ زههاو

۲- ل نیشا هزارا دووی تا دهستیپکا هزارا ئیکئ زایینی :

د فی قۇناغیدا نیشانئین هندو ئه وروپیا د کوردستانیدا پهیدا دبن. د باکوور و رۇژئافا کوردستانئ گهلین هیتی، لوفی (Luvi) و میتانی^(۱) و ل باشوورئ رۇژههلاتا کوردستانئ دهستهکهکا ئاریستوکراتین هندو ئه وروپی د ناف (کاسیا) دا سهرهلدهن.

ل هزارا دووی پیش زایینی دهستهکا (هندی) سهر ب هندوئه وروپیا فه زووتر ل دهستهکین دیتزین هندوئه وروپی ژ جهئ خو کۆچ کرن و بهرهف باشوور بۇ هندستانئ بریکهفتن و شیان ل وی ولاتی دهستی خو داننه سهر شارستانیه تا درافیدی (Dravid) (موهنجودارو) و ل سهرانسهری باکوورئ هندستانئ بهلاف ببن. ئ دهستهیهکا بچووکتز کو ل سیاریت چهلهنگ و شهپرکه پیک هاتبوو بهرهف رۇژئافایئ کهفتنه رئ و ل دمفه رین چهپا مهزنا فوراتی ئانکو (لنأبهرا رووبارین بالیخ و خابوور) ل رۇژئافا کوردستانئ جیگربوون، و ب ئه گهرا هونهرا جهنگاوهری و سوارچاکیا خو، شیان دهسهلاتا خو داننه سهر (هووریا) و حکومهتهکا ب هیز و توانا پیکبینن کو بنافی (میتانی) د میژوویدا یا نافداره^(۲).

(۱) سارکیسیان و...: تاریخ ارمنستان، (تهران، ۱۳۵۳)، ص ۳۶.

(۲) گیرشمن، مصدر پیشین، ص ۱۱۵.

په‌رستگه‌ها ناناھیتا (ناهید - ناساتیا) ل کهنگاوه‌ر ل رۆژه‌لاتا کرماشان

په‌یدا بوونا نافین خوداوه‌ندی (هندی) د ژیدهرین میژووین وی سه‌رده‌میدا مینا: ئیندرا (Indra)، فارونا (Varuna)، میترا (Mitra) و ناساتیا (Nasatya)^(۱) و نافین ده‌سه‌لاتدارین میتانی کو ره و ریشالین هندوئه‌وروی هه‌نه، و دیاربوونا نافین ماریا (Maria) ئانکو قه‌هرمان بو سوارکارین میتانی، کو په‌یشه‌کا ره‌سه‌نا

(۱) ده‌می به‌ره‌فکرنا فی په‌رتوکی ده‌نگوباسی فهدیتنا په‌یکه‌ره‌کی زۆر بچوکی فیرعه‌ون (توت نه‌نخ نامون) دگهل ۴ موهرین میتانیان ل شکه‌فتا چوارستون ل گه‌لیی ده‌وکی ژلایی ریشه‌به‌ریا شوینه‌واران ل ده‌وک هاته‌ راگه‌هاندن. ئیکی ژفان موهرا وینی خوداوه‌ندی بریسی و موهره‌کا دیت وینی خوداوه‌ندا پارێزه‌را ئازه‌لین کویقی لسه‌ر بوو. هه‌فته‌نما ئه‌فرو، ژماره (۲۷۶) ل ۱۸ی شوپاتا ۲۰۰۹ ده‌وک. کو ب بوچوونا من، خوداوه‌ندی بریسی ل جه‌م میتانیان هه‌مان خوداوه‌ندی (ئیندرا)یه، و وینی ئیزه‌د خافیی ژی، هه‌مان ئیزه‌د خافا ناساتیا یان ناهید یا پارێزه‌را ئاف و کانی و رویارایه. و زۆر جارن نافیی وی وه‌کو (رویبار) ژی ده‌یتسه‌ ب کار ئینان، کو نافدارترین په‌رستگه‌ها وی ژی ئه‌وه‌ یا کول باژیری کهنگاوه‌ر ل رۆژه‌لاتا کرماشانییه. هه‌روه‌سا خواندنگه‌ها قوبا ل رویاری ئامیدیی ژی د که‌فندا په‌رستگه‌ها ئیزه‌د خافا نافیی، ئانکو ناساتیا (ناهیدا) بوویه و نافیی رویاری ئامیدیی ئانکو جه‌یی فیی په‌رستگه‌هی ژی ل نافیی وی هاتییه‌ وه‌رگرتن.

(سهنسکریته)، و بکارئینانا ههژمارا ئاریایی و پهیداکرنا کارئ خودانکرنا ههسپا د رۆژهللاتئ ئاسیا دا هه موو نیشانئیت ئاریاینه ل ناف میتانییادا^(۱).

هه ر د وان چاخادا (کاسییان) بابل ئیخستیه ژیر دهسلاتا خودا، و حکومهتهک بناقئ (کاردونیاش) بو دهمئ نیزیکی پینج سهدهیهکا ل میزۆپۆتامیا دامهزراند. نیشانئین هندوئه وروپیا د نافین خوداوهندئین دهسلاتدارین کاسییاندا دیدارن. کو رهنگه دهستهیهکا هندوئه وروپیا شیا بن دهسلاتا خو ل سه ر پرانیا کاسییاندا بسه پینن مینا: نافئ خوداوهندئ رۆژی (سور + یاش - هور)، خوداوهندئ تاعونئ (ماروت + اش) و خوداوهندئ توفانئ (بور + یاش)^(۲). ههروهسا پهیدا بوونا سوارکاری و خودانکرنا ههسپا، و چیکرنا ئامیرین ههسپسواریی وهکو لغاف و رکیبان و دانانا وان دناف گۆرین مریین خودا، و فه دیتنا هندهک ئامیرین دی کو نیشانا خاچا شکهستی کو نیشانا میترا په ریسئ لسه ر بوویه، هه موو نیشانئین هندوئه وروپییانه لجه م دهسلاتدارین کاسییاندا^(۳).

ئ گومان تیدا نینه کو ئاریایی د ریکا ئیرانئیدا هاتینه د ناف کاسیادا، ئ (هیتی) و (لوقئ) لدویف بوچوونا میژوونقیسا، یان دریکا رۆژئافا ده ریا کاسپی (قهزوین) د ریکا (ده رهنده) ئ یان خود د ریکا (بوسفور) دا هاتینه کوردستانئ و ئەف بوچوونه بو هاتنا نه رمه نییئین هندوئه وروپیی ژئ یا دروسته^(۴).

(۱) واندرنگ: مصدر پیشین، ص ۶۸؛ ۱۰۶. Camerom: Op. Cit. p.

(۲) گیرشمن: مصدر پیشین، ص ۱۳۳؛ ۱۰. Camerom: Op. Cit. p.

د زمانئ کوردییا ئەفرودا، تایهت د دیالیکتا کرمانجیا ژیری هه مان په یف مایه و برهنگئ (بوران) بو توفانئ دهیته بکار ئینان.

(۳) گیرشمن: مصدر پیشین، ص ۹۶؛ مسعود گلزاری: کرمانشاهان - کردستان، انتشارت سازمان

میراث ملی، (تهران، ۱۳۵۸)، ص ۳۹۵؛ ههروهسا ئەف نیشانه یئ ل سه ر چه نندین بهر و دیوارین نافهییئین پیش چاخئ ئیسلامی ل بیستون ل رۆژهللاتا کرمانشاهان ژئ هاتیه چیکرن.

(۴) Sirarpie Nersessian: The Armenians, (London, ۱۹۵۳), p. ۱۲۱.

۳ - ل دەستیپیکا هزارا ئیکى تا سەدى شەشى بەرى زایینی :

دەقى دەمىدا دناڧ زىدەرپىن مىخىپىن مىزۇپۇتاما كومهكا مەزن ژ ناڧىت ئارايىيان ل دەڧەرپىن پۇژەهلات و باكوورئ كوردستانئ ئەو ژى تايبەت دنڧىسىنپن ئاشورىياندا دەپنە دىتن. ھەروەسا ئەڧ ناڧە زىدەتر دىن دەمئ كو بزافپن ئاشورىيان د پۇژەهلاتا كوردستانپدا زىدەتر و بەرفرەھتر دىن، ب دروستى نەھاتىە زانپن كو زىدەبوونا ھۆزپن ئارى ل وان دەڧەرا د وى سەردەمىدا بوویە، يان زووتر دەست پى بوویە. راستە د وى سەردەمىدا دڧان دەڧەرادا ناڧپن ئارى زىدە دىن، لى ژلاپەكئ دىڧە ئەڧە بو جارا ئىكپىە كو ئاشورى ژى ژ زاگروسئ مەزن دەربازى ناڧ ناخا پۇژەهلاتئ كوردستانئ دىن، و ئەگەر پىش ڧى سەردەمى ژى ھۆزپن ئارى ل وان دەڧەرادا ژىابن، ئاشورى د ناگدار نەبووینە.

لدویڧ نڧىسپنا پەرتووگا پىرۇزا ئاڧستاپئ، ئەڧ گەلە د (ئەپران ڧىچ) (Eran vij) دا دژپان^(۱)، و ب ئەگەرا سىر و سەرمایەكا مەزن جەپئ خو بچە ھىلان و بەرەڧ جەپن گەرمتەر كەڧتتە رئ. لدویڧ گۇتتا ھرتزڧلد (ئەپران ڧىچ) دكەڧتتە ناڧبەرا رووبارپن (سپردەرىا و ئامودەرىا) ئانكو (سەپچون و جەپچون) دا^(۲). و بى گومان د رپكا ئىرانئ را پپن ھاتپنە پۇژەهلاتا كوردستانئ.

پەپقا (ئارىان) يان (ئارىا) كو پىرانيا ھۆزپن ھندو ئىرانئ خو پى ناڧ دكەن، د زمانئ سەنسكرىت دا ئانكو (خۇدئ - خودان) و (سەروەر)^(۳). و دناڧ ھندەك گەل و ژىدەراند، ئانكو (راست، پاك و باوہڧا)^(۴). و ل ھندەك جەھا ژى ب رامانا ئاگر، ئاگرى دەھات و گومان ھەپە كو ئەڧ پەپقە ژ (ئار، ئارو، ئاگر) ھاتبپتە وەرگرتن، ئەو ژى ب ئەگەرا

(۱) اوستا، گزارش و پژوهش جليل دوستخواه، ج ۱، (تهران، ۱۳۷۰)، ج ۲، ص ۹۳۷؛

ھرتزڧلد، مصدر پىشپن، ص ۶۴.

(۲) ھرتزڧلد، مصدر پىشپن، ص ۶۵.

(۳) ھمان مصدر، ص ۶۷.

(۴) حسن پىرنپا (مشرالدولە): ایران باستانی تاریخ ایران از زمان بسیار قدیم تا انقراض دولت

ساسانی و داستانهای ایران قدیم، انتشارات دنیای کتاب، (تهران، ۱۳۷۰)، ص ۱۱.

پیرۆزبونا ئاگری ل دەف فان گەلان بوویە ^(۱). ھەرھەسا پەیفقا ئاریا د (ئوپانیشدا) پەرتووکا پیرۆزا ھندیاندا ب واتا (نەجیب) یا ھاتی ^(۲). ئەف نافە دناف شەش ھۆزین میدی دا بتنی د نافی ھۆزا (ئاری زانت) دا یا دیارە ئانکو (ئاری + زەنتو) زەنتو ب زمانی میدی ئانکو ھۆز و لقیەرە دی رامانا ھۆزا ئاری دەتن ^(۳).

دفی سەردەمیدا زاگروسییەن کەفن شیان پەگەزی خۆ ل جەین سەختین چیاپی پاریژن؛ چونکی د لەشکرکیشیپن ئاشوریدا، یا دیارە کو ل دەستپیکا ۹۰۰ ئ پیش زایینی ھیدی ھیدی نیشانین ھندوئەوروپیا زیدەدبن و دەفەرین گرنگ دئیخەن ژیر دەسلەتا خۇدا و فان ھوزین ئاری سەلماندن کو ئەو شەپکەرترن ژ خەلکی کەفن و ئەفە زی ئیکەمین ھوشداری بوو بو حکومەتا (شەلمان نەسری سیی) شاھی ئاشوری ^(۴). فی پاشای دوو دەسلەدارین دەفەرئ ب نافین نیکدیمە (Nikdime) و نیکدیارا (Nikdiara) دیتن کو ژ زاگروسییا بوون. ئی ل سالا ۸۳۹ پیش زایینی سەکردئ گشتیی لەشکرئ ئاشوری دناقبەرا ولاتین (پارسوا) و (مننایی) ل ژیریا دەریاچا ئورمیئ گەھشتە سەرکردەیکئ بنافی (ئارتا - سەری) (Arta Sari) کو نافەك ئاریاییە و نیشا دەتت کو پەگەزی ئاری ل زۆر جەین پۆژەھەلاتا کوردستانی دەسلەت یی گرتیە دەستی خۆ ^(۵).

ھەرھەسا سەردەمی (شمشی - ئاداد) ئ پینجی (۸۱۲ - ۸۲۵ پ.ز) شاھی ئاشوری دەمی لەشکرئ ئاشوری گەھشتیە (ماننایی)، (پارسوا)، (مو) و (گیزیل بوندا) ئانکو دەفەرین پۆژەھەلاتا کوردستانی، ئەو ل نیزیکی رووباری جەغەتو گەھشتە سەرکردەیکئ ئاریایی ب نافی پیری شات (Piri - shat). ئەگەر ھەرھەسا سالتامین ئاشوری دبیزن ئەف کەسە پادشاھ بیت، دیارە دەسلەت یا ژ زاگروسییا بو ئاریاییا ھاتیە فەگواستن ^(۶).

(۱) محمد مردوخ کوردستانی: تاریخ مردوخ تاریخ کرد و کردستان، ج ۲، (تهران، ۱۳۵۱)، ج ۱، ص ۱۳.

(۲) گزیده اوپەنیشدا: ترجمه رضا زاده شفق، شرکت انتشارت علمی فرهنگی، ج ۲، (تهران، ۱۳۶۷)، ص ۴۸۷.

(۳) دیاکونوف، مصدر پیشین، ص ۱۵۵.

(۴) همان مصدر، ص ۱۵۵.

(۵) همان مصدر، ص ۱۵۷.

(۶) گیرشمن: مصدر پیشین، ص ۱۴۱.

سهرى مىرەكى مىدى (موزەخانا لوقەەر)

ھەرودەسا د فى دەفەرېدا پەيدا بوونا ناپىن دەسەلاتدارىن ئارى مىنا: (ئىرتىسات) (Irtisat)، (ساتىرال) (Saitral) و (ئارتا سىرار) (Artasirar) تىورىا فەگوھاستنا دەسەلاتى بۇ ئارىايىيا ب ھىزتر دكەت^(۱).

(تىگلات پىلاسرى) سىيى شاھى ئاشور د ھىرشا خۇدا ل سالا ۷۳۷ پىش زابىن بۇ سەر دەفەرېن رۆژھەلاتى، باسى (ئامادى) مىدىا دكەت. ھىزا مىدىا ل فان دەفەرا ھندە يا زۆر بوو كو ئاشورى دان پىدانى بەھىزبوونا وان دكەن؛ چونكى كىم جارا ئاشورى فان پەسنا ددەنە پال دوژمنىن خۇ^(۲).

Cameron: Op. Cit. p. ۱۱۰

(۱) ھمان مصدر، ص ۴۵؛

(۲) دىاکونوف: مصدر پىشىن، ص ۱۴۱.

هېزېن ئورارتوويى ب ھاريكاريا ميرھكى دەفھرى بنافى دياكو (دايائوكو) (Daiuikka) ل سالا ۷۱۵ ئ پيش زايين شيان بهينه ناف ولاتى ماننا ل باشوور و رۆژھەلاتى دەرياچا ئورمىي دا، لەورا ئاشوريا هيرش كره سەر فى مىرى، كو يونانى دېژنى (ديوكس) (Deioces) و ل گەل بنەمالا وى گرتن و بو باژيرى ھەمايى (Hamathi) ل شامى دوورئىخستن^(۱).

دەمى سارگون شاھى ئاشورى ل سالا ۷۱۴ پ.ز هيرش كرىيە سەر كوردستانى، چەند دەسەلاتدارەك ل باشوور و رۆژھەلاتى شارەزۆر ھاتنە جەم وى، وەكو: (ئوكسارتا) (Uksarta)، (كياكسار) (Cyaxares) و (ساتاريشو) (Satareshu) كو ئەف دەسەلاتدارە ھەموو ئاريى بوون^(۲). سارگون ب تنى نافى دەسەلاتدارى (ئىلى - پى) (Eli - pi) بشاھ ناف دېت، كو نافى كورى وى (ئەسپابارا) يە (Aspabara) ئانكو (سواری ھەسپى)^(۳). ھەروەسا ل دەفھرىت نافھراستا كوردستانى نافىت دەسەلاتدارىن زاگروسى دئىنيت كو وەسا ديارە تا وى سەردەمى زى ھەفژىنيەك دنافبەرا فان دوو رەگەزادا مابوو.

(۱) گيرشمن: مصدر پيشين، ص ۱۷۰؛ Cameron: Op. Cit. p. ۱۱۵
(۲) همان مصدر، ص ۱۴۹؛ Ibid. p. ۱۱۶
(۳) دياكونوف: مصدر پيشين، ص ۲۰۷.

دوورئىخستنا بنه مالتين ميديا زلايى ئاشوريان فه (موزمخانا لوقهر)

۴ - قووناغا زالبوونا رهگه زى ئارى :

ههروهك ل بهرئيدا نامازه پى هاتيه دان و د ميژوويا (هيروودوتسى) دا هاتيه (دياکو)، (خستريته) و (کياکسار) هه ر سى دهسه لاتدارین ميديا بوون ئى ل سالىن ۶۵۳ تا ۶۳۵ پ. ز، گهلهكى دييى ئارى ل سهر دهقهريدا زال بوون بنافى (ئسکيت) يان (سهکا)، ئهفان پشتى (گيميرى) (Cimmerian) د باشوورئ رووسيدا راته قاندى، کوئه و زى هه ر ئاريایى بوون و هاژووتنه دناف کوردستانيدا، ئسکيت زى لدويف گيميريدا هاتن و شيان بو ده مئى ۲۸ سالا دهسه لاتداریا ميديا براوهستينن و سه رانسهرى کوردستانى بيخنه زير دهسه لاتا خو^(۱).

(۱) رنه گروسه: امپراطورى صحرانوردان، ت. عبدالحسين مکيده، شرکت انتشارت علمى فرهنگى، (تهران، ۱۳۶۸)، ص ۳۸؛ هرودوت: تاريخ هرودوت، ت. وحيد مازندراني، چ ۲، (تهران، ۱۳۴۳)، ص ۶۷.

لې پښتې ۲۸ سالا کياکسار (کهى خوسرهو) شيا سهروکين (ئسکيتا) بکوژيت و دهسلاتا ميديا بزفرينيتهفه، و ههروهسا سالا ۶۱۲ پ.ز (نهينهوا) پايتهختې مهزنترين ئيمپراتوريا وى سهردمى بگريت و دووماهيې ب دهسلاتا ئاشوريا بينيت. لهورا دهرهت بو پهگهزى ئارى هاته رهخساندن کو دهفهري تا کو رووباري هاليس (قرل ايرماق) بيخيته ژير دهسلاتا خو^(۱).

دمى کوروشى ههخامهنشى سالا ۵۲۹ پ.ز بابل گرتى، دووماهى دهسلاتا سامييا ل سهر دهفهري هاته ژ نافرن، لهورا چ ئاستهنگ د ريکا هوژين ئارياييدا نهما، کو ب تمامى دهسلاتا خو ل سهر دهفهري کوردستانى بهلاف بکهن، و پهگهزى ئاشورى ب ئيکجاري دناف خودا بتوينن. پيدفى گوتنى يه ئاشورى و يونانيا چ جياوازيهک نهدايه نافهرا (ميديا) و (پارس) و ل دمى (سهنجاريب) تا دگههيه ميژوونفيسين ئيکهمين يونانى، پارسي و پارتى (Parthian) زى ههر بنافى ميديا ناف دبرن. بو نمونه شهري ههخامهنشيا دگهل يونانيا بنافين شهري ميديا دناف دارن^(۲).

ب فان نهگهرا پهگهزى ئارى زمان، نايين و فهرهنگى خو د دهفهريدا بهلاف کر و رهنگ و روخسارهکى هندوئهوروپى دا دهفهري، لى ههزى گوتنى يه کو ههموو ميژوونفيس ئيکدهنگن کو ئارياييا ب زورى دين و زمان و فهرهنگى خو بهلاف نهکر بهلکو دهرهت دايه گهلين ژير دهست کو نازادانه ب کاروبارين نايينيپن خو راببن^(۳).

ب دريژيا ميژوويى چهندين هوژ و دهستهکين جيران وهکو ساميا و تورکان دناف کوردا دا هاتنه تواندن، لهورا وهکو ههموو پهگهزين ديتل جيهانى، پهگهزهکى ديار و يهکسان د کوردستانيدا زى ناهيته ديتن. نهگهر مه بقت ل سهر بناغى پهگهزناسيى (Ethnology) و مروفناسيى (Anthropology) خهلکين دهفهري پوژهسلاتا نافهراست پولين بکهين، کارهکى زورى سهخت و نهبووييه و دى گههينه نهنجامين جوړاوجوړ؛ چونكى ژ روويى کلوخ و ههیکهلى سروشتى فه، مللهتپن فى دهفهري د جياوازن، نهفغانى د سهردرين (Dolichocephale)^(۴) و بههرا پترا ئيرانيان

(۱) چارلز رابينسون: تاريخ جهان باستان، ت. دولتشاهى، انتشارات و آموزش انقلاب اسلامى، تهران، ۱۳۷۰، ص ۱۱۵.

(۲) همان مصدر، ص ۲۱۸.

(۳) همان مصدر، ص ۱۳۶.

(۴) Dolichocephale نانکو سهردرين نهو مروفي دريژيا کلوخى وى چاريکهکى پزه ژ فرهيا وى.

(مادون - دولیکو سفال) ن ئانکو (Sous-Dolichochocephale) و هندەك ژ تاجیک و پارسیان (مادون - بریکی سفال) ن (Sons-Brachycephale) و بەهرا پترا ئەرمانا سەرپانن ئانکو (Brachycephale)^(۱).

لهورا ئەف خەلکێ هەف زمان و هەف رەگەز، ژلایێ کلوخی فە زۆر د جیوازن؛ چونکی ل فان دەفەرا روودانین زۆر گرنگ و مەزنین چیبووی، وەکو هاتنا گەلین جۆراجۆر بۆ فێ دەفەری و هەردەمەکی ژێ، هەندەکا یا ئیخستییە ژێر دەسلەلاتا خۆ. دناقبەرا رەگەزێ هندو - ئیرانی، کورد ژ هەمووا پافترێ مای؛ چونکی جەئ وان ناسیترە و زمانێ وان پتر رەسەناتیا خۆ یا پاراستی، و ئەو جەئ کو ژلایێ رەگەزی فە ژێ، ئەفرو دبن دەسلەلاتا رەگەزێ کورد دایە زۆر فراوانترە ژ ئەو جەئ ئەم دبیژینی کوردستان^(۲).

لدویف فەکولینین جەنرال (دوھوسە) (Duhouset) ل سالا ۱۸۶۳ کلوخی کوردا یی پانە ئانکو (Brochycephale) ن، بەژنا وان کورت و، گەهین وان بەهین، رەنگی فەهوایی و پرچا رەش، برویپ پرموی، دفنا مەزن و ئەلهویی، ملین خەر و رویی بلند مروفی دئیخیتە هزرا ئەو نەخشین سەر درافی ساسانیاندا^(۳).

خانیکوف (Khanikoff) سالا ۱۸۶۶ دبیژیت: "کورد پتر وەکی ئەفغانانە، پیرانیا وان دچاف رەشن، چافیان وان مەزنتەر و نافچافیان وان فرەهترن"^(۴) ل (سولاك) Solak دبیژیت کو کورد زیدەتر وەکو رەگەزین باکووری ئەوروپانە، هەر وەسا فێ بۆچوونی (فون لوشان) Von-Luchan ژ ل سالا ۱۹۲۲ ئ پەسند دکەت کو ل سەر کوردین باشووری دەریا رەش، قەرەگوز، نەمرودداغ و پۆژنافا دەریاچا وانێ زنجیرە فەکولینەك کربوو و دبیژیت: "کورد د بەریدا چاف شین و سەردریژ بوون پرچا وان ب رەنگی فەهوایی بوو ل ب ئەگەرا تیکەل و ژن ئینانی دگەل ئەرمەن، تورک و ئیرانیا هاتنە گوهورین بۆ رەنگی گەنمی و بوونە سەرپان..."^(۵) و نوکە کوردین پۆژنافایی پتر د چاف شین و موی زەرن، سەری وان یی درێژە، ل کوردین باشوور و پۆژەلاتی د موی رەش و چافرەش و سەرخرن.

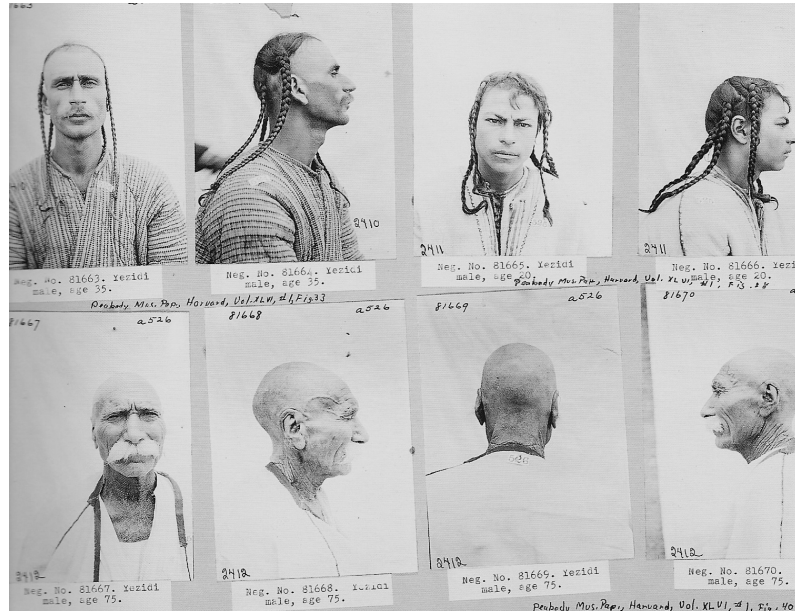
(۱) Brachycephale ئانکو سەرخر (سەرپان) درێژی و فرەهیا کلوخی وی یە کسانە.

(۲) پیتار: مصدر پیشین، ص ۳۲.

(۳) گروهی از مستشرقین: کرد در دائره المعارف الاسلامی، ت. اسماعیل فتاح قاضی، انتشارات صلاح الدین، (اورمیە، ۱۳۷۱)، ص ۳۱.

(۴) فەگواستن ژ: همان مصدر، ص ۳۱.

(۵) همان مصدر...، ص ۳۲.

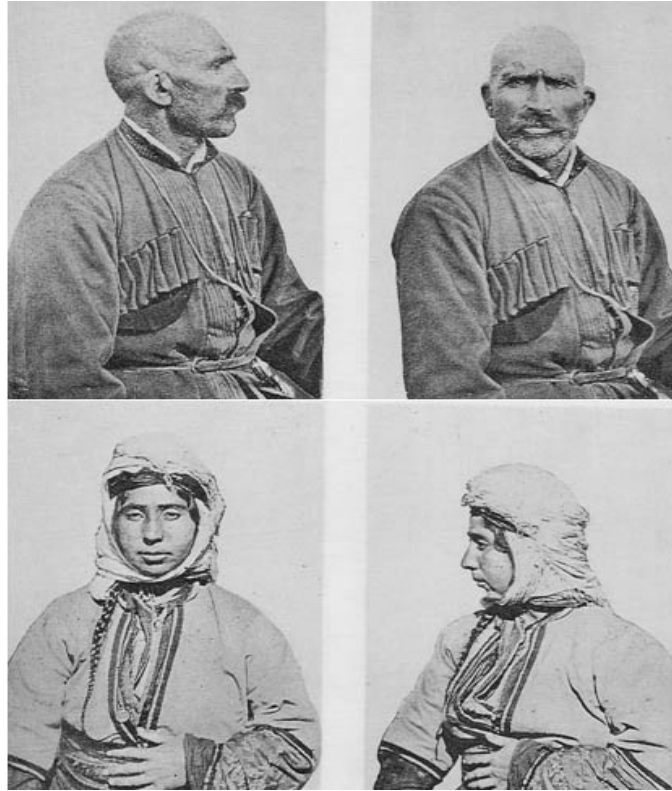

کوردین ئیزدی ژ بهرتوکا (Susan Meiselas)

ئارمین کاپرس سالا ۱۹۳۱ ئی دبیزیت: "کوردان ئەگەر چی ژلایئ نانتروپۆلۆژیفه هندەک جیاوازی ییئ هەین، ئی رەگەزەکی ديار و بەرچافە دناڤ رەگەزین دەفەریدا"^(۱). شانتەر (Chanter) سالتین (۱۸۹۰- ۱۸۸۰) بو دەمی ۱۰ سالان ل دەفەرا قەفقاژ دناڤ کوردادا مایه، دبیزیت: "ل ۱۵۸ کوردان ب تنی ۳ کەس پەرج قەهواویی بوون و ل ۲۳۳ کەسان بتنی ۸ کەسان چافین وان ب رەنگین فەکری بوون"^(۲). قەکولینین ئوژن پیتار (Pitared) و ئەیفانوسکی (Ivanossky) و شانتەر (Chanter) ل سالا ۱۹۰۰ ئی ل سەر ئیزدیین قەفقاژ وەسا ديار دکەن کو کورد ژلایئ بەژنی قە دبلندن و پتر ژ ۱۶۸ سانتیمەترانه هەر وەسا ئەڤ دریزیا بەژنی یا دناڤ تاجیک و ئەفغانیادا ژی هەی. ل ناڤ هندەک کوردا کو (پیتار)ی بخۆ تاقیکرن ل سەر کرینه ۸۲٪ ل رادی نائفجی دریزتر بوون. و هندەک هۆزین کورد بەژنا وان ل فی راددهی ژی

(۱) قە گوهاستن ژ: کرد در دائره المعارف...، ص ۳۲.

(۲) محمد عباسی: مقدمه‌ای بر شرفنامه بدلیسی در: امیر شرفخان بدلیسی: شرفنامه تاریخ مفصل کرد و کردستان، انتشارات علمی، (تهران، ۱۳۶۴)، ص ۲۸؛ کرد در دائره المعارف الاسلامی...، ص ۳۲.

كوردین هوزا بروکی ژ بهرتوگا (Susan Meiselas)

دریژتر بوویه وهکو (رادکی)یان (Radki) ئی بهژنا ئیزدیان و هوزا (ملان) ل دویف
گوتنا شانتر ژفی راددهی کورتتره^(۱).

ل سهر کلوخئ کوردان بۆچوون د جیاوازن، لدویف فهکولینان ریژا نافنجییا کلوخئ
کوردان ب فی رهنگی بوویه:

- لدویف گوتنا ناسونوف (nassonof) ۷۸،۴۸

- لدویف گوتنا شانتر (chanter) ۷۸،۵۳

- لدویف گوتنا پیتار (pitared) ۸۶،۴۹

(۱) کرد در دائره المعارف الاسلامی...، ص ۳۳.

وئنه ژ پهرتوکا (Susan Meiselas)

ههروهسا شانتر دبیژیت دریژیا سهری کوردا ب نهگهری پیچانا سهری وان د دهمی
بجووکیډایه، ههروهسا پتر دجیته ناف بابتهتیدا و دبیژیت^(۱):

- کلوخی ئیزیدیان ۷۰,۰۴

- کلوخی هوزا بیلکانی ۸۶,۴۸

(۱) یاسمی: مصدر پشین، ص ۱۰۵.

ژلايى دهنى فه كورد ژ تايى لپتوريني نه (leptorrhiniene) و ژلايى ئهندازى رويقه لپتوپروژين (leptoprosope) پرانيا رهنكى چاڤا رهشه و شانتر ژى دگهل فى بوجوونى يه ^(۱).

ئەف بوجوونين جياواز دناڤبەرا زاناين پەگەزناس نه بتنى ل سەر كوردان بەلكول سەر تەڤايا گەلین دەڤەرى يا هەى، وەكو تورك و عەرەب و فارسان ژى؛ چونكى ئەو گەلین ئەڤرو بناڤى تورك و عەرەب و فارس د دەڤەرىدا دژين رهنگە كيمتر ژ نيڤى عەرەب يان توركين پەگەز ئورجینال بن، ئەوین ديتەر ئەو گەلن كو دناڤدا هاتينه تواندن ^(۲).

ھاريكاريا ناڤا بۇ دياركرنا رەگەزى دەڤەرى:

زۆر جارا ميژوونڤيس بزافى دكەن كو ب ريكا نافيڤن جھيڤن جوگرافى (Topongmique) و نافيڤن تايه تيبين كەسان (Enomostique) چاوانيا پيڤهاتنا پەگەزەكى و گۆھورينكارين دويڤدا ديار بکەن. لئ ئەف ريگە زۆر جارا مروڤى تووشى هەلەيڤن مەزن دكەت؛ چونكى نافيڤن كەڤنڤن كوردستانى پتر د ژيدەرڤن سوڤمەرى، ئەكەدى، بابلى و ئاشورياتا هاتينه و لدويڤ دەنگ و پيتيڤن وان هاتينه نڤيسين، و زۆر جارا رهنگ و سيمايى نافي دەيتە وەرگيران و پاشى دەيتە نڤيسين وەكو (راس العين) بۇ سەروكانى (چوقورچا) بو جەلئ (ئاق بولاغ) بۇ كانى سپي... د فى سەردەميدا.

ھەر وەسا د رۆژھەلاتا كەڤندا دانانا ناڤا ب بەرچاڤا گرتنا رامانا (واتا) دەھاتە داناندن. يان ناڤ ژ پيڤهاتنا چەند پەيڤهەكا دەھاتە دروستكرن، وەكو (ئەسپا بارا)، (كى ئەخسار) و (ديا ئوكو)... ل دەڤ سوڤمەرى و ساميان و ھەتا ھووريان ناڤ زۆر جارا ب رهنكى رستەيەك بچووك دەھاتە بكار ئينان، وەكو: نافي شاهى لولوبى ئانوبانينى (Anno-ba-ni-ni)، كو دڤان رستادا زۆر جارا بابەتڤن ئايينى و نافيڤن خوداوەندا دەيڤنە ديتن. ئەڤە ژى ئيگە ژ ريگيڤت دياركرنا رەگەزى خودانى نافي. خالا دى يا گريڤاى ب فى ڤەكولينى ڤە پەيوەندييا زمانى بەرەلەڤ (متداول) د دەڤەرەكيدا دگهل پەگەزى وى دەڤەريە. (ھرتزفلد) زۆرى رۆدە لسەر ھندى كو: "نيزيکبوونا زمانى ب

(۱) ياسمى: مصدر پيشين، ص ۱۰۵.

(۲) پيتار: مصدر پيشين، ص ۲۹۱.

وینی ئیکەم یی سەربازەکی میدی و یی دووی یی پارسییه

هیچ رەنگەکی نیشانا نیژیکیبونا رەگەزی نینە" ^(۱). کوردین بجنورد ب تورکی د ئاخقن ئی تورک نینن. ھەر وەسا زۆر پەیقین تورکی و عەرەبی یی د ئاڤ زمانی کوردیدا ھەمی ئی چ نیژیکیبونەک دگەل ڤان دوو رەگەزادا نینە. ھەر وەسا زمانناسی مەزنی ڤرەنسی (ئانتوان مییە) میژوونقیسا ژ تیکەل کرنا نیژیکیبونا زمانی و رەگەزی ددەتە پاش ^(۲).

ئاڤی جها پتر وەکو خوۆ دمینن ب تاییەت ئەگەر بوۆ سەردەمەکی ھەڤزینی دئاڤبەرا دوو زمانادا ھەبیت و ھیدی ھیدی زمانەک بەرھە ئەمانی چووبیت. تشتەکی سروشتییە کو ئاڤیت کەڤن وەکو خوۆ دی مینن، ھەر وەسا ئاڤین جها زۆر کیم ژ ئاڤین

(۱) ھرتزفەلد: مصدر پیشین، ص ۵۶.

(۲) ھمان مصدر، ص ۵۸.

گهلان دهينه ودرگرتن، و زور جارا نافين گهلان ژ نافين جها دهينه ودرگرتن و زورجاران نافين جهانه كو گهل نافين خو ژئ ودرگرتن. زور جارا نافين گهلا توشى گوهورينى دبن ژ بهر هندى بو دياركرنا جوړى رهگهزى نهته وهيهكى ل سهر بناغى ميژوويى بهاريكاريا زمانى، دقيا نهف بابته نههينه ژبيركرن كو گوهورينا زمانى وانا گوهورينا رهگهزى ناگههينيت، و پيكهاتا سروشتيى خهلكى دهفهرهكى ب فان گوهورينا كارتىكرن لسهر ناهيته كرن؛ چونكى كيم جارا داگيركهر شيائنه ههموو خهلكى دهفهرهكى ب تهفايى ژ نافى ببهن^(۱). لهورا دقيا فهكولينيدا زورتر گرنگى ب نافين كسان د چاخين كهفندا هاتيه دان؛ چونكى رهنكه نافين جها ژ گهلين بهرى مابن.

ههروسا ژيدهرين كهفن باسى هندك زمانا د دهفهرين كوردستانيدا بهرى پهيدا بوونا زمانى هندونه وروپى دكهن، مينا: زمانى گوتى، لولوبى، ماننى، ميهرانى، كاسى و هورى... لئ هيدى هيدى ب نهگهرا زالبوونا هوژين هندونه وروپى، فهرههنگ و زمان و نايينى وان ب تمامى ل سهر دهفهرى زال بوو و نهف زمانه دناف زمانى نويدا هاتنه تواندن^(۲).

لئ رهنكه نافين هندك جها و كهسا نهفرو د كوردستانيدا هيشتا پاشمايى وان زمانا بيت كو نهفرو دناف زمانى كوردى يان ل سهر هندك جها و گوند و چيا و رووبارا ماينه.

(۱) دياكونوف: مصدر پيشين، ص ۵۹.

(۲) همان مصدر، ص ۶۱.

نەورۆز د ناڤهرا میژوو و ئاقیستاییدا (*)

پیشهگی:

"میژوو زۆر جارا نیشا ددهت کو گهل و سهركردین هاتینه لاواز کرن و كهفتینه بندهستان، ب هه موو شیانا خو بزافی دكهن دا شكۆ و مهزناتیا چاخى بهرى یى خو بدسته بینهفه، بزافكرن بو ساخكرنا رووانین كهفن، شیوهیه كه بو ساخكرن و سهربلنكرنا گه لان"^(۱).

نەورۆز نه ب تنى جهژنهكا مهزنه، بهلكو پیناسه و نیشانا گه لى كورده، نیشانا بهرخودان و راپهرينى یه، نیشانا سهرهلدان و فهژینی یه، بهردهوامی و فهژینا سروشتی یه، سهركهفتنه ب سهر سهرما و لاوازبوونیدا، نیشانا سهركهفتنا ناگرییه ب سهر تارياتیى و نهزانییدا، سهركهفتنه لسهر ستهم و زۆردارییا دهسلاتا بیانیا، كو پشتی هزار سالا گه لهك سهرهلهدهتهفه، و پالیهك ئاسنگه ر دبیته سهردار و سهركیش، لهورا دهستیكه بو سالا نوی بو هه موو گه لى ناری. د جهی خودا ژ روویى سروشتی فه ژى باشتین دهستیكه بو سالا نوی؛ چونكى پشتی دووماهییا زفستانى ژیان دهست پى دبیتهفه، و ههر د كهفندا ل جهم مللهتى كورد سهرسال بوویه، ههروهك مهلايى جزیری (۱۴۰۷ - ۱۴۸۱) د هوزانهكیدا دنقیسیت^(۲):

ئهف نور و سيقالا دله دائم لوى قاله دله

نهورۆز و سهرسالا دله وقتى ههليتن ئه و سراج

(*) ل زانكویا دهوك وه كو سمنار هاتیه پشكیشكرن و ل گوڤارا (گازی) ژمارین (۲۷ - ۲۸ - ۲۹ - ۳۰) ل سالا ۱۹۹۷ ل دهوك هاتیه بهلافكرن.

(۱) جۆرج كامرون: ایران در سپیده دم تاریخ، ت. حسن انوشه، شركت انتشارات علمى فرهنگى، (تهران، ۱۳۶۵)، ص ۶۶.

(۲) مهلاى جزیری: دیوانى عارفى ربانى شیخ احمدى جزیری مهشهور به مهلاى جزیری، ههزار شهرحى لى كردوه، انتشارات سروش، (تهران، ۱۳۶۱)، ل ۲۳۱؛ حلمى على شریف: داستانى نهورۆز و نهورۆزی كوردستان، (بهغدا، ۱۹۹۱).

هوزانفانی نەتەوہیبیی کورد ئەحمەدی خانى (۱۶۵۰ — ۱۷۰۷) د هوزانەکیدا
دئقیسیت^(۱):

هەندەك ژ تەحەررەووكا طبیعی ئەو تێنە ب نوقطە یا رەبیعی
تەجدید دكەن ژبو مە سائی گافا وەكو تێنە نعتیادی
یعنی كو دهاته بورجی سەرسال قەت كەس نەدما د مسكن و مال

هەر وەسا بیرەمبێرد سالا ۱۹۴۹ ئی ل سلیمانیی د هوزانەکیدا بناقی: "ئەم رۆژی
سائی تازەیه نەورۆژە هاتەو" و ب گێرانا رپی و رەسمین نەورۆژی رولەکی
بەرچاف هەبوویە د ساخ کرنا بیرەوهریبین نەورۆژی ل د باشووری کوردستانیدا.
ئانكو هەر دكەفندا ل کوردستانی ژبلی هندیی کو نەورۆژ جەژنەکا مەزن بوویە د
هەمان دەمدا ژى وەكو سەر سال دهاته هەژمارتن.

زۆر رپی و رەسمین نەورۆژی نەماینە یان هاتینە گۆهورین و دوژمن و داگیرکەرین
کوردستانی ژى هەول داینە کو فی جەژنی رۆژ بۆ رۆژی لاوازتر لی بکەن و ل بهایی وی
بینە خوار. و ل هەندەك ولاتا وەكو توركیا هەول دایە کو د باکووری کوردستانیدا زۆر
سنووردار بکەن یان وەسا نیشا بەدن کو جەژنەکا باب و باپیرین تورکانە ژى، کو ددەمی
خودا ل ناسیا نافەراست رپی و رەسمین وی دگێران. لی فەرە بیژین کو ئەگەر داگیرکەران
بقتین کەرەستین ناگری نەورۆژی نەهیلن، شیرە ژنن مینا زەکیا ئالکان دی لەشی خو
کەنە کەرەستى ناگری نەورۆژی، دا ئەو ناگر نەفەمریت و رەسەناتیا گەلی کورد بهیتە
پاراستن.

نەورۆژ ئانكو نی رۆژ، رۆژا نوی، دەستپیکە بۆ رۆژین سالا نوی، بۆ وەرزی بوهارى
چەوا ژ دایکبوونا عیساى و گوچ کرنا محەمدى بووینە رۆژین دەستپیک بۆ سائین
کریستیان و موسلمانا، وەسا ئەف رۆژە یا بوویە دەستپیک و سەرۆکانی بۆ سائین گەلین
ئارى وەكو کورد، فارس، بەلوچ، ئەفغان، تاجیک، ئازەربایجانى و... هتد، هەر وەسا جەژنا
فەرمییه ل ولاتین هندستان، پاکستان، ئیران، ئەفغانستان، ئازەربایجان، تورکمنستان،
فەزافستان، ئوزبەکستان و تاجیکستان. ئەگەرچی هەندەك ژ فان ولاتا نە ئارینە، لی

(۱) ئەحمەدی خانى: مەم و زین، شەرّفە کرن و فەکولینا ئەمینى ئۆسمان، مطبعة الجاحظ، (بغداد،
۱۹۹۰)، ل ۸۸ — ۸۹؛ حلمی علی شریف: سەرچاوهی پیشوو، ل ۱۷.

روودانا نەرورۆزى رەگ و ريشەكا وەسا د ميژوويا ئاسيا نافەراستدا ھەيە كو
كارتىكرنەكا ئىكجار زۆر لەسر وان گەلادا ژى ھەيە.

مەرەم ژ فى ڤەكولنى پيشكىشكرنا بابەتەكى ميژوويايە ل سەر روودانا نەرورۆزى
و كەسەين رۆل ھەي د فى روودانىدا، و جوداكرن و ژىكشەكرنا روودانىن ميژوويايە دگەل
ڤەگيرانين گەليرى (الروايات الشعبيه) و ئەفسانايە، ھەر وەسا بۆچوونا پەرتووگين
پيرۆز لەسر ڤان كەسان وەكو: ئافىستا، ڤيدا و ئوپانىشدا و پەرتووگين پەھلەوى و
ژىدەرەين چاخين ئىسلامى دى ھينە شروڤەكرن. و بەرسڤ دانەكە بۆ ھزر و بىر و
بۆچوونين شاش و نەدرست دناڤ خەلكيدا وەكو تىكەلكرنا ھندەك روودانىن جودا يان
چەند كەسەكەين ميژوويايە؛ چونكى ھەر وەك ديارە د دريژيا ميژوويايە بۆ فى روودانى
چەندىن ڤەگيرانين جودا يين ھاتىە نقيسين و يين دبنە پشكەك ژ بىر و باوهرين
نەتەوى مە و دچنە د ناڤ كەلتورى مەدا. بەھرا پتر ژ ژىدەرەين ميژوويايە وەسا
ڤەدگيرن كو (ئەژىدەھاك) دى دژى (جەمشيد)ى شەر كر و ب سەردا زال بوو و ل جەھى
وى بوو شاھ، و (كاوھ) يى ئاسنگەر، دژى ئەژىدەھاكى راپەرى و (فرەيدون) كرە شاھ،
ئانكو چوار كەسەين ھەي كو دەورى وان دناڤ نەرورۆزىدا يى ديارە. لڤيرە ب جودا باسى
ڤان ھەر چوار كەسا دى ھيتە كرن:

۱- (جەم):

جەم يان جەمشيد نافي وى د ئافستايى دا (ييمە Yima)^(۱) ھاتىە، و د ڤيدا و
ئوپانىشدا و ڤەرھەنگا سانسكرىت دا ب رەنگى (يەمە Yama)^(۲) ھاتىە نقيسين. د
سەردەمى نقيسينين پەھلەويدا دبىتە (يەمەك - جەمەك)^(۳) و د چاخين ئىسلاميدا
دبىتە (جەم) كو ئىكى ژ نافدارترين كەسەين ئەفسانەيىيە دناڤ تورە و ميژوويا گەلين
نارىدا.

(۱) اوستا، پژوهش و گزارش جليل دوستخواه، انتشارات مروايد، (تهران، ۱۳۷۰) ج ۲، ص
۶۶۵، (ونديداد، فرگرد ۲) ب دريژايى باسى (يەم) و چالاكييت وى دكەت.
(۲) اوپەنيشدا (گريده)، ت. صادق رضازاده شفق، شركت انتشارات علمى فرهنگى، (تهران،
۱۳۶۷) ص ۵۰۱؛ ارتو كريستن سن: كيانيان، ت. ذبيح الله صفا، شركت انتشارات علمى
فرهنگى، (تهران، ۱۳۶۸)، ص ۱۱۹.
(۳) اوستا: يادداشتها ج ۲، ص ۹۶۸.

ئەھورەمەزدا د ئافستايى دا (فەندىداد، فەرەگەردا دوو) دىبىژىتە زەر دەشت: " جەم كورپ (فيوهنگهان) [د فەندىدادىدا نافي بابى وي (فيوهسوت) هاتيه] ئىكەم كەس بوو كو من دىنى (ئەھورە) دايى... ئى ئەو نەشيا فى كاري برىقه بيهت..."^(۱).

جەم داخواز ل ئەھورەمەزداى كر كو كاري جيهانى پى بسپىريت، و ئەھورەمەزداى زى ئەو بو دەمى (۹۰۰) زفستانا كره دەسلە لاتدارى جيهانى، سەردەمى وي نەخوشى و برس و ترس و شەر نەمان، مرؤف و گياندار ھندە زىدە بوون. كو ھەتا جھى وان د جيهانىدا نەماى، ئەھورەمەزداى گوتە (جەم) تو جھەكى بن ئاخ بو خو چىكە و ز ھەموو گياندار و گيا، ھەر ئىكى نىر و مپىھكى ب ھەلبىزىرە؛ چونكى دى زفستانەكا سەخت ھىت، دا ئەو ل مرنى رزگار بين. دىوئ مەلكوس (مەھرکەوش) زفستانەك وەسا ئينا و گەلى و نھال وەسا پىر بەفر كرن كو دگەل سەرى چيا راست بوون، [رەنگە مەبەست چاخى سەھولى (عصر جليدى) يى دووماھىيى بيت] و (جەم) شيا ب فى رەنگى زىانى (حيات) بپارىزىت [مينا رۆئ نوح د تەوراتىدا].

ئارتور كريستن سن د پەرتووگا (كيانىان)دا جەم دگەل كەيكاووس دكەتە ئىك^(۲)، كو دىتە سىپەمىن پادشايى (كيانى) ئى ب دروستى (جەم) سىپەمىن شاھى (پيشدادى)پە نەك كيانى و د چاخىن دويفدا دىتە (فەرورەتيش) دووھمىن شاھى مېديا.

دويفدا (جەم) دى ل رىكا راست لادەت، و دى بيتە مرؤفەكى ستەمگەر و درەوين؛ لەورا ب دەستى ئەزىدەھاكى دى گرفتار بيت^(۳)، ئى د ئافستايىدا ل ھەموو جھا ب ريز و بەاگرانى فە نافي جەم دەيتە ئىنان، و پەسنين (خشە ئىتە) ئانكو درەخشان يان (شىد) و (سرىەر) ئانكو جوان و دەلال (ھووسەر) د پەھلەويدا (ھورەمەك) ئانكو خودانى تەرشى باش و (ھقەرئ دەرىسە) ئانكو (رۆژ بين)، بو دەپنە بكار ئىنان^(۴).

(۱) اوستا: ج ۲ (وندىداد، فرگرد ۳) ص ۶۶۵.

(۲) كريستن سن: مصدر پيشين، ص ۱۲۰.

(۳) ئەدۇ فە گىرانە د ئافستايىدا نەھاتىە بەلكو د فەگىرانىن گەليرىدا باسى فى تىشتى دەيتە كرن وەكى كريستن سن باس لى دكەت، بو زانينا پتر بنىرە: همان مصدر، ص ۱۲۰.

(۴) اوستا: ص ۹۶۸.

۲- ئەزىدەھاك:

(يەسنا، ھات ۱ - ۹) ئافىستا دەربارەى ئەزىدەھاكى دىيىت: "ئەزىدەھاك، سى دەفى، سى سەرى، شەش چاف، ئەوى خودانى ھزار چالاكيا، ئەو دىوى زورى درەوين... ئەو زوردارترىن درەوينى كو ئەھرىمەنى بۆ... ئافراندى" ^(۱) د ئافستايى دا چ باسەك ز رەنگى مرۇفان يان شاھان بۆ نىنە. ئەگەر چ ئەو زى وەكو پەھلەوانان پېشكىشيا بۆ خوداوندان دىبەت و داخووازا سەركەفتنى دكەت، ئى باسى سەركەفتنا وى ب سەرجهمشىدى فە ناھىتە كرن ^(۲).

د (قىدا)يدا (فەشيوەرۇپە) وەكو (ئەزىدەھاك)ى ئەزىدەھاكى سى سەرە كو (گا)ى د دزىت و د شاھنامىدا (گايى بەرمايون) ب دەستى وى دەھىتە كوشتن، ئانكو كرىارا ھەر دووا وەكو ئىكە ^(۳). (كرىستن سن) دىيىت: "شەرپن دناقبەرا ئىرانى و تورانى دا، ئەفراسىاب (فرەنگرەسەيەن) چونكى پەيكەرى وى يى مەزن بوو ئانكو (ئەزىدەھا پەيكەر) بوو و دەمى كوشتنا (سپاوەش) ببوو فەرمانرەوا، و ل دويفدا ب دەستى كەى خەسرەو (ھەئوسەرەو) دەھىتە كوشتن، ئەو ل دويفدا دناف داستانادا دىبىتە ئەزىدەھاك ئانكو ئەزىدەھاكى ئەفسانەيى ^(۴).

ئەزىدەھاك د فەگىرانىن گەلىرى دا كورپ پاشايەكى چاك و خىرخوازه ب نافتى (مەرداس) كو عەرەبە و خەلكى بابلە، ھەرەسا د ئەدەبىياتا پەھلەويدا مرۇفەكى عەرەبە كو ھىرشى دكەتە سەر جەمشىدى و ب سەردا زال دىبىت. ئەھرىمەن دگەل ئەزىدەھاكى دىنە ھەفالبەند و پىلانەكى بۆ كوشتنا (مەرداس)ى ددانن. مەرداس دەھىتە كوشتن و ئەزىدەھاك دىبىتە شاھ، و پاشى ب سەر (جەم)ى دا زال دىبىت و دىبىتە شاھى ھەموو جىھانى. ئەھرىمەن ل بەرامبەر فى خزمەتى داخووازى زى دكەت ھەر دوو

(۱) اوستا: (يسنه، ھات ۱۱ - ۹)، ج ۱، ص ۱۵۱. ئەزىدەھاك (ئەزى + دەھ + ئاك) ئانكو خودانى دەھ عەبىيا و ز سەردەمى شاھىن پىشدادىيە كو بەرى كىانيان ھاتبون و چاخەكى پىش مېژووي دەھىتە ھەزمارتن، محمد جواد مشكور: تاريخ ايران زمين از روزگار باستان تا انقراض قاجاريه، چ ۶، انتشارات صفار، (تهران، ۱۳۷۸)، ص ۱۱.

(۲) اوستا: ج ۲، (يادداشتها)، ص ۹۱۱ - ۹۱۲.

(۳) همان مصدر: ص ۹۱۱.

(۴) كرىستن سن: مصدر پيشين، ص ۵۰ - ۵۱.

ملیت وی ماچ بکته، و جهی ماچین وی لسهر ملین نهژیدههاکی دوو مار ژئ شین دبن و دهمی برسی دبوون نهژیدههاک نازاردان، لهورا نهژیدههاک نهچار بوو ههموو پزیشکان ل خو کومفهکته. و نههریمهنی ب رنگی پزیشکهکی گوئی، تنی دهرمان مهژیی دوو لوانه کو وهکو خوارن بدهنه فان مارا، ههر روزی دوو لاو دهاتنه سهبرین بو خوارنا مارین وی. دوو خوارنچیکه ههبوون ب نافین (نهرمایل) و (کهرمایل) کو مروقیچ چاک بوون. ههر روزی نهوان نیکی ژ دوو لاوا د بهردان و جهه مهژیی وی، مهژیی سهری پهزهکی دکرنه د نافدا. نهف لاوین پزگار بووی ل چپای کوم دبوون و ههر ههقیی ۳۰ کهس لی زیده دبوون^(۱) فردوسی د شاهنامی دا دبیژیت:

"اکنون کرد از آن تخمه دارد نژاد که از آباد بر دلش نیایش یاد"^(۲).

نانکو نهو کورد نقشی وان کهسانه لهورا چهز ژ ئافهدانیی ناکته. مهبهست نهوه کو کوردان پتر چهز ژ کوچهریی و پهزخودانکرنی دکرن. د (آثار الباقیة) دا ژ نقیسینا نهبو ریجانی بیرونی، یا هاتی کو نهژیدههاکی، پشتی کوشتنا جهمشیدی، زهفی ژ دهره بهگا وهرگرتن و ب سهر جوتیارا دا دابهش کرن، و ژن کرنه مالی ههمووان. دکتور (بهار) دبیژیت رنگه شوپشهکا خه لکی دهفهری دژی ئاریستوکراتین ئاریایی بیت^(۳). نهوا (بیرونی) دبیژیت کارین وی پتر وهکی (مهزدهک)ینه کو د سهردهمی ساسانیاندا، ب نهگهرا دژایهتیا وی دگهل مروقیچ ئایینی زهردهشتی، پیستین نافی بو دانای نهژیدههاک بوویه دا کارین وی بکهنه کارین دیو و نهژدههایا.

(۱) محمد بن جریر طبری: تاریخ طبری، ت. ابوالقاسم پاینده، انتشارات الساطیر، (تهران، ۱۳۶۲)، ص ۱۳۸؛ ابو الحسن علی بن حسین مسعودی: مروج الذهب، ت. ابو القاسم پاینده، شرکت انتشارات علمی فرهنگی، (تهران، ۱۳۷۴)، ج ۱، ص ۱۳۸؛ ابو القاسم فردوسی: شاهنامه فردوسی بر اساس چاپ مسکو، تحت نظری. ا. برتلس، انتشارات سوره، (تهران، ۱۳۷۷)، ص ۳۵.

(۲) فردوسی: مصدر پیشین، ص ۳۵.

(۳) ابو ریحان محمد ابن احمد بیرونی: آثار الباقیة عن القرون الخالیة، ت. اکبر داناسرشت، (تهران، ۱۳۶۳)، ص ۱۰۳.

۳ - کاوه:

کاوه یان کاووک د ئافستایى و فیدایى دا نافی وی نه هاتیه^(۱). ئی د فهگیرانین گه لیری دا رۆلهکی بهرتر و گرنگ تر یی هه ی ژ جهم و فه رهیدونی، و دهوری سه رهکی نه و دبینیت د شوړشا دژی نه ژیده هاکیدا. (کریستن سن) دنقیسیت کو فهگیرانین دینی ل جهم ئارییا د زفرنه هزارا دووی بهری زایینی^(۲)، له ورا نه م باسی کاوهی ل ناف فان فهگیرانادا نابینین، ئانکو که سه کی پاشتره و دهوری وی ل روودانین دووماهیی د نه ورۆزی دا دیار دبیت. (طبری) شوړفه کرنه کا باش ل سهر کاوهی دنقیسیت و وهسا بودجیت کو (کاووک) ئاسنگه رهک بوو ژ خه لکی نه سپه هان [وی سه ردهمی نه ف باژی ره پشکه ک ژ ناخا میدیا دهاته هه ژمارتن] کو دژی نه ژیده هاکی عه ره ب راپه ری، و وی که فله کی شی ری ده می د کاریدا دکره به رخو، کره ب سه ری رمه کی و شوړش دژی نه ژیده هاکی راگه هاند. خه لکه کی زور دور وی کوم فه بوو. کاووی (فه رهیدون) کره شاه، و دویشدا هی رشکره سهر باره گایی نه ژیده هاکی و نه و گرتن و دبیزن یی ل جیایی (دهماوه ند) هاتییه به ندرن^(۳).

دهیته دزانین کو نه و که فلی شی ری یی کاوهی دگوتنی (دره فشی کافیانی) و ب زیر و زیوه را هاتبو و نه خشاندن، ل شه ری قادسیی که فته دده ستی عه ره باندا و ب نه مرئ خه لیفی دووی زیر زئی هاتنه فه کرن و که فل هاته سوتن^(۴).

۴ - فرهیدون:

د ئافستایى دا نافی وی (سره ئیته ونه) کورئ (ناسویه) و د په هله ویدا (فریدون) و د فارسیدا (نافه ری دون، فرهیدون)^(۵) یی هاتی کو ئیکه ژ که سین که فن و نه فسانه یی کو د

(۱) حلمی علی شریف دبیزت: نافی کاوهی یی د ئافستاییدا هاتی، لی یا راستی بیت کو نه ف نافه د ئافستاییدا نینه، ههروه سا پروفیسور جه لیلی دوستخواه ئافستاناس و (پورداوود) ئافستاناسی مه زن زی فی نافی د ئافستاییدا نابین، به لکو که سه کی پاش چاخی ئافستاییه. بوجونا (کریستن سن) زی ب فی ره نگیه. فه کوله ری فان دیرا زی نه شیایه نافی وی ل پشکیین به رده ستین ئافستاییدا فه بینیت.

(۲) کریستن سن: مصدر پیشین، ص ۱۵۶ - ۱۵۷.

(۳) طبری: مصدر پیشین، ج ۱، ص ۱۲۸.

(۴) همان مصدر، ج ۴، ص ۲۲۷.

(۵) اوستا: (یادداشتها)، ص ۱۰۲۵.

ئافستايى و د فەگيراني گەليريدا، دژى ئەژيدەهاكى رادپەريت. د فەنديداد فەرەگەردا ئيكي بەندا (١٧) ئى ولاتى (فەرينە) جەئى ژ دايكبوونا فرەيدونيبە، هەرەوسا ل (فەرا ٢٠) يا ئافستاييدا (سريتە) نافى فرەيدونە كو ئيکەم پزيشکە د جيهانيدا، بابى وى د شەريدا هاتيه کوشتن و ئەو تولا بابى خو دى ژ ئەژيدەهاكى فەکەتن^(١). نافى وى زور ب ريز و ب پەسنيت جوان يى د ئافستاييدا هاتى، و ئەو کو ولاتين ژير دەسلاتا خو ب سەر (ئيرەج - ئەيريه) و (تور - تەويريه) و (سلم - سەيريه) دا پشک دکەت نانکو ل سەر سى گەلين مەزن ژ رەگەزا هندو ئەورويى^(٢).

نەورۆز:

جەمشيد د سەردەمى دەسلاتارييا خو دا هيرشەك برە سەر ولاتى (ديو) کو دوژمەين ئاريابيا بوون و ب سەر واندا سەرکەفت و دەستکەفتين مەزن ژ زير و ئەلاس و گەوهەر ... بەدەستفە ئيان. پشتى زفرينى تەختەكى شاهينى بو خو چيکر و د رۆژا ئيكي ژ هەيقا خاکەليو (فەرەردين) (٢١ ئى مارس - ٨ ئى ئادارى) چوو سەر تەختى و زير و گەوهەر نيشا خەلکى دان، دەمى روژى ل وان زير و گەوهەرا ددا تيشک زى دچوون، لەورا نافى (جەم)ى کرنە (جەمشيد)، کو (شيد) نانکو تيشک و برسقين و ب هەلکەفتا فى سەرکەفتنى و دامەزراندنا حکومەتى ئەف روژە کرنە جەژن و نافى لى دانان نەورۆز^(٣). نانکو نى روژ؛ چونكى روژە گرنگ بوو د ميژوويا گەلى ئاريدا لەورا فان گەلا دکرە جەژن؛ چونكى ژ بئەستى رزگاربوون و حکومەتەك دامەزراندبوون و رەنگە ئيکەم حکومەت بيت د ميژوويا گەلين ئاريدا.

(١) اوستا، (ونديدا، فر ٢٠).

(٢) مەبەست ل (ئيرەج) گەلين (ئيرانينە) و (تور) نانکو گەلين (توراني) لى ئەف تورانيە نە تورک بوون، بەلکو ئەو ژى هەر ئاريابى بوون و (سلم) نانکو (ئسکيت) و هوزين وان. د فيرەدا د ناؤ فەگيراني گەليرى ئەف سى کەسە دبنە بابى فان سى گەلان.

(٣) ئەف بوچوونە سەر نەورۆزى يا ل جەم هەموو نقيسەرين ئيرانى و رۆژەلاتناس و ئافستانا سا هدى، هەرەوسا پيش سەردەمى فرەوسى و (طبرى) و مەسعودى ... ئەف بوچوونە هەبوويه، لەورا ئەم نەشين بوچوونا کامل حەسەن بەسپر پەسند بکەين سەر هندى کو فرەوسى روودانا نەورۆزى يا گوهورى و يا کريه ميهرگان. بو زانينا پتر بنيره: کامل حسن بصير: ويژهى کوردى و رەخنەسازى، (بغداد، ١٩٩١).

(بیرونی) د () دا دبئیث^(۱): "د وئ رۆژیدا دیو و ئههریمهنا تهختی جهمشیدی راکرن و درۆژهکیدا ل چیاپی دهماوند برنه بابل و خهک بۆ دیتنا فی تشتی سهیر و گرنگ دچوونه لایئ جهمشیدی و ئهف رۆژه کرنه جهژن". هه موو فهگیرانین سهیر نه ورۆزی باسی دامهزاندنا دهولهتییه د ناف گه لاین ئاریدا.

جهمشید ب دهستی ئهژیدههاکی ل سهیر تهختی هاته لادان و شیا هزار ساله دهسهلاتی بیخهته ددهستی خۆدا (جهلیل دوستخواه) ئ ئافیسنا نیاس^(۲)، وهسا دبیینیت کو ئهژیدههاک ئانکو دهسهلاتا ئاشوریا لسهیر ئیرانی و ل چاخین دویقدا دبیهته عه ره ب کو کاوه دژی وی د رۆژهکا نه ورۆزدا شوپش کر. هندهک نفیسهر دیاردا ههتهر و مهتهر و قه رهبالغا شهفا نه ورۆزی نیشانا شهفا نه ورۆزا شورهشا کاوهی دبیین.

دهمی ئهژیدههاک ئیخسیر دبیت جهی برینیت شیری ل سهیر لهشی وی ب هزاران دوشک و گیاندارین خراب ل دهر دچن، ئههورمه زدا ی گوته فرهیدونی ئهگهر ئهغه بهیته کوشتن دی جیهان پری گیاندارین پیس بیت، لهورا کاوهی ئه و ل چیاپی دهماوند بهندکر. د ئافیسنا ییدا^(۳) هاتییه ئهژیدههاک دی زنجیرا پرچینیت و دهست هافیهته خرابیی و ۱/۳ هه موو گیاندارین باش دی ژ ناف بهت. ئههورامه زدا دی دوو فرشتین (سروش) و (نریا سینگ) فری کهت دا گهرشاسب (کو ئیکی ژ نهمرانه) و ل دهشتا (پیشانی) ب دهستی تورکهکی ب نافی (نوهین) هاتبوو بریندار کرن و چووووو د نه هوشیی دا، دی هوشیار کهن^(۴). ئه و دی ئهژیدههاکی کوژیت و ب تمامی جیهان دی ژ ستم و زوری رزگار بیت (وهکی دهوری عیسا و دهجالی).

نه ورۆز د چاخین ئیسلامی دا:

د سالیین ۲۵ - ۴۰ ئ سهردهمی خهلیفی چواری د مزگهفتا کوفی دا دهرهفت هاته دان د رۆزا نه ورۆزیدا شیرینی لسهیر نفیزکه را بهیته به لافکر^(۵). (حه جاج کورئ یوسف) ئیکه م کهس بوو کو ری و ره سمین نه ورۆزی ل کوچکا خو ل باژیری (واست) ساخ

(۱) بیرونی: مصدر پیشین، ص ۱۰۴.

(۲) جلیل دوستخواه: اوستا (یادداشتها) ج ۲، ص ۹۱۱.

(۳) اوستا: (دینکرت) ص ۹۱۲.

(۴) دوستخواه: مصدر پیشین، ص ۱۰۴۲.

(۵) کامل حسن بصیر: ویژه ی کوردی و ره خه سازی، (بغداد، ۱۹۹۱)، ل ۲۹۷.

کریه‌فه و پیشکیشی و درگرتین^(۱). ئەگەر چ (معاویە کورئ ئەبو سوفايان) جوړه باجه‌ک دانابوو و ل وان موسلمانین نه عه‌ره‌ب (مه‌والی) ب نافئ باجا (نیرۆز) و (میهره‌گان) و درگرت^(۲). ئی ئەفه ب راما‌نا ب فه‌رمی ناسینا نه‌ورۆزی نه‌بوویه. ئی ئەفه باجه‌زی بوو ئەگەر کو تا رادده‌یه‌کی نه‌ورۆزی جه‌ئ خو‌گرت‌فه. سه‌رده‌می فاتمیا ل (مسر)یدا ری و ره‌سمین نه‌ورۆزی گه‌ه‌شتنه‌ مسرئ، ئانکو د وی سه‌رده‌میدا ل مسرئ تا کو ده‌ریا‌یا چینی جه‌ژنا نه‌ورۆزی ده‌اته‌ گی‌ران^(۳). یا هه‌زی یه‌ به‌یته‌ گوتن د وی سه‌رده‌میدا په‌یفا نه‌ورۆز ژ په‌یفا (نیرۆج) یا په‌هله‌وی هاتبوو و درگرتن و ب (نیرۆز) ده‌اته‌ نفیسین و ئەگەر ئەفه پیتا (ز) یا عه‌ره‌بی لقی‌ره‌ هه‌مان (ژ) یا کوردی بیت، دئ بیته‌ (نی روژ) و ئەفه په‌یقه‌کا ره‌سه‌نا کوردی یه^(۴).

نه‌ورۆز د روانگه‌ها نفیسه‌رین چه‌رخئ ئیسلامیدا :

ته‌به‌ری (میری ۳۱۰ هـ) دنفیسیت ئەو روژا باره‌گایی ئەژیده‌هاکی هاتی‌ه‌گرتن، ئەو روژ کرنه‌ جه‌ژن کو دبیزنی (میهرگان) ئانکو روژا (۱۶) ی هه‌یفا میهرئ (ره‌زبه‌ر) کو هه‌موو سالا دکه‌نه‌ جه‌ژن، و ئەو چه‌رمئ کاوه‌ی هه‌لگرتی بوو ئالایی شاه‌ی ل چاخئ ساسانیدا کو دبیزنی "درفشئ کافیا‌نی"^(۵).

مه‌سه‌ودی (میری ۲۴۵ هـ) د (مروج الذهب) دا دنفیسیت "ج هم ئیکه‌م شاه‌ بوو کو ئاگر پیرۆز کری، و داخواز ژ خه‌لکی کر کو ئاگری پیرۆز و پاقر راگرن؛ چونکی ئاگر [روناهی] ل تاریاتی باشتره‌، نه‌ورۆز و توفان هه‌ردوو د سه‌رده‌می ویدا چی بووینه..."^(۶) هه‌روه‌سا دنفیسیت: "... روژا گرتنا بیورئه‌سب [ئه‌ژیده‌هاک] دکه‌نه‌ جه‌ژن کو نافئ وی میهرگانه‌..." هه‌روه‌سا ئەو شه‌جه‌را مه‌سه‌ودی ل باب و باپیرین

(۱) کامل حسن بصیر: سه‌ر چاوه‌ی پیشوو، ل ۲۹۸.

(۲) ماهنامه‌ مجموعه‌ جدول (مجله)، تهران، اسفندماه ۱۳۷۴، شماره (۶۵)، ص ۳۲-۳۳.

(۳) همان مصدر ...، ص ۳۳.

(۴) لدویف ئەو هوزانین کامل هه‌سه‌ن ژ هوزانفانین عه‌ره‌ب نفیسی بی گومان ئیکه‌م جار نه‌ورۆز ب ره‌نگئ نیرۆز ده‌اته‌ نفیسین و د ئافیسیتایدا ژ ی ب ره‌نگئ (روژ یان روچ) یا هاتی‌ه‌ بکار ئینان. کامل حسن بصیر: سه‌ر چاوه‌ی پیشوو، ل ۳۱۲.

(۵) طبری: مصدر پیشین، ص ۱۳۸.

(۶) مسعودی: مصدر پیشین، ص ۲۱۸-۲۱۹.

ئەژىدەھاكى ددەتە دەست ھەموو نافىن ئارىيى و نە عەرەبىنە. مەسعودى بىورئەسپ كورپ ئەرودئەسپ كورپ رېدوان كورپ ھاباس كورپ تاح كورپ ھەرۋال كورپ سىامەك كورپ برس كورپ كىومەرس شاھى دزانىت، كو ھەمان (دەھ ئاك) (ئانكو دەھ عەبىبە) كو عەرەبا نافى وى تەعرب كرىنە بو (ضحاك). ئىرانىان دگوتن ئەو ئىرانىيە و عەرەبان زى ب عەرەب دزانىن، ھوزانقانىن عەرەب وەكو ئەبونەواس شانازى پى دبرن و دگوتن كو خەلكى يەمەنىيە؛ چونكى ئەبونەواس بخو ژ ھوزا سەعد ئەلەھشېرا يەمەنى بوو^(۱).

ئەبورییحانى بیرونى (میری ۴۲۰ ه) د پەرتووگا (التفهيم) و (اشار الباقية) دا باسى نەورۇزى دكەت و روودانا وى دبەتە سەردەمى جەمشید، ھەرۋەسا باسى (مېھرگانى) دكەت وقى جەزنى ب روژا بەندكرنا ئەژىدەھاكى دزانىت^(۲).

جەژنا مېھرگان:

د فارسىيا كەفن و د ئافستايىدا (مىتراكانا) ھاتىە نفىسىن^(۳) (گەبە مەرى تەن) ئانكو گىومەرد (گىومەرث) ئىكەم مروڤ بوو كو خودى ئافراندى (ئادەم د ناف تەوراتى دا) و د ئافىستايى د بەندا ۸۸ ئ ل ھەرۋەردىن يەشتى دا ھاتىە، " ئىكەمىن كەس كو چاك ھزركرى و چاك ئاخفتى و چاكى كرى، ئىكەم ئاتربان (ناگرفان)، ئىكەم شەرفان، ئىكەم جوتيار و تەرش پەرۋەر (پەزخودانكەر)، ئىكەم كەس كو فېربوو، و ئىكەم كەس كو خەلك فېركر، ... ئىكەم كەسى كو تىگەھشت: تەرش و راستى و ئاخفتنا پىرۇز وملكەچى بو ئاخفتنا پىرۇز و دەسلاتا روحانى (فەرا ئىزەدى) و ھەموو تىشتىن چاكىن كو (مەزدا) ئافراندى و سەر ب راستىيىنە". و ل توفى (گىومەرپ) دناف ئاخىدا كو ب تىشكا رۇزى ھاتبوو پاقزكرن، دوو تايىت رىڤاسى زى شىنبوون. پاشى ل رۇژا مېھرگاندا ژىك جودابوون و بوونە كور و كچەك ب نافىن (مەشى) و (مەشيانە). ئانكو ئەف جەژنە كو پاشى نەورۇزى مەزنىن جەژنا ئارىيىيە د زفرىتەفە بو

(۱) مسعودى: مصدر پيشين، ص ۲۱۸ - ۲۱۹.

(۲) ابو ريحان محمد بن احمد بيرونى: الآثار الباقية عن قرون الخالية، ت. اكبر داناسرشت، (تهران، ۱۳۶۳)، ص ۷۶.

(۳) اوستا: ص ۴۲۴.

بهیدابوونا ئیکه مبر و ژنا^(۱). ئەف جهژنه ل ۱۶ ئ هه یفا میهر دبیته جهژنا گشتی و ل ۳۱ ئ دبیته جهژنا تایبته و دبیزن ل رۆژا ۳۱ ئ ئەژیدههاک هاته بهندکرن. کتزیاس (Ctesias) میژوونقیسی نافدارئ یونانی دبیزیت: "نه دبوو شاهین هه خامه نشی سه رخوش ببان، ب تنی د رۆژا میهرگان نه بیته"^(۲) ههروهسا میژوونقیسی (دورین) و جوگرافیناس (ئسترابون) ی ناماژه یا ب گرنگی یا فی جهژنی دای^(۳). د ئافیستاییدا هاتییه خودی د فی رۆژیدا فرهشته هنارتنه هاریکاریا فرهیدونی دا ب سه ر ئەژیدههاکید زال بیته^(۴).

سهلمانی فارسی دبیزیت: "خودی (یاقوت) د رۆژا نه ورۆزی و (زمرد) د رۆژا میهرگاندا، ئافراندا، چهوا ئەف دوو گه وهه ره ل هه موو گه وهه را ب بهاترن وهسا ئەف دوو رۆژه ل جهم پارسیان ل هه موو رۆژان ب بهاترن"^(۵).

فهرهنگا برهان قاطع ژ زاردهفی پروفیسور محهمه دی موعین دنقیسیته^(۱): "جهژنا سالا نوی ل دهف ئارییا، (نه ورۆز) ئەف جهژنه د بنه رته دا ئیکه ژ دوو جهژنین مهزن، ئارییین زۆر کهفن دوو وهرزین سه رمایی و گه رمایی هه بوون، وهرزئ سه رمایی ۱۰ هه یف و گه رما دوو هه یف بوون ل دویفدا گوهورینهک ب سه ر فان وهزئا دا هات. هافین بوو ۷ هه یف و زفستان بو ۵ هه یف، د دهستپیکا هه ر وهرزه کیدا جهژنهک دهاته کرن کو هه ر دوو دهستپیکا سالا نوی دهاتنه کرن، دهمی کو په ز ل کولا دهاته بهردان و روی دکره شینکاتی و ب دیتنا تافی شاد دبوو، و جهژنهکا دی ب هاتنا وهرزئ سه رمایی دکرن دهمی کو ته رش دزفری ناف کولادا".

ئانکو بو فان روودانا دوو دیاردین ئابووری دبینیت، ئەف دیارده تا فی دووماهی ل کوردستانی دهمی په ز دزفری کولا شهکروک ب سه ردادکرن و شیرینی ددانه بچووکا.

-
- (۱) دوستخواه: مصدر پیشین، ص ۱۰۵۰؛ بند هشن، بخش ۳، بند های ۲۳ - ۱۹ و بخش ۱۵، ت. دکتر مهرداد بهار، شرکت انتشارات علمی فرهنگی، (تهران، ۱۳۶۲).
- (۲) حسن پیرنیا (مشیرالدوله): ایران باستانی تاریخ ایران از زمان بسیار قدیم تا انقراض دولت ساسانی و داستانهای ایران قدیم، انتشارات دنیای کتاب، (تهران، ۱۳۷۰)، ص ۲۴۰.
- (۳) پیرنیا: مصدر پیشین، ص ۲۰۰.
- (۴) اوستا: ص ۱۰۶۰.
- (۵) ذبیح الله صفا: حماسه سرایی در ایران، مؤسسه انتشارات امیر کبیر، (تهران، ۱۳۳۸)، ص ۲۵۰.
- (۶) محمد حسین بن خلف تبریزی برهان: فرهنگ برهان قاطع، مؤسسه انتشارات امیر کبیر، ج ۷، ۴، (تهران، ۱۳۷۶) ص ۲۱۸۷ - ۲۱۹۳.

چەند تېيىنىيەك لىسەر نەورۇزى:

۱ - روودانا نەورۇزى د نەفبەرا ئافستايى و فەگىرانا گەلېرىدا (روايە) جياوازيەك يا ھەى، ئى بۇچوونا ھەردووا ئىكە، ولاتى ئاريايا بۇ دەمەكى دكەفیتە ژىر دەسلاتا بيانىيان، قىجا ئەف بيانىە چ عەرەب بن يان حكومەتا ئاشورى يان تورانى... و ب سەرھلدانەكا گەلى، ب رېبەريا كاوهىيى ئاسنگەر کوتايى پى دەيت. ئەگەر ب دروستى فەكولین ل سەر فى روودانى بەيتە کرن، دى چیتە سەردەمەكى زۆر كەفن و دى بیتە چەند نەورۇز، كو نەورۇزا ئىكى ديسان سەرکەفتە ب سەر دوژمنادا و دامەزاندنا حكومەتەكپىە د سەردەمى جەمشید دا و ل دویشدا نەورۇزەكە، كو د روزەكا نەورۇزدا كاوه دژى دەسلاتاداريا بيانىا كو حكومەتا ئاريايا ل ناف برىوو، رادپەرىت و لاپەرەكى زىرىن ل سەر روودانا نەورۇزى زیدە دكەتن؛ چونكى ھەتا سەردەمى ھورمز كورپى شاپورئ ساسانى (۲۷۰ - ۲۷۱ ز) دوو نەورۇز ھەبوون: ۱ ی ھەيفا فەرودەردین (خاكەلیوہ) و ۶ ی وئ ھەيفى، ھورمز ھەردوو جەژن كرنە ئىك و ۴ روژین د نافدا ھەموو كرنە جەژن ئانكو رۇژین ۱ ئ تا ۶ ئ نەورۇزى ھەموو بوونە جەژن^(۱).

۲ - دوو جەژن مەزن ھەنە نەورۇز و مېھرگان، د روزەكا نەورۇزىدا كاوهى دەست ب شورەشى كر ئى ھەر د وئ روژىدا ئەزیدەھاك نە كوشت و سەرکەفتا دووماھىيى ب دەست نەھات، بەلكو يەكەم جار شوپشگىر ئى كوم بوون و پاشى ل دويف ئىك ژ بنەمالا پىشدادى گەريان كو فرەيدون بوو و پاشى ھىرش كرنە سەر بارەگايى ئەزیدەھاكى و ل دويف گوتنا تەبەرى و فەگىرانىت پەھلەوى جەي وان ژىك دوور بوويە^(۲). ئانكو رەنگە كرىارىت ژ نافىرنا ئەزیدەھاكى ۶ ھەيفا فەكیشابىت و ل ۱۶ ی ھەيفا رەزبەر (مېھر) ئەزیدەھاك رەفى و ل ۲۱ ی رەزبەرى ل چىايى دەماوئند ھاتە بەندكرن^(۳). ئانكو روژا نەورۇزى كاوه و فرەيدون ولاتى خو ژبندەستىي رزگاركر، ئى دوژمنى خو د روژا (مېھرگان) دا ژ نافىرن. ئەف بۇچوونە ژى بابەتى

(۱) صفا: مصدر پيشين، ص ۳۵۸.

(۲) طبرى: مصدر پيشين، ص ۱۰۵۸.

(۳) صفا: مصدر پيشين، ص ۳۵۸.

نهورۆزى ناگوهرىت كو بېژىن بۆچونىن جياوازىن ھەي و دېنە جھى دووبەرھىي سەر روودانا نهورۆزى.

۳ - (دياکو) ى حکومەتا میدیا دامەزراند و ھەمەدان (ھگمەتانى) ئافاكر و دويف گوتنا ھرودوتى ھەفت كەلھە، ئىك د نافي يا ديدا ھاتنە ئافاكرن و ھەر ئىك ب رەنگەكى ھاتبوو رەنگكرن^(۱). كو ئەفە ژی نىزىكە دگەل بۆچوننا ئافستايى بۆ چىكرنا حکومەتى و دانانا قەلايى ژ لايى (جەم)ى فە، كو ئەو ژی لدويف گوتنا ئافستايى سەر سەرى دىوا ھاتبوو چىكرن و (كەى خوسرەوى) ئەو ل سەر ئاخى داننا: "كەى خوسرەوى، ئەو زەمىك نشاست، ئەش ھەپت پرىسپ ھەست. زەرىن، ئو سىمىن، ئو پولادىن، ئو برنجىن، ئو ئاسنىن، ئو ئاپگىنىن، ئو كاسگىنىن..."^(۲)، ئانكو كەىخوسرەوى بوو ئەو دانايە سەر ئەردى و ژ ھەفت تشتا (ديوارا) ھاتبوو چىكرن زىر، زىف، پولا، برنج (برنز)، ئاسن، (شيشە) و كاسگىنە، و لدويف گوتنا ھرودوت كەلا ئىكى زىرىن و يا دوى ل زىقى بوو و... ئانكو رەنگ ژی ل ھەر دوو ژىدەرا وەكو ئىكن. بابى كەى خوسرەوى ئانكو (فرەھرتىش) بدەستى ئاشوريا ھاتبوو كوشتن، و بابى (كەى خوسرەوى) ب دەستى (تورانىيا) و ھەردووا بۆ تولقەكرنى سەر ھلدابوو. د ئافستايىدا روودانا سەرکەفتنا (ھەئوسرەوى) ب سەر (فرەنگرەسىن) كو بۆ تولقەكرنا خوينا (سياهەرشن) ھاتىە روودانى برەخ دەرياچا ورمى يە، و ھەروەسا ئەفراسياب د دووماھى شەرى خۇدا رەفى و خو دناف دەرياچى دا قەشارت^(۳).

د ئافىستايىدا يا ھاتى كو ئىكەم كارى كەى خوسرەوى ھەرفاندنا بوئخانانىن بوت پەرىسا ل رەخ دەرياچا ورمى بوو^(۴)، و ھەمزە ئەسفەھانى دنقىسىت: "كەى خوسرەوى ئەژدەھايەك! ب نافي كوشيد [گوشەسپ] كوشت و ل جھى روودانى ئاگرگە [آتشكده] ب نافي كوشيد ئافا كر"^(۵). كو ئەف ئاتەشكەدە بنافي ئازەرگوشەسپ ئىكى ژ نافدارترىن ئاتەشكەدىن زەردەشتيان بوويه.

(۱) ھرودوت: تاريخ ھرودوت، ت. وحيد مازندراني، ج ۲، مؤسسه انتشارات امير كبير، (تهران، ۱۳۴۳)، ص ۲۰۹.

(۲) بندھشن: چاپ دھابھار، ص ۱۲۴.

(۳) کریستین سن: مصدر پیشین، ص ۱۶۹.

(۴) همان مصدر، ص ۱۳۳.

(۵) حمزه بن حسن اصفهانی: سنی ملوک الارض و الانبیاء، چاپ گوتوالد Gottwald، ص ۳۶.

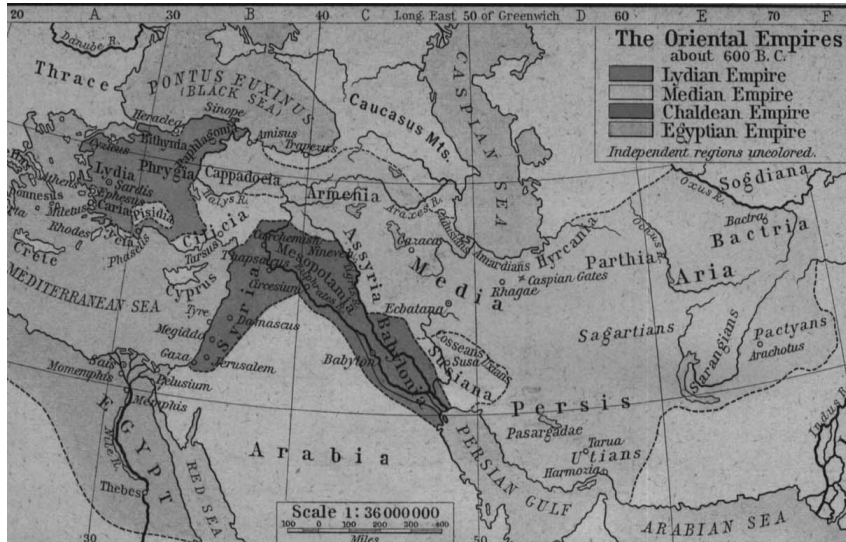

پەرسەنگەھا ئاگرى يا نازەرگوشەسەب (تەختى سەلیمان) ل تەكاب ل روژەھەلاتا كوردستانى

ل دويف گوتنا هرودوت و پىرانيا ميژوونفيسين كهفن، پشتى كوشتنا بابى كياكسار (كهى خوسرهو) سهكا (ئسكيتان) بو دەمى ۲۸ سالان ب هاريكاريان ئاشوريان ب سەردەفەرین كوردستانى و دەوروبەرادا زال بوون و ئەوا شياين ژ ستەم و زوردارىي خۆ نەدانە پاش. و د سەردەمى واندا كەس خودانى تىشتى خۆ نەبوو. د روژەكا نەورۇژدا كەى خوسرهو (كياكسار) سەروكىت سهكا مېھقان كرن و پشتى سەرخوشىي هەموو كوشتن، و ب ئاگرى كو سەرى چيا هەلكربوون ئامازە دانە هوزين مېدى دا كو لەشكرى سهكا بەيتە ژناقرن^(۱).

رەنگە ئاگرى سەرى چيا د روژا نەورۇژيدا – سەرهراي پيرۇژبوونا ئاگرى ل دەف ئاريايا – پاشمايى بېرھاتنا وى ئاگرى بيت. ب فى رەنگى كوردان ولاتى خۆ ل ژير دەسلەتا بيانان ئينا دەر، و لەورا روودانا نەورۇژى يا دووى ل سەر ئاخا كوردستانى بوويه و (تەبەرى) ژى كاوهى خەلكى روژەھەلاتا مېديا ناف دېت.

(۱) ئاگر هەلكرن سەرى چيا نېشاننا هاوار كرنى يان نېشاننا هېرشا دوژمان بوو، هەروەسا نېشانەيك بوو بو روودانين گرنگ. د هېرشين ئاشوريان و هېرشين يونانان (دەمى زەينەفون)، كوردان ب ئاگرى ئامازە ددانە نيك و دوو و د شەفا نەورۇژدا ئىشارەت بوو، بۆ دەسپيكا ژناقرنا لەشكەرى دوژمانا بەرى كو كۆمقەبن دا بەيتە ژناقرن.

نەخشە ئیمپراتوریا میدیا

٤ - هیچ نیزیکیبونهك دناقبهرا (ئهژیدههاك) و ئیختووگیو (ئاستیاگس) دووماهی شاهئ میدیادا نینه، (کتزیاس) (٤١٥ - ٣٩٨ پ.ز) پزیشك و میژوونقیسی كوچكا ههخامهنشی، ئەگەر چ دناف دوژمنیت بنه مالا شاهین میدیادا دژیا، ئی د نفیسیت: "ئەو شاههکی دل نهرم و میهره بان بوو..." و پهسنا وی ب باشی دکهت^(١). ههروهسا زهینهفون و نیکولائوسی دیمهشقی باسی پاکی و چاکیا فی شاهی دکهن^(٢). بتنی هرودوت باسی وی ب خرابی دکهت؛ چونکی ئەو زی باسی وی ژ زاردهفی بنه مالا (هارپاگ) ئ وهزیر و دوژمنی ئاستیاگسی دکهت^(٣).

ههروهسا چ نیزیکیبونهك دناقبهرا (فرهیدون) و (کوروش) دا ناهیته دیتن، ههروهك چ نیزیکیبونهك دناقبهرا (كاوه) یی ئاسنگهر و (هارپاگ) ئ وهزیر دا نینه.

(١) کتزیاس سالا (٤١٥ - ٣٩٨) پیش زاینی ل باره گایی ههخامه نشیان بوو و میژوونقیسهك یونانییه.

(٢) هرودوت ئەگهرچی باسی ئاستیاگس دکهت ئی ئەو ب خو دبیژیت ئەفه فه گێرانا پارسایانه و ب بوچوونا (نولدیکه) فه گێرانا (هرودوت) ژ زاردهفی بنه مالا (هارپاگ) ی بوویه.

(٣) هارپاگ وهزیری ئاستیاگس بوو کو خیانهتی ئی دکهت و دبیته ههفالی کوروش و بابلیان و دبیته ئەگهری روخاندنا دهسهلاتا میدیا.

د ئافستاییدا (یهشتا ۱۳) بهندا ۱۳۰ و ۱۳۸ دهستهکا (کهویان) ب کهی خوسرهوی دووماهی پی دهیت و باسی کورهکی کهی خوسرهوی دهیته کرن ب نافی (ئاخرهوره) لی کهوی ئانکو (شاه) نینه... ههروهسا بۆ بنه مالا (کهوی) یا باسی چوار کهسا دهیته کرن، دهیته زانین شاهین میدیا چوار کهسن و ل دویفدا زنجیرا نایفا دی هیته برین تا کو دکههیهته شاه (ویشتاسپ) ئانکو سهردهمی (زهردهشت)^(۱).

میژوونقیسین یونانی و عبری کهفتنا میدیا و هاتنا پارسیان ب تشتهکی نافیخویی دزانن و بۆ دهمی سهدهیهکی بۆ حکومهتا ههخامهنشی نافی میدیا بکار دئینن، چاوا کو شهپرین د نایفهرا یونانی و ئیرانیاندا ب شهپرین میدی نایفا دهن. لهورا کهفتنا میدیا روودانهکا هندتا مهزن نهبوویه ل جهم ئیرانیا کو وی روژی بکهنه جهزن و ههر سال ساخ راگرن.

ئهفسانین ئهرمهنی بتنی نافی (ویشپ) و (ویشپازونهک) بکار دئینن ئانکو مار یان نهژدهها و نهژدههازاده، کو (موسی خورین) میژوونقیسی ئهرمهنییی سهدی چواری زابینی فی نافی دکهته ئهفسانا (ئاژیدههاک) پادشایی میدیا، کو ژ (تیگران) شاهی ئهرمهنی شکهستنی دخوت^(۲). ههروهسا دنقیسینین کهفتین ئهرمهنییدا ولاتی میدیا ب نافی (مارستان) ب کاردئینن و بهلکو نهفه زی بیته ئهگهرا چیکرنا فی ئهفسانی. لدویف گوتنا (هرودوت) سهکا (ئسکیت) نقش و نژادی خو ژ خوداوهندهکی (الهه) دزانن کو نیفهک ژن بوو نیفهک مار، کو ل نیژیکی (بورستین) ئانکو روباری (دنی پر) بوویه^(۳). ئافستا نهژیدههاکی خهلکی دهفهرا (بهوری) ددانیت کو ههر دوو نافیین فان دهفهرا وهک ههفن.

ههروهسا داستانهکا (ئوستوره) رووسی یا ههی سهبارهت ب (Zemi Gorynyth) کو مارهک بوو کو دفا خوارنا وی گوشتی لاوا با. ههروهسا داستانا زیگنورد (Sigurd) ی جیرمهنی کو وهکی کاوهی بکوژی نهژدههایه یا دناف پرانیا گهلین هندوئهوروپیدا ههی^(۴).

(۱) اوستا: یشت ۱۳، بند ۱۳۰ - ۱۳۸.

(۲) لدویف (Collection) یا میژوویی و میژوونقیسین ئهرمهنی کول پاریس سالا ۱۸۸۱ بهلافا بوی و کریستین سن باس لی دکهت؛ باسیلی نیکی تین: کرد و کردستان: ت. محمد قاضی، انتشارات نیلوفر، (تهران، ۱۳۶۶)، ص ۵۱۹.

(۳) هرودوت: مصدر پیشین، ص ۴۲۸؛ نیکی تین: مصدر پیشین، ص ۵۲۰.

(۴) نیکی تین: مصدر پیشین، ص ۵۲۰ - ۵۲۲.

موغەكى مېدى دەمى قوربانىكىرنىدا (موزەخانا لوفەر)

د پەرتووكا (بوندەهشن)دا كو پەرتووكەكا ئايىنىيە و ب زمانى پەهلەوى ھاتىيە نقيسىن، ھاتىيە كو ئىرانىا بو شەرى دىوھكى عەرەب ب نافی (زەنگىاپ) داخووا ھارىكارىي ژ تورانىا كر، و ئەفراسىياب عەرەب شكاندن و لدويقدا (نوزەر) شاھى (كىانى) كوشت و بو دەمى (۱۲) سالا بوو فەرمانرەوايى ئىرانى. كو ئەفە دگەل فەگپرانا (كتزىاس) ئىك دگريت ل سەر شەرى د نافیبرا (مېدىا) و (ئاشور) و (ئسكىتان)دا، كو پىشتى شكاندنا (كىمىريا) كو ئەو ژى ھەر ژ ھۆزىن ئارىايى بوون [ئەفراسىياب براىي خۆ كوشت ب نافی (ئاغر ئەسەر) چونكى مروقەكى باش بوو] و ھندەك شكاندن گەھاندنە ئاشورىان ژى [پاشى ل چاخىن دويقدا دبنە تازى ئانكو عەرەب] و پىشتى كوشتنا شاھى مېدىا دبنە دەسەلاتدارىن مېدىا^(۱). (ھەسەنى پىرنىا) مېژوونقىسى نافیدار دىبىژىت:

(۱) بىرە روايەتا (كتزىاس) ل سەر شەرىن مېدىا دژى ئاشور د پەرتووكا (ئىران باستانى).

هه‌موو گاڤا ترسا ئیرانیا ئەو بوو کو گەلێ (ئسکیت) چ ژ رژیما چینایه‌تیی نهدزانی و جهی داگیر دکرن ئەف رژیمة نهدما^(۱). [بۆچوونا بیرونی و بهار سه‌ر ئەژیده‌هاکی] و هه‌موو دزفرنه سه‌رده‌می میدیا و ئاشوری و ئسکیتان، و لدویف گوتنا میژوونقیس محمه‌د جه‌وادئ مه‌شکور ئاژیده‌هاکی نیشانا ده‌سه‌لاتئ ئاشوریا بوو^(۲).

۵ - دناڤه‌را نه‌ورۆزا که‌فن (ئیکه‌م دامه‌زراندنا حکومه‌تا ئاریاییا) و نه‌ورۆزا نوی ئانکو راپه‌رین و سه‌ره‌لدانا کاوه‌ی، چه‌ند سه‌ده‌یه‌کاجیاوازی یا هه‌ی. نه‌ورۆزا ئیکئ یا ده‌جه‌کئ دا ل روژه‌ه‌لاتئ به‌ری ژیکفه‌بوونا گه‌لێن هندوئیرانی چی‌بووی؛ چونکی نافین فه‌هره‌مانین نه‌ورۆزئ یین د په‌رتووکا (فیدا) و پشکین که‌فنن ئافستاییدا هاتی کو ئەف نقیسه‌نه ژ نیفا هزارا دووی به‌ری زایینی کیمتر نینه^(۳). روودانا دووی یا ل سه‌ر ئا‌خا کوردستانئ چی‌بوویه.

(۱) پیرنیا: مصدر پیشین، بخش "داستانهای قدیم ایران"، ص ۱۰۹.
(۲) محمد جواد مشکور: ایران د عهد باستان، انتشارات صفار، چاپ ششم، (تهران، ۱۳۶۹)، ص ۸۱ - ۸۲.
(۳) فه‌کولینین هه‌ردوو بسپورین ئافستانیاس پورداوود و دوستخواه که‌فترین پشکین ئافستایی بۆ وی سه‌رده‌می دزفرین.

نهورۆز و بهراوردكرنهكا ميژوويي (*)

پيشهكي:

بيگومان نهوورۆز ب گرنگرتين و مهزنترين جهژنا ميژوويي و نهتهوهييا گهلي كورد دهيتته ههژمارتن و كارتتيكرنهكا زۆرا ههبوويه ل سهر خۆراگري و خۆپيشاندانا گهلي كورد دۆي داگيركهر، و ب سومبول شورهشا گهلي ژير دهست، دۆي ستهم و دهسهلاتا بيانيا دكوردستانيدا دهيتته ههژمارتن. كاوه و چهكوچي كاوهي يي بوويه هيمايي بهرخوداني دكوردستانيدا و ئوميد و هيڤيا سهرهلدان و سهركهفتني دفي روودانيدا ب دروستي خويا دبیت، و ههر دفي روودانا ميژوويي دا ژي، (ئهژي دههاك) هيمايي داگيركړني و ستهمي و زۆرداريي ل كوردستاني دهيتته ههژمارتن. نهوورۆز ب تني مولكي كوردان ناهيتته ههژمارتن، بهلكو هندهك گهلي ديپن هند و ئيراني زي في جهژني ب جهژنا خو دزانن و ب ريز و شكومهنديهكا مهزن فه، سهر سالا خو د ههژميرن و مهزنترين ناهنگا بو دگيرن^(۱)، لي تشتي جهي سهرنجي ئهوه كو نهوورۆز ب چهندين رهنكا دهيتته فهگيران و ب چهندين رهنكا دهيتته گيران، لي ب ههر رهنكي هه ل جهم فان گهلان وهكو مهزنترين و گرنگرتين جهژنا نهتهوهيي دهيتته ناسين.

دفي فهكولينيدا، دي بزافي كهين ل دويش ژيدهرين ميژوويي يين زهردهستي و نهخاسمه پهرتووكا پيروزا نافيستايي، فان بوچوونين جياواز ب ئيخينه ژير فهكولينهكا ميژوويي و پهيوهنديا وي دگهل ميژوويا كوردان ب ددهينه خوياكرن؛ چونكي زور جارا وهسا دهيتته بهيستن، يان وهسا دهندهك نفيسانادا دهيتته ديستن، كو نهوورۆز تشتهكي ئهفسانهيه و چ راستي ژ بو نينن يان (ئاژي دههاك) تشتهكي چيفانووكه (خورافه) و يا ژ ههمووا سهيرتر و دوور تر ژ راستيي ژي نيزيكرنا (ئاژي دههاك) ي دگهل دووماهي دهسهلاتداری ميديا ناسيتاك (۵۸۴ — ۵۵۰ ب. ز) و (فهرهيدون) دگهل (كوروشي ههخامنهشي) (۵۵۰ — ۵۳۸ ب. ز) و بهروفاژي راستيي، ئيخستنا كاوهي د چوارچووفهكي

(*) د گوفارا لالش ژماره (۱۰) ل كانونا دووي سالا ۱۹۹۹ ل دهوك بهلاف بوويه.

(۱) عبدالعظيم رضائي: اصل و نسب و دين هاي ايرانيان باستان، نشر موج، (تهران، ۱۳۷۴)، ص ۴۷۵.

خيانەتكارىيىدا، كو دەسلەت يا ژ كوردان وەرگرتى و دايە فارسان، و ب فى چەندى مېژوويا سەر لى شېويايا مللەتى كورد ھندى دى دىيويىن، و ب فى رەنگى ژى نە ب تنى چ خزمەتەكى بۆ گەلى كورد و مېژوويا وى ناكەن، بەلكو مەزىنەتەن دربەى ژى دوەشىنە گەلى كورد و مەزىنەتەن ھىما و ھەبوونا وان يا نەتەوھىي، و خۇراگرى و بەرخودانا وان ژى دىيخەنە د ژىر گومانىدا.

بېگومان دەربرىنا را و بۆچوونىن فەبەر و ئاشكرا ل سەر ھندەك دياردە و روودانىن مېژوويى يىن كەفن، كارەكى وەسايى ئاسان نىنە، كو مرۇق لەزى لى بکەت و بىي فەكولىنەكا تىر و تەسەلا ژىدەرېن مېژوويى يىن ھەفچەرخى وى روودانى، تىشەكى زۆرى شاشە و بەرپرسىيارىيەكا مېژوويى دىيخىتە سەر مىل مرۇقى، و جۆرە مەترسىيەكى ژى دىيخەنە سەر ھندەك دياردىن بەرچاف، كو دوژمنا ژى سەدان سال بزاف كرىيە وان دياردە و باوھرا بگوھرىت، و جۆرە جوډايىيەكى بىيخىتە دناقبەرا گەل و وان باوھرادا.

نەورۇز جەژنا خۇراگرى و بەرخودان و سەرکەفتنا گەلى كورد، و بەلگەكى ناسناما مېژوويىيا وى گەلىيە، لەورا دوژمىن وان زۆر ھەولدايە كو جۆرە جوډايىيەك بکەفتە دناقبەرا نەورۇز و گەلى كورددا، لەورا بزاف دكرن ب ھەر رەنگى ھەبىت، فان دياردىن بەرچافىن مېژوويى ژ گەلى كورد جوډا بکەن يان فان باوھرا سست بکەن، ھارىكارىكرنا فى مەرھەمى ژى ھەرچەند ب نەزانىن ژى بىت، خزمەتا دوژمىن گەلى كورد دھىتە ھەژمارتن، و خزمەتا گەلى كورد و بەرژەوھندىيىن وىيىن نەتەوھىي ناكەت، لەورا وەكو ھەموو گەلىن دىيىن جىھانى، دقېت كورد بەرگرىي ژ فان دياردا و دەستكەفتيا بکەن و نە ب تنى ھەول نەدەن كو فى دياردى و جەژنى ل جەم گەلى خۆ لاواز و بى باوھر نەكەن، بەلكو دقېت ھەولبەن ل دويف شىانين خۆ فان جەژن و بىروباوھرا موکومتر و پرباوھتر لى بکەن و راستيا وان يا دىروكى ژى بەدەنە خوياکرن و بۆچوونا نەتەوھىيا كوردى ژى تىدا بەدەنە ئاشكراكرن. د گەل ھندى كو داب و نەرىتېن گەلان مەرج نىنە ژ باوھر يان روودانەكا مېژوويى و زانستى ھاتبىت، بەلكو زۆر جارن و دزۆر ھەلکەفتاندا سەرھەراى نەبوونا چ بەلگەنامىن مېژوويى و زانستى خەلگەك، ھەلکەفتەكى بەرز رادگرىت يان ب ھندەك رى و رەسما رادبن، بىي كو باوھرى پى ھەبىت، بۆ نمونە مەرج نىنە ھەموو كەسىن جەژنا كرىسمەسى دكەن باوھرى ب راستيا وى ھەبىت،

بەلكو بتنى مينا روودانهكا كەلتورى و وەكو داب و نەرىت دگىرن، يان تا نەو بابەتى
جەژنا قوربان يا ديار نينه چييه و ژ ئەفسانى نەهاتىيه جوداكرن، لى ئەم ھەموو ب
رېزگرتنقە پېشوازي لى دكەين.

جۆرىن نەورۆزى:

ھەتا ئەفرو، ل دويش ژېدەرىن مېژوويى (نەتەوھىي و ئايىنى) سى جۆرىن
شروڤەكرنان بۆ نەورۆزى ھەنە ب فى رەنگى:

۱ - بۆچوونا نەتەوھىي

۲ - بۆچوونا فەلەكى

۳ - بۆچوونا دىنى

سەرەراى ھندى كو ھەرسى نەورۆز د رۆژەكېدا دەينە كرن و داب و نەرىت و كرىار
د ھەر سى نەورۆزادا ب رەنگەكى دەينە بكارئىنان، لى چاوانىيا روودانا مېژوويى دقئ
رۆژىدا جياوازا بىروباوھرا يا ل سەر ھەي، ئانكو ھەرىكى ژ فان سى لايەنا بۆچوونا
تايبەتا خو يا ھەبوويە ل سەر روودانا نەورۆزى، ژ بۆ تىگەھشتەكا باشتر و
بەرفرەھتر، دى ھەر ئىكى ژ فان لايەنا جودا ھينە شروڤەكرن و ل دويقدا دى ھەر ئىك
ب جودا ھيتە ھەلسەنگاندن:

۱- نەورۆز نەتەوھىي:

نەورۆز نەتەوھىي ب دوو رەنگىن جياواز دەيتە فەگىران، كو فەگىرانەك ژ ئىكى
كەفتەر، ل دويش فەگىرانا ئىكى نەورۆز يا سەردەمى جەم (يەمى ئافىستايى) يە، كو
پشتى سەرکەفتنەكا مەزن، كو ب سەر دوژمىن گەلېن ئارياييدا بەدستفە ئىناى و ب
تالان و دەستكەفتىكى زۆر زفرييەفە، وەكو پادشاھ روينشە سەر تەختى و تاجى
دەسلەتتى دانا سەر سەرى خو^(۱)، ئانكو دەسلەتەكا فەرمى دامەزراند. (جەم) وەسا دناف
زىر و گەوھەرا دا دبەرسقى و روناھى فەددا كو پەسنا (شىد) ئانكو تيشك ل سەر نافي

(۱) آر. سى. زنى: طلوع و غروب زردشى گرى، ت. تيمور قادرى، انتشارات فکرو روز، (تهران،
۱۳۷۵)، ص ۱۹۳.

وی زیدەکرەن و کرەنە (جەمشید)^(۱). ل دویشدا دیوا تەختی وی راکرن و د پۆژەکیدا ل چیاپی ئەلبورز ل باکورئ میدیا راکرن و دانانە ولاتی بابل^(۲)، و نافئ وی پۆژئ دانان نەورۆز، ئانکو پۆژەکا نوی دژیانان گەلی ئاریاییدا.

هەروەسا فەگیڕان پتر سەر هندی دچن کو فی پادشای جۆرەها کارین پێشەسازی، بیناسازی، هونەری و زانستی و... نیشا کومەلگەها ئاریاییا دان^(۳)، ئانکو ل دویف فی فەگیڕانی پەیدابوونا دەسەلاتئ کو دیاردەیهکا پێشکەفتی و سودمەند بوویە دناف جفاکئ پەرت و بەلاق و بی یاسایی وی سەردەمیدا، هەموو سالی ئەف پۆژە کرەنە جەژن، و ناف لی دانان نەورۆز، (هیرودوت) (دەوروبەری ۴۸۴ – ۴۲۵ پ.ز) ژئ فی ئیکئ، ئانکو دامەزراندنا حکومەتی دناف گەلی میدیادا ب گرنگترین دیاردەیا میژوویی دەهژمیریت و نەبوونا وی کارەساتەکا مەزن دناف جفاکا میدی دا دبینیت^(۴) و ژلایی خۆفە پەرتووکا پیروژا نافیستایی ژئ زۆر گرنگیئ دەتە هەبوونا حکومەتی و دەسەلاتئ دناف جفاکیدا و ب پێشکێشیەکا خودیی د زانیت^(۵).

فەگیڕانا دووی ئانکو فەگیڕانەکا کوردییە، سەرەرای هندی ئەو روودانا گەلی کورد ب نەورۆز د هەژمیریت، ب تنئ بو دەمی دەسەلاتدارەکی جیاوازیا دگەل روودانا ئیکئ هەی، لی رەنگەکی تایبەتی وەرگرتی و ب فی رەنگی دەیتە گۆتن: (جەمشید) شاھ ژ لایی (ناژی دەهاک) پادشاهەکی بیانی فە دەیتە کوشتن، و ولاتی ئاریاییا دکەفیتە ژیر دەسەلاتا بیانیادا، و بو دەمەکی دریز دمیئیتە ژیر دەسەلاتا واندا، و سەرەنجام ب ئەگەرا ستەم و زۆرداریا (ناژی دەهاکی) و کوشتنا لاوین کوردان، خەلکی بندەستئ کورد، ژیر سەرکردایەتیا پالەیهکی ئاسنگەر د پۆژا نەورۆزیدا دژی وی رادپەرن، و

(۱) اوستا: پژوهش و گزارش جلیل دوستخواه، انتشارات مروارید، (تهران، ۱۳۷۰)، یادداشتها ۹۶۸/۳.

(۲) ابو ریحان محمد بن احمد بیرونی: الآثار الباقية عن قرون الخالية، ت. اکبر داناسرشت، (تهران، ۱۳۶۳)، ص ۱۰۳.

(۳) حلمی علی شریف، داستانی نەورۆز و نەورۆزی کوردستان، (بەغدا، ۱۹۹۱)، ل ۳۵.

(۴) هیرودوت: تاریخ هیرودوت، ت. وحید مازندرانی، چ ۲، شرکت سهامی انتشار، (تهران، ۱۳۶۷) ص ۱۹۹.

(۵) بوزانینا پتر بئیره: جلال الدین آشتیانی: زرتشت مزديسنا و حکومت، شرکت سهامی انتشار، (تهران، ۱۳۶۷).

کۆچکا زۆرداریی دههرفینن و (ناژیدههاکی) دگرن و دکوژن^(۱)، ئانکو ب فی رهنگی نه ورۆز جهژنا سه رهه لدان و سه رکهفتنا کوردانه ب سه ر زورداریی و دهسه لاتا بیاناندا. سه رهنجام کاوه، کهسه کی ژ بنه مالا شاهی کو فه رهیدونه دئینیت و ددانیته سه ر ته ختی شاهینی؛ چونکی لدویف باوه را ئایینییا وی سه رده می دهسه لات ئانکو شاهین دیاریه کا خودییی بوویه بنافی "فه ری ئیزه دی" کو بتنی بو میرانگرین وی هه زی بوویه، و ب فی هه لکهفتی و سه رکهفتنی هه موو سالا نه ف رۆزه دکره جهژن و شادی.

۲- بۆچوونا فه له کی:

ل دویف فی بۆچوونی کو جوژه په یوه ندییه ک یا ب بۆچوونا دینی فه زی هه ی، و ژ رویی زانستی فه زی یا خو یایه، کو رۆزا نه ورۆز ده ستپیکا بوهارئ ده یته هه ژمارتن، ئانکو نه ورۆز ل دویف گوتنا (حه کیه عومه ری خه یام) د په رتووکا (نه ورۆزنامی) دا: "نه گه را نافرنا نه ورۆزی ئه وه کو هه تا ف (رۆز) هه ر ۳۶۵ رۆز و چاریکه کا دزفریته (بورج الحمل) و؛ چونکی جه مشید نه ف دیارده زانی و تیگه هشت، ناف ل دانا نه ورۆز. ل دویفدا پادشاهی د و خه لکی دویفدا نه ف شیوه یه بکارئینا و نه و رۆز کره جهژن، و جیهان پی ئاگادارکر، دا هه موو که س بزنان و وی ریکهفتی ژبیره که ن. ل سه ر پادشاه پدقیه کو ئایین و جهژن و داب و نه ریتین فی جهژنی ب جه بین، و ژ بو پیرۆزی و شادییا فی رۆزی هه رکه سی د رۆزا نه ورۆزیدا بکه ته جهژن، هه تا نه ورۆزه کا دی دی ژیی وی ب شادیقه بوریتن"^(۲).

ژرویی سروشتیقه بیگومان ده ستپیکرنا ده مه کی نوی و ساخبوونا سروشتی و ده ستپیکا بوهارئ رۆزا نه ورۆزییه، کو ژلایه هه موو ستیرناس و فه له کیا فه ب دروستترین رۆز بو ده ستپیکا سالی ده یته هه ژمارتن، و نه ف بۆچوونه دناف هه موو گه لین نه ورۆزییدا زی هه بوو، لی د نه نجامی ده سه لاتا دینی مه سیحی هاته ژ نافرن، و

(۱) آرتور کریستن سن: کیانیان، ت. ذبیح الله صفا، شرکت انتشارات علمی فرهنگي، (تهران، ۱۳۶۸)، ص ۶۷.

(۲) رضای: مصدر پیشین، ص ۴۷۴.

جها وی پوژا ژ دایکبوونا خوداوهندی میتر (میهر) کرنه جهژن و سهرسال و دویقدا ناف لی دانان پوژا ژ دایکبوونا مهسیح^(۱).

هەر ل سهر فی بناغی ژی بۆچوون و شرؤفهکرنهکا نوی ژی یا لسهر نهورؤزی هه، ئهوژی شرؤفهکرنا ئابوورییه ئانکو زفستانا سار و سهقهه، و تهنگافی و دهستکورتی دژیانیدا و کیمبوونا ئاهین خوارنی و تهنگافیا چهروانی تهرش و کهوالی، هاتنا بوهارئ وهرزهکی زور گرنگ و پیرۆز بوویه کو مرؤف دا ژ تهنگافی پزگار بیت، و جها وی دا گهرما و بهرفرههی و تیخروارن پهیدابیت^(۲)؛ لهورا دناف گهلین ناریدا بۆ فی مههمی دوو جهژنین زور گرنگ دهاتنه کرن، ئیکی ژ وان جهژنا نهورؤزی بوو ل دهستپیکا بوهارئ یا دووی میهرگان (میترکانا) ل دهستپیکا پاییزی کو ههر دووا خیر و خوشی زیدهیی دگهلدا بوو، و دبوونه جهی دلخوشی و شادیی دناف جفاکا وی سهردهمیدا، و ههر سال بۆ دکرنه جهژن و شادی^(۳).

هوزانفانی نهتهوییی کورد ئهحهدهی خانی (۱۶۵۰ – ۱۷۰۷) ژی ئهف بابته باش دزانی؛ لهورا د هوزانهکیدا سهبارت نهورؤزی دنقیسیت^(۴)؛

هندهک ژ تهحهرووکا طبیعی	ئهو تینه ب نوقطه یا رهبعی
تهجدید دکهن ژبو مه سالی	گاڤا وهکو تینه ئعتدالی
یعنی کو دهاته بورجی سهرسال	قتهت کهس نهدهما د مسکن و مال

۳- قهگیرانا دینی؛

بیگومان دین ژ پهیقا دهئینا پههلهوی یا هاتیه وهرگرتن^(۵)، و دین فاکتهرهکی سهرهکی بوویه دپیکئینانا ههموو جهژن و دیاردین دپین هزری دناف کومهلا مرؤفاندا

(۱) آشتیانی: مصدر پیشین، ص ۳۹.
(۲) محمد حسین بن خلف تبریزی برهان: فرهنگ برهان قاطع، شرکت انتشارات امیر کبیر، چ ۷، ج ۴، (تهران، ۱۳۷۶)، ص ۳۱۸۷ – ۳۱۹۳.
(۳) اوستا، مصدر پیشین، ۱۰۵۹/۳ – ۱۰۶۰.
(۴) ئهجهدی خانی: مدم و زین، شرؤفهکرن و فهکولینا ئهمنی ئوسمان، مطبعة الجاحظ، (بغداد، ۱۹۹۰)، ل ۸۸ – ۸۹؛ حلمی علی شریف: سهراوهی پیشوو، ل ۱۷؛
(۵) چونکی زور کهس ب کار نائین و وهسا هزر دکهن کو پهیقه کا عهرهیبیه بۆ زانینا پتر بنیره: اوستا: مصدر پیشین.

و پراڻيا جهڙن جيهانا ڪهڻ بڻجڻو نه ڪا ديني ل سهر ههيه، و ديني ڪارتيڪرنهڪا زورا ل سهر دارستن و چيڪرنا بيروباوهرين خهلي، و پيڪئينانا نايڊولوجيا و ههموو لايهين ديني زانستين مرؤفايهتي ههيووي. ل سهر نهورؤزي زي ديني بڻجڻو تايبهتا خو يا ههيووي ب في رهنكي:

د نافيستايڊا وهسايا هاتي ڪو "نههورمهزداي جيهان د شهش دهمادا يا چيڪري"^(۱) ڪو نهف شهش دهمه دنبه ۳۶۵ رؤز و چاريڪهڪ، و رؤزا دويقتا نانو رؤزا سهرئ سالا نوي بيهنا خوفهءا، د تهوراتي دا يا هاتي "خودئ دشهش رؤزاندان جيهان و... نافراندن و د رؤزا ههفتيڊا بيهنا خوفهءا"^(۲) ههروهسا د قورنانا پيرؤز دا زي يا هاتي "و بدورستي ڪو خودئ ههوه نهسمان و زمفي دشهش رؤزاندان نافراندن"^(۳).

ل دويف بڻجڻو ديني، دووماهيا نافراندان جيهانئ رؤزا نهورؤزه^(۴)، و دفي رؤزيڊا خودئ مرؤف لسهر جيهانئ نافراند^(۵). لهورا ل دويف بڻجڻو ديني (فروههر) نانو گيانئ مريا دزفريته سهر في جيهانئ و چاف ب خاني و مال و مرؤفييت خو دڪهفيتهفه^(۶). ههر بو في ئيڪي بوويه ڪو دياردا "خانه تڪاني" نانو مال داقوتان و فهوژارتن و پاڪڪرن د روژين بهري نهورؤزيڊا يا ههه و ب في رهنكي، چهند رؤزا بهري نهورؤزي دفيته ههموو تشتين مالي بهينه پاڪڪرن و سفرهيهڪا باش يا خوارني بهيته دانان، ڪو مري زي دي زي خون و نهف سفرهيا تايهته و تا نهفرؤزي دهيته دانان^(۷)، و چونڪي نهو خوارنين لسهر في سفرئ دهاتنه دانان نافي وان ب پيتا سين دهست پيڊڪر مينا: سيڻ، سير، سهمنو، سنجد و... لهورا دبيژنه في سفرئ "سفرههفت سين"^(۸).

(۱) ڪتاب بندهشن: بخش ۳، بندهاي ۲۳ - ۱۹ و بخش ۱۵، ت. مهرداد بهار، (تهران، ۱۳۶۳)، ص ۳۵.

(۲) ڪتاب مقدس عهد عتيق و عهد جديد، انجمن پخش ڪتب مقدسه درميان ملل، ۱۹۸۶، سفر پيدايش، ص ۲.

(۳) قورنانا پيرؤز: سورا نعراف، نايهتا ۵۴.

(۴) رضائي: مصدر پيشين، ص ۴۷۳.

(۵) ار. سي. زئر: زروان معماي زرتشتي گري، ت. تيمور قادري، انتشارات فڪر روز، (تهران، ۱۳۷۵)، ص ۳۱۸.

(۶) دوش گيمن: دين ايران باستان، ت. رويامنجم، انتشارات فڪر روز، (تهران، ۱۳۷۵)، ص ۱۶۰.

(۷) رضائي: مصدر پيشين، ص ۴۷۷.

(۸) ماهنامه، مجموعه جدول، اسفندماه ۱۳۷۴، ص ۳۳.

ئەفكارە ژ روویی ساخلەمیی فە ژی تشتەکی پیدافییه؛ چونکی سالی جارەکی دی
 ھەموو مال و تشتین دی ب تمامی ھینە پاککرن، و ژیانەکا نوی دی دەستپییەتەفە.
 ھەر ل سەر فی باوهری دفی رۆژیدا، تشتین مەزن چیدین وەکو نیشانا دەستپیکرن و ب
 دووماھی ھاتنا جیھانییە و دفی رۆژیدا وەحی بو پیغەمبەرا یا ھاتیە خواری و
 پیرۆزترین رۆژە ل جەم خودی^(۱)، ھەر ل دویف بۆچوونا دینی دفی رۆژیدا دی (ناژی
 دەھاك) کو رەمزا درەو و نەراستییە، کو دبیتە ئەگەرا گەندەل و گەنیبوون و
 ویرانکرنا ھزر و مەژی و زانینا مرۆفان، دەیتە کوشتن. رەنگە ئەفسانەیا مەژی
 مرۆفان و مارین سەر ملین (ناژی دەھاك) ژی ژفی ئیکی چیبیتن^(۲).

ل دویف بۆچوونا ئافیستایی نەورۆز جەژنەکە کو دگەل جەژنا زەردەشتیا یا دەھ
 رۆژی ئانکو جەژنا (فەروردینگان) دبیتە ئیک، کو بو ریزلییان و ستایشا گیانی مریا
 (فەرەوہشیا) و مرۆف چاکا دھاتە کرن^(۳).

تشتی گرنگ دفی جەژنا دینیدا، ئانکو (فەروردینگان) دا ئەوہ کو پەیفە (گۆرد)
 ئانکو دلیر و قەھرەمان و خۆراگر یا ژفی پەیفی ھاتیە وەرگرتن^(۴) و زۆر جارا ئەف
 جەژنە ب نافی جەژنا دلیر و قەھرەمانا ئانکو (جەژنا کوردان) (العید الکردی) دەیتە
 نافرن^(۵) کو بو ریزلییان ژ کار و کریارین قەھرەمانانە و بەرگریا فرەوہشیا دژی
 ئەھریمەنی و پاراستنا کەس و کارین وان دەیتە کرن^(۶)، ھەرەوسا د بۆچوونا دینیدا
 نەورۆز دوو پشکە، نەورۆزا گشتی و نەورۆزا تایبەت (۵) رۆژین ئیکەمین نەورۆزی
 جەژنەکا تەفایییە، و ھەموو گەلین ئاری دکەفنە خووشی و شادییدا، و رۆزا شەشی کو
 رۆزا ژ دایکبوونا زەردەشت و رۆزا بوونا وی بو پیغەمبەرییە، رەنگەکی تایبەت ب

(۱) دوش گیمین: مصدر پیشین، ص ۱۶۱.

(۲) حسن پیرنیا (مشیرالدوله): داستانهای ایران قدیم، انتشارات دنیای کتاب، (تهران، ۱۳۷۰)،
 ص ۱۳۷۰.

(۳) اوستا، مصدر پیشین، ۱۰۳۵/۳.

(۴) مسعود گلزاری: کرمانشاهان - کردستان، ج ۱، انتشارات سازمان میراث ملی، (تهران،
 ۱۳۵۸)، ص شست و یک - هفتاد و هشت.

(۵) رشید یاسمی: کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او، چاپخانه تابان، (تهران، بی تا)، ص ۱۰۷؛
 گروهی از مستشرقین: کرد در دائرة المعارف اسلامی، ت. اسماعیل فتاح قاضی، انتشارات
 صلاح الدین، (اورمیة، ۱۹۹۱)، ص ۴۳.

(۶) اوستا: مصدر پیشین، ۱۰۳۵/۳.

خوڤه دگريت^(۱) و پادشاه دا ل سهر تهختی دا روینیته خوار و خهلك دا چیته جهژنا وی و پیشکیشیا بو بهن و پیشکیشیا وهرگرن. ههروهسا دقئ رۆژیدا، دا زیندانی و گونههبار هیته بهخشین و د دویقدا، دا کهنه کهیف و خوڤی...^(۲).

کهفاتیایا فهگیرانا:

دههر داستان و نهفسانهیهکیدا چوار تشتین گرنکین ههین:

۱ - روودان.

۲ - کهس یان خهلکهک کو دینه نهگهري فی روودانی.

۳ - جهی روودانی.

۴ - دهمی روودانی

نهگهر ههرسی خالیڤ دووماهیی ژي نهمینن، نافین کهسان دمینن و ل دویق فهکولینین ل سهر فان خالا، مروڤ دشییت بگههیته نهجمهکی ل سهر راستی و نهراستی داستانی^(۳).

د فهگیرانا نهتهوهییدا (جهم)، (ناژی دههاک)، (فرهیدون) و (کاوه) مروڤین میژووینه و د ژیدهرین پهلهوی و چاخین پیش نیسلامیدا، نافی وان یی هاتی. نافی (جهم)، جودا ژفان ژیدهرا، یی دناف ژیدهرین هنیدیدا ژي هاتی^(۴)، و د ههموو وان ژیدهراند وهکو پادشاههک زانا و ریقهبهرهکی چاک یی هاتیه نافین، ههروهسا نافی ههر سی کهسین نیکی یین د نافیستاییدا هاتینه بکارئینان^(۵)، و ل دویقدا ل چاخین

(۱) رضائی: مصدر پیشین، ص ۴۷۶.

(۲) همان مصدر: ص ۴۷۶.

(۳) حسن پیرنیا (مشیرالدوله): ایران باستانی تاریخ ایران از زمان بسیار قدیم تا انقراض دولت ساسانی و داستانهای ایران قدیم، انتشارات دنیای کتاب، (تهران، ۱۳۷۰)، ص ۵۶۵.

(۴) اوپه‌نیشدها: ت رضا زاده شفق، مؤسسه انتشارات علمی و فرهنگی، (تهران، ۱۳۶۷)، ص ۵۰۱.

(۵) بو زانینا پتر بنیره نفیسینا خودانی فان دیرا: "نهورۆز دنافهرا میژوو و نافیستاییدا"، گوڤارا گازی هژماره (۲۷ و ۲۸ و ۲۹ و ۳۰)، سالین ۱۹۹۷، دهوک.

نافهراست ژى دنځيسينېن ميژوونځيسين ئيسلاميدا وهكو ته بهرى^(۱)، مهسعودى^(۲)،
 نه بو ريحانې بيرونى^(۳) و دهينه وهرى^(۴) و... ژى، يين هاتينه بكارئينان و جودا ژ
 هندك تيكلكرن و زيدهكرنا هندك بابتهين نه فسانه يي، نهف مرؤفه ب دروستى
 كه سين ميژوويينه، و نه بتنى فان مرؤفان روخساره كى نه فسانه يي ودرگرتينه، بهلكو
 ته فايا كه سين ميژوويي، نه خاسمه كه سين كه فنين ميژوويي و هه تا نيژيك ژى نهف
 روخساره ب خؤفه ديتينه، لى هه بوونا نه فسانى ل سهر كه سايه تيه كى وهكو
 نه سكه ندرى مه قدونى يان سليمانى كورى داوود يان هارون نه لره شيد و... نابيته
 نه گهر كو نه م فان مرؤفا ب مرؤفين نه فسانه يي و خورافى بزانيين، بهلكو ل سهر
 ميژوونځيسا يا فهره كو لايهنى ميژوويي، ژ لايهنى نه فسانه يي جودا بكه ن و
 روخساره كى زانستى ئاكاديمي بدهنه فان كه سان.

ل قييره پيدفييه پتر ل سهر لايهن و بوچوونا فه گيرانا نه ته وه يي و دينى
 راوهستين، و فان ههردوو فاكته را ژ روويى كه فنتايى فه ب هه لسه نكينين، ل دويش
 بوچوونين فه گيرانين زردهشتيان، ژ داىكوونا زردهشتى پيغه مبه ر سالا ٦٦٠ ى پيش
 زابين و مرنا وى ل سالا ٥٨٢ ى پيش زابين بوويه^(٥). ل دويش بوچوونين ميژوويي و
 زيده رين ميژووا نه ته وه يي، و فهكولينا بسپورين تايه تمه نند ل سهرقى بابته ي، پيش
 دامه زرانندا حكومه تا ميديا، دوو بنه مالين فه رمانره وايين هه ي: بنه مالا پيشدادى و
 بنه مالا كه يانى^(٦)، سهره راي هندى كو ژماره يه كا ميژوونځيسا فان دوو بنه مالا دگهل
 ميديا و هه خامه نشيان تيكل دكه ن^(٧)، لى بدروستى نهف دوو بنه ماله يين بهرى فى

(١) بنيره: تاريخ رسل و ملوك تاريخ طبرى، ت. ابو القاسم پاينده، انتشارات اساطير،
 (تهران، ١٣٦٣).

(٢) مروج الذهب: ت. ابو القاسم پاينده، مؤسسه انتشارات علمى و فرهنگى،
 (تهران، ١٣٧٤).

(٣) بيرونى: مصدر پيشين.

(٤) ابن قتيبه: المعارف...، ذيل الاكراد، ص ٦١٨.

(٥) اوستا: مصدر پيشين ١/١٢٣٥.

(٦) كرستين سن: مصدر پيشين، ص ١١.

(٧) ذبيح الله صفا: حماسه سرايى در ايران، از قديمترين عهد تاريخى تا قرن چهاردهم هجرى،
 مؤسسه انتشارات امير كبير، چ ٤، (تهران، ١٣٦٣) ص ٤٨٦.

چاځينه، ب تايبهت بنه مالا پيشداديان، كو كارتیكرن يا د ناف هندیادا ژى هه بووى،
ئانكو رنګه ئەف بنه ماله يا پيش كوچكرنا هندیان بو هندستانى ل هزارا دووى بهرى
زايينى بوويه ^(۱).

ب فى رنګى و ل دويف ژیدهرين میژوویي پين كهفنين زهردهشتي، و ب تايبهت
نافیستايى و نافیستانياسان، ئەف جهژنه يا پيش چاخى زهردهشتي بوويه، و بهلافه
بوونا ئايينى زهردهشتي ل دمهري كارتیكرنهكا زورا مهزن نه بوويه ل سهر فى
جهژنى، لى بتنى هندك بوچوون و داب و نهریت ژى هاتينه گوهورين، لى پرانیا
بوچوونين كهفن وهك خو ماينهفه ^(۲).

ب فى رنګى جهژنا نه ورؤزى زور يا كهفنتره ژ چاخى زهردهشتي، و كهسين د ناف
نه ورؤزى دا ژى، زور كهفنترن ل چاخى نافیستاييدا؛ لهورا هه لسه نگاندا فان كهسان
دگهل كهسين میژوویي و بهرناسين چاخى میدى و هه خامه نشى تشتهكى راست نابيت
و بيگومان چ شاره زايهكى میژوویا كهفنا ئیرانى ژى فى ئيكى په سهند ناكه تن.

كه سايه تيا نازى دهاك و ناستياكس:

لقى دووماهيى هندك نه شه هرزايين میژوویي و ب تايبهت میژوویا كهفن، كو
برهنگهكى نه ناكاديمي، و بى كو شه هرزاييهكا بهر فرهه د ريكين فهكولينين زانستى
و فهلسهفا میژوویي و دمىژووييدا ههبيت، هندك بوچوونين پر مهترسى و پر ژ
شاشيى دنقبسن و باس ژى دكهن، ژ وانا ژى تيكه لكرنا كه سايه تيا (نازى دهاك) ئانكو
كه سايه تين پيش چاخى میژوويين ئاريايى، دگهل (ئيشتوويگو) يان (ئيشتوويگو) ئانكو
ناستياك ^(۳) دووماهى دهسه لاتدارى ميديايه.

دغهكولينهكا هويربينانه يا میژووييدا ب چه ندين نه گهرا ئەف تيكه لكرنه، زور ب
هيزفه، دهپته ره دكرن ل بهر فان نه گهران:

(۱) رومن گيرشمن: ايران از آغاز تا اسلام، ت. محمد معین، مؤسسه انتشارات علمى و فرهنگى،
(تهران، ۱۳۶۶)، ص ۱۱۵.

(۲) زنر: طلوع وغروب زرتشتى گرى...، ص ۱۹۹.

(۳) نافی وى د ژیدهرين بابلى دا (ئيشتوويگو) هاتيه، لى د ژیدهرين يونانيدا ب
ناستياكس هاتيه، ا. م. دياكونوف: تاريخ ماد، ت. كريم كشاورز، انتشارات پيام،
(تهران، ۳۵۳۷ شاهنشاهى)، ص ۳۸۳.

۱ - بوون و مرنا زهردهشت پيش دسه لاتداريا ناستياك و بوونا كوروشى هه خامه نشى بوويه، ددهمه كيدا كو د پهرتووكا پيروزا نافيستا زهردهشتى دا، نافي نازى دههاك و فرهيدون يى هاتى، و دوور ژ لوجيكى يه كو مرؤفهك ژ دايك نهبيت و روودانهك روونه دابيت و د پهرتووكه كيدا هاتبيت هاسكرن، ههروهسا نهف مرؤفه د (فيدا) هنديدا، نهخاسمه د پشكا ريگ فيدايى، نانكو كهفنترين پشكا فيدايى يين هاتينه نافيرن، كو ب كيماتيغه كهفناتيا ريگ فيدايى بو نيفا هزارا دووى بهرى زايينى دزفريتهفه^(۱).

۲ - بابى فرهيدون ب دهستى (نازى دههاك)ى دهپته كوشتن، و فرهيدون ب خو ژ بنه مالا شاهيه^(۲)، لى بابى كوروش نانكو كه ميوحيه كورى كوروش كورى (چيش پش) كورى (هه خامه نش)ه و نه ژ بنه مالا شاهى مهنه، بهلكو شاهى پارسه و نه هاتيه كوشتن^(۳). نه نافي فرهيدون وهكو يى كوروشه و نه نافي (نابتين) بابى فرهيدون وهكو كه ميوحيه يه.

۳ - نازى دههاك مرؤفهكى نه نارياييه^(۴) و ب كوشتنا شاهكى ناريايى دسه لاتى دگريته دهست و مرؤفهك زوردار و سته مكار بوويه، لى ناستياك مرؤفهك ميهره بان و دلنازك بوو، كو ب رهنه گهكى سروشتى و شه ررى جها بابى خو كياكسار (كهى خوسره) مهن نيمپراتورى ميديا گرتيه و بوويه نيمپراتور و دسه لات ب زورى ژ كهس وهرنه گرتيه، نانكو (غاضب) نه بوويه^(۵).

۴ - ل دويف نفيسينا هرودوتس ميژوونفيسى نافدارى يونانى (هارپاگ) و هزيرى ناستياك، خيانه تى لى دكهت و د گهل كوروشى هه خامه نشى كو نه فيى ناستياك نانكو كورى ماندانايا كچا وى بوويه پيلانهكى دگيريت و دسه لات دكه فته د دهستى كوروش دا^(۶)، نانكو ل فيره هارپاگ مرؤفهكى وهزيره و مرؤفى شاهيه لى

(۱) اوپه نشيدها: مصدر پيشين، ص ۵۰۱.

(۲) اوستا: مصدر پيشين، ص ۱۰۳۶.

(۳) حسن پيرنيا: تاريخ ايران باستان، انتشارات دنياى كتاب، دوره سه جلدى، (تهران، ۱۳۷۴)، ۲۳۱/۱.

(۴) نازى دههاك، لدويف پرايا زيدهران نازى نانكو عه رهب يان بابلى بوويه. اوستا: مصدر پيشين، ۹۱۳/۳.

(۵) دياكونوف: مصدر پيشين، ص ۳۸۳؛ پى ير گرېمال: اسطوره هاى بابل و ايران باستان، ت. ايرج على آبادى، انتشارات گردونه تاريخ، (تهران، ۱۳۶۹)، ص ۱۵۸.

(۶) هرودوت: مصدر پيشين، ص ۹۷.

كاوه مرؤفهك ئاسنگهره^(۱) و دوور ژ (ئاژی دههك)یه، و ب پهگهز ژى ژئیک نینن، نانکو نه کریارین هارپاگ و کاوهی وهك ئیکن و نه نافیان وان.

۵ - میژوونقیسی نهرمهنی بنافی (موسا خورناتسی) ل نیقا دووی یا سهدی چواری زایینی، نانکو پاش هزار سالا نهف تشته ب نهگهرا نیژیکبونا زارهکی (له فظی) یا فان دوو نافا یا بکارئینای، و (ئاژی دههك)ی جهی (ئاستیاك)ی یی بکارئینای^(۲)، لی ژبلی وی کهسی دیتر نهف بابهته باس نهکریه و نهف دوو کهسه تیکهل نهکرینه، و موسا خورناتسی ژى بابهته زور ب شاشی نفیسیه و ئاستیاك چوار سهدا ئینایه پاش بو سهردهمی تیگران (۱۲۳ - ۹۵ پ.ز) ئیمپراتوری نافدارئ نهرمهنی. (کتزیاس)ی میژوونقیس و پزیشک، کو ل سهردهمی ههخامهنشی ل کوردستانئ و ئیرانی ل ناف بارهگایین شاهین ههخامهنشی ژاییه، پهسنا ئاستیاکی دکهت و دنقیسیت: "نهو شاهکی دلنهرم و میهرهبان بوو..."^(۳)، ههروهسا زهینهفون (۴۳۰ - ۳۵۲ پ. ز) و نیکولای دیمهشقی پهسنا وی ب باشی دکهن و بتنی هرودوتس لسهر زاری پارسیان و بنهمالا ههخامهنشیان باسی وی ب خرابی دکهت^(۴).

۶ - نهفسانین نهرمهنی بتنی نافئ (ویشپ) و (ویشپازونهك) بکاردئینن، نانکو مار، یان نهژدها یان نهژدها زاده، و (موسا خورناتسی) فی نافی دکهته نهفسانا (ئاژی دههك) پادشایی میدیا کو ل بهرانبهر تیگران شاهئ نهرمهنی تووشی شکهستنی دبیت^(۵)، و ژ لایهکی دیفه، دنقیسینین ژیدهرین کهفنین نهرمهنیدا ولاتی میدیا ژى، بنافی (مارستان)^(۶) ناف دبهن، کو رهنگه نهف نهفسانه ژى، ژفی نیژیکیا زارهکی هاتبیته وهرگرتن.

نانکو ب فی رهنگی د ژیدهرین میژوویدا، چ نیژیکیهك دنافبهرا (ئاژی دههك) و (ئیختووگیو - ئاستیاك) و (کاوهی) و (هارپاگ)ی دا نینن و ههولدان بو سهلماندا فی نیژیکیی ژى، تشتهکی شاش و نه د بهرژهوهندیا میژوو و بیروباوهرین میژوووییین گهلی کورد دایه.

(۱) کریستین سن: مصدر پیشین، ص ۶۷.

(۲) واسیلی نیکی تین: کرد و کردستان، ت محمد قاضی، انتشارات نیلوفر، (تهران، ۱۳۶۶)، ص ۵۱۹.

(۳) کتزیاس سالین (۴۱۵ - ۳۹۸ پ. ز) ل بارهگایی شاهین ههخامهنشی بوو. پیرنیا: مصدر پیشین، ۱۵۴/۳.

(۴) پیرنیا: مصدر پیشین، ۳۹۱/۱.

(۵) همان مصدر ۳۰۰/۱ - ۳۰۱.

(۶) هراند پاسدر ماضیان: تاریخ ارمنستان، ت. محمد قاضی، انتشارات زرین، (تهران، ۱۳۶۹)، نقشه داخل جلد.

ئە نجامىن قە گۈلىنى:

ل دويىف ژىدەرئىن مېژوويى، نەورۇز روودانەكا راستەقىنەيە و كەسايەتى يېن وى ژى د راستەقىنەنە، لى نەورۇز ژى وەكو ھەر روودانەكا دىيا مېژوويى، دگەل ئەفسانېدا يا تىكەل بووى و كەسايەتى يېن وى ژى، روخسارەكى ئەفسانەيىيى وەرگرتى، لەورا پېدقېيە، لايەنى ئەفسانەيى، ژلايەنى مېژوويى بەيئە جودا كرن، بۇ نمونە دئەفسانادا ئەسكەندەرى مەقدوونى دوو شاخىن ھەي^(۱)، و ئاژى دەھاكى دوو مار يېن سەر ملا، لى ھەردوو ئەفسانەنە و د دوورن ژ راستى، لى نابيئە ئەگەر كو ھەبوونا فان دوو مرۇقا د مېژوويىدا نە پەژرىنن، بەلكو دقېت پەردا ئەفسانى ل سەر بەيئە لادان و لايەنى مېژوويى بەيئە توماركرن.

(ئاژى دەھاك) د ھەموو ژىدەرادا مار ل سەر ملا نىنن، بەلكو ل دويىف قەگېرانا (تەبەرى)^(۲) دوو پشكىن گوشتى وەرمى يان دو گرى ل سەر ملېن وى ھاتبوون، و دېن جلكادا دقەشارتى بوون، بۇ ھندى خەلكى پى بترسىنن دگوتنى دوو مارېن سەر مىلى ھەين و خەلكەكى سادە ژى باوۋەردكرن. قوربانىكرنا مرۇقا ژى د وى سەردەمىدا ھەبوويە، و دھەموو ژىدەرئىن مېژوويى و ئايىنىدا باسى قى ئىكى دكەن^(۳)، مىنا قوربانىكرنا ئىسماعىل ژلايى ئىبراھىم قە، يان قوربانىكرنا مرۇقان ژلايى يونانىانقە د چاخى ھومىروسىدا، و رەنگە جارجار ژى ئاژى دەھاكى ھندەك مرۇقا ل دويىف باوۋەرىكا جادوويى (سحرى) بۇ چارەسەريا نەساخيا خو قوربانى كرىن، ھەروەك ھاتىنە قوربانىكرن^(۴)، لى ھىدى ھىدى ب دەربازبوونا سال و دەمان، سەرەنجام روخسارى ئەفسانەيى وەرگرتىە.

(۱) بئىرە: آزاد ابو الكلام: ذوالقرنين يا كورش كبر، ت. محمد ابراهيم باستانى پاريزى، (تهران، ۱۳۴۲).

(۲) تاريخ طبرى: مصدر پيشين، ۱/۱۳۹.

(۳) بو نمونە قوربانىكرنا ئىسماعىل يان ئىسحاق ژلايى ئىبراھىم قە دقەگېرانىن يەھودى، مەسىحى و موسلمانادا ھاتىە.

(۴) ئەقارە بى ل جەم يونانىيان ژى ھەبوويە بۇ نمونە بئىرە: ھومر: ايلياد، ت. سعید نفیسی، شركت انتشارات فرهنگى، (تهران، ۱۳۷۰)، ص ۲۰.

كاوه مرؤفهكى ئاسنگهر بوو، و ئاسنگهرى ژى د وى سهردهميدا پيشهيهكا زؤرا ب ريز و پر بايهخ بوويه، بؤ نموونه پادشاهين وى سهردهمى پرانيا وان پيشا ئاسنگهريى ژى ههبوويه^(۱)، ئانكو كاوه بتنى ئاسنگهركى ساده و ساكار نهبوويه وكو ژيدرئين چاخين نافهراست تيدگههن، بهلكو مرؤفهك بوويه خودان پلهيهكا بهرز دناف خهلكى خودا، و ههتا رهنگه دهسهلاتارهك بيت، چونكى پهيقا كاوى (Kavi) ئانكو دهسهلاتدار، يان شاه^(۲).

ژ بو ههبوونا كاوهى دوو تشتين مادى لبهر دهست بووينه، بنه مالا (كارن يان قارون) كو ب "كارن پههلو" ژى دهاته نافر^(۳)، ئيك ژ هفت بنه مالين دهسهلاتدارين چاخى ئهشكانى (۲۴۷ پ. ز - ۳۳۶ ز) و ساسانى (۳۳۶ - ۵۲۳ ز) دهاته ههژمارتن، فى بنه مالى خو ژ بنه مالا (كاوه)ى دزانى^(۴)، و ناوهندا وانژى ل (نهاوهند) ل نافهراستا كوردستانا وى سهردهمى بوويه، و دهسهلاتدارين ميديا و كردوين دهاتنه ههژمارتن. يا دووى ژى ههبوونا ئالاى كاوهى بوو، بنافى (درفشى كاويانى)، كو د شهري قادسيى يان نهاوهندا، كهفته د دهستى موسلماناندا و پشتى زير و گوههر ژى هاتيه فهكرن ب نهمرى خهليفى دووى هاته سوتن^(۵). و ژيدرئين ميژووى دنقيسن كو نهف ئالايه نهو چهرم بوويه، نهوى كاوهى ددهمى ئاسنگهرييدا، ب بهرسينگى خوڤه گريدا، و ل دهمى سهرهلدانى ب سهري رمهكى فه ههلاويست و ل دويڤدا بوو ئالاى حكومهتى^(۶).

كاوه لدويڤدا دبته سهركردى سوپاى، ئانكو كهسى دووى د ولاتيدا، نهگهر كاوه مرؤفهك خودان شيان نهبايه، و ل كاروبارى لهشكرى يى شههرزا نهبايه، نه دبوو سهركردى لهشكرى، و كاوهى دهسهلات ل دويڤ باوهريا دينى دا دهستى بنه مالا

(۱) پيرنيا: داستانهاى ئيران قديم...، ص ۱۹.

(۲) كرستين سن: مصدر پيشين، ص ۱۱.

(۳) بنه مالا شاهين ئهشكانى و ساسانى لسهر ههموو بنه مالان دهات دويڤدا بنه مالين: كارن پههلو، سوران پههلو، ئسپاهيد پههلو، ئهسپه ندياز و چههران پههلو، بوون. حبيب الله تابانى: وحدت قومى كرد و ماد منشأ نژاد تاريخ تمدن كردستان، نشر گستره، (تهران، ۱۳۸۰)، ص ۲۵۰. دڤيره دا فهره دويڤچوونهك دنافهرا "سوران پههلو" وه كو بنه مال دگهل نافي سوران يا نهڤرو بهيته كرن.

(۴) كرستين سن: مصدر پيشين، ص ۱۸۶.

(۵) طبرى: مصدر پيشين، ۲۲۷/۴.

(۶) كرستين سين: مصدر پيشين، ص ۶۷.

دهسه لاتدارا بهرئ، ئانكو دهسه لات نه فهگوهاسديه؛ چونكى ل دويڤ ژيڊهرين كهفن و باوهريا ئاييني، دهسه لات فهرمانهكا خودايي بوويه، و لدويڤ دينئ وي سهردهمي (فهرا ئيزه) ئانكو دهسه لاتا خودايي دناڤ قئ بنه مالى دا بوو، و كهسهك نه دشيا زئ بستينيت^(۱).

ل دووماهئ فهره كو ميژوونڤيس و توويژهرين كورد ب چافهكئ كووربينانه تر بهينه سهر بهراوردگرن و ههلسهنگاندنا نه ورؤزئ و هوشيارتر بهرئ خو بدنه بابتهين زؤر ههستيار (حهساس) د ميژوويا گهلي كورددا، دا بشين باشتر و كاريگه رتر خزمه تا هه بوونا نه ته وا خو بكه ن.

(۱) اوستا، مصدر پيشين، ص ۱۱۷ - ۱۱۹.

میتراپەرئیسى میژوو و بیروباوهر (*)

پیشهكى:

میتراپەرئیسى (میترايسم) نيك ژ كهفنترين ئولین^(۱) جيهانییه، میتراپەرئیسى وهكو بیروباوهر دناف گهلین هندوئه وروپی (ئاریایی) دا پهدابوویه، و ههر ب ریکا گهلین هندوئه وروپی هاتییه ددهفهر رۇژنافا ئاسیادا و گهشتیه كوردستانى.

میتراپەرئیسى وهكو دینهكى زور كهفن كارتیكرنهكا زور کرییه سهر بیروباوهرین دینین دیت ددهفهریدا، و ههتا هندهك بیروباوهر و داب و نهريتین كوردهوارى یین ئهفرۇ ژى، پاشمایین بیروباوهرین میتراپەرئیسینه، نهخاسمه پشكهكا مهزن ژ بیروباوهر و كارین (طقوس) ئایینی كو ژ لایى كوردین ئیزدی فه دهیتنه نهجامدان. ژلايهكى ديفه كارتیكرنا میتراپەرئیسى دناف ئولین مهزنین جيهانیدا ژى وهكو دیاردیهكا بهرچاڤ یا دیاره، و مرؤفهكى فهكولهرى میژوووی و ئاییناس نهشیت چاڤپوشی لى بکهت.

فهكولین و شرؤفهكرنا ئولى ئیزدیان، بیى تیگههشتنا كووربینانهیا ئولین كهفن، تشتهكى بساناهى نینه، نهخاسمه فهكولین ل دور میتراپەرئیسى ریکهكه ژ بو تیگههشتنهكا زانستیت ل دؤر ئولى ئیزدیان، و ژلايهكى ديفه پهيوهندی و كارتیكرنا دین و بیروباوهرین جيهانى لسهر ئیکودوو پتر خویا و بهرچاڤ دبیت.

دقى فهكولینیدا بزاف هاتییه كرن كو لایهنى میژوووی و بیروباوهر د میتراپەرئیسیدا بهینه شرؤفهكرن، و هندهك دیاردین بهرچاڤ دقى ئولیدا و

(*) د گوڤارا لالاش ژمارین (۱۳ - ۱۴) ل سال ۲۰۰۰ ى و ژماره (۱۶ - ۱۷) ل سال ۲۰۰۱ ى ل دهوك هاتیه بهلافكرن، لى ب نهگهرى پرکاری نهشيام بهردهوامى بی بدهم، نهؤ بابهته د پدرووکه كیدا بنافى " المیترايه تاريخ و معتقدات " ژلايى نووسهر و نهندامى پەرمانى كوردستانى و سهروكى بنگهه لالاش پیر خدر سلیمان هاتیه وهرگیران و ژلايى بنگهه لالاش فه ل سال ۲۰۰۸ ى ل دهوك هاتیه چاپ و بهلافكرن.

(۱) "دین" پدیفه كا سهنسكریتییه، و یا ژ پدیفه (دهئینا) سهنسكریتی و پدیفه (دهئین) یا پهلههوی هاتییه وهرگرتن، و پدیفه كا عهره بی نینه، لهورا شاشیه كا مهزنه كو خو ژ ب كارئینانا و ب بیانویا عهره بی بوونى بدهینه پاش و پدیفه "ئاین" ب كار بینین: چونكى ئاین ب راما نا شیوه، شیواز و مهزهه ب دهیتنه ب كارئینان.

تابه‌تمه‌ندییڼ وئ بهینه روڼفه‌کرن، سه‌ره‌رای هندی کو بزاف هاتییه کرن کو خو ژ به‌راوردکرنا دینیڼ ده‌فه‌ری بدهینه پاش؛ چونکی تا ټه‌فروژی زمینه‌یی به‌ره‌فه‌ نینه کو میژوو و بیروباوهرین فان دینا بره‌نگه‌کی ټاکادیمی بکه‌فنه بهر فه‌کولینی، و ژ بو ریژ گرتن ژ بیروباوهرین دینی و پیروژیا وان جه‌م خه‌لکی، باسی کارتیکرنا میتراپه‌ریسی لسه‌ر دینیڼ مه‌زن نه‌هاتییه کرن، لی دیاردین گریډای ب میتراپه‌ریسی فه‌هاتییه شروفه‌کرن و بلا به‌راوردکرنا و هه‌لسه‌نگاندن ژی بو خوانده‌فانان بیت^(۱)، هه‌روه‌سا هیغیدارین ده‌ستنیشانکرنا هنده‌ک دیاردین میتراپه‌ریسی دق‌ی فه‌کولینیډا نه‌بته جه‌ی دلنه‌خوشیا چ که‌سی، و خوینده‌فان یی ټازاده کو ل جه‌م خو به‌راورده‌کی دنافه‌را فان دیارده و بیروباوهر و داب و نه‌ریتیڼ هه‌ییدا بکه‌تن.

هه‌روه‌سا بزاف هاتییه کرن کو، مفا ژ نویترین ژیدهرین دینی زه‌رده‌ستی و دینیڼ که‌فنیڼ ناسیا به‌یته وهرگرتن کو ل فی دووماهی هاتییه چاپکرنا، دگه‌ل هندی کو په‌رتووکیڼ پیروژین (نافیستا) و (فیدا) هندی و (تهورات) و (تنجیل) و (زه‌بورا مانی) و... دگه‌ل نافه‌روک و ده‌قین که‌فنیڼ میخی، دی ژیدهرین سه‌ره‌کییڼ فی فه‌کولینی بن.

گه‌لین هندوئوروی و بیروباوهرین وان:

ټه‌و گه‌لین ب ناف‌ی هندوئهوروی یان (Indogerman) یان ټاریایی ده‌ینه نافرن، دبه‌ریډا هه‌موو ل ده‌فه‌ره‌کا نیژیک هه‌فه‌ دژیان، له‌ورا زمان و داب و نه‌ریټ و بیروباوهرین وان نیژیکی ټیک بوون^(۲). پیرانیا ره‌گه‌زین ټه‌وروپا ژ بلی فینه‌ندی و مه‌جه‌ران هه‌موو هندوئهورویینه^(۳)، هه‌روه‌سا دوو چه‌قین دینیڼ گرنگیڼ هندوئهوروییان د ټاسیادا دژین، ټه‌وژی چه‌قین ټیرانی و هندیینه، به‌ری چوار هزار سالا

(۱) چونکی ب مخابی فه هه‌موو دینا په‌رجانه‌کی پیروژی یی ل دژرخو وهراندی و چی نابیت مروفه مایی خو ټیکه‌ت و بتی دقیت یی گوهدار و بی (بو؟) بیت.

(۲) چارلز الکساندر رابینسون: تاریخ باستان، ت. اسماعیل دولت‌شاهی، نشر صفا، (تهران، ۱۳۷۰)، ص ۹۲۹؛ عباس قدیانی: تاریخ ادیان و مذاهب در ایران، انتشارات فرهنگ مکتوب، (تهران، ۱۳۸۱)، ص ۶۲.

(۳) بو زانینا پتر ل دور هندوئهورویا بنیره: جلال‌الدین آشتیانی: زرتشت مزدیسنا و حکومت، مؤسسه انتشارات علمی و فرهنگی، (تهران، ۱۳۶۷).

ئەف گەلە ل دەفەرەکا نیزیك ل پۆژەھەلاتا ئەوروپا، دناقبەرا دەریا رەش تا دەریاچا ئارال، ئانكو د دەفەرین ئۆراسی دا دژیان^(۱). دویشدا دەستەپەکا مەزن بەرەف ئەوروپا ریکەفت و دەستەپەکا دیتەر بەرەف باشووری ئاسیا شۆربووفە و ل دەفەرین ھندستانی ئاکنجیبوون^(۲). لئ ل قی دەستەپە ھندی دوو چەقین بچووک زئی فەبوون و بەرەف دەفەرا پۆژنافا ئاسیا ھاتن و نیزیکی کوردستانی بوون.

دەستەپە کو بو ھندی چۆی زووتر ژ تایی ئیرانی، ئانكو نیفا ئیکی یا ھزارا دووی بەری زایینی ریکەفتبوو، و شیان ل ھندستانی دەستی خو داننە سەر شارستانیھەتا درافیدی (Dravid) ئانكو (موھنجودارو) و ل سەرانسەری باکووری ھندوستانی بەلاقبوون^(۳).

دەستەپە بچووکتر کو ژ سوارین چەلەنگ و جەنگاوەر پیکھاتبوو، ل دەفەرین کوردستانی ل چەپا مەزنا رووباری فورات، دناقبەرا رووبارین خابور و بەلیخ ئاکنجیبوون، و ب ئەگەرا ھونەرا جەنگاوەری و سوارچاکیا خو - کو بو جارا ئیکی بوو ھەسپ دئینانە د پۆژەھەلاتا نافەراستدا - شیان دەستی خو داننە سەر دەفەرین (ھووریان) و حکومەتەکا خودان ھیز و توانا ل سەدی شازدی بەری زایینی پیکبین کو ب نافی (میتانی) د میژوویدا یا نافدارە^(۴).

ھۆزا دیتەر ل باشووری پۆژەھەلاتا کوردستانی ل لورستان و کرمانشاھ ئاکنجیبوو، و دوویشدا شیان دەستی خو داننە سەر میژووتامیا و بنەمالا (حەمورابی) ل بابل ژناقبەن و حکومەتەکی بنافی (کاردونیاش) ل سەدی شازدی بەری زایینی ل بابل ب دامەزرینن کو نیزیکی پینج سەدا دەسەلاتا وی لسەر میژووتامیا یا بەردەوامبوو^(۵). بەری ھاتنا فان گەلین ئاری بو دەفەرا کوردستانی و ئاسیا پۆژنافا، نافین خوداوەندان، سۆمەری، ئەکەدی، ئیلامی و ھووریانی بوون، لی ھاتنا ھندوئەوروپیان

(۱) رابینسون، مصدر پیشین، ص ۹۲.

(۲) فریدھلم ھاردی: ادیان آسیا، ت. عبدالرحیم گواھی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، (تہران، ۱۳۷۶)، ص ۹۴.

(۳) رومن گیرشمن: ایران از آغاز تا اسلام، ت. محمد معین، مؤسسە انتشارات علمی و فرهنگی، (تہران، ۱۳۶۶)، ص ۱۱۵.

(۴) لویی واندنبرگ: باستانشناسی ایران باستان، ت عیسی بہنام، مؤسسە انتشارات علمی و فرهنگی، (تہران، ۱۳۵۴)، ص ۸۳.

(۵) گیرشمن: مصدر پیشین، ص ۱۳۳.

هندەك نافيڤن نويڤن خوداوهندان ددەفەریدا پەيداكرن، ھەرەسا گۆھورينەك ژی ئیخستە دناف بېروباومر و ئولین دەفەریدا.

میتانیا کارتیکرنەكا مەزن ل سەرچېبوونا بېروباومر ل باكووری میزۆپۆتامیا ھەبوو و رەنگە کارتیکرنەكا کاریگەر ژی ل سەر چېبوون و پیکھاتا رەگەز، بېروباومر و زمانی کوردان ژی ھەبیت، پەیدا بوونا نافيڤن خوداوهندیڤ ئیندرا (Indra)، فارونا (Varuna)، میترا (Mithra) و ناساتیا (nasatya)، بۆ جارا ئیکۆ دزفریتە سەردەمی میتانیا^(۱)، دەمی کو دناقبەرا میتانی و (ھیتی) یاندا پەیمانەك ھاتیە گریدان و میتانیان ب فان خوداوهندان دفی پەیماننامیدا سویند خوارینە، کو ئەف پەیماننامیە د ژیدەرین میخی ل پایتەختی ھیتیان ل ھاتوشا (Hatusha) ئانکو (بۆغازکوی) ل نیژیکی ئەنقەرئ ھاتیە دیتن^(۲). ھەرەسا ھژمار و ھندەك زارافیڤن دی دناف میتانیاندا مینا بکار ئینانا پەیفقا ماریا (Maria) کو پەیفقا رەسەنا سەنسکریتیە ئانکو قەھرەمان، بۆ سوارکاریڤ میتانی، نیژیکیا وان دگەل تایی ھندی پتر دەسلینیت^(۳).

ل باشووری کوردستانی و ل ولاتی بابل نافيڤن خوداوهندیڤ ھندۆئەوروپی پەیدا دبن مینا (سور یاش) خواوهندیڤ رۆژی، (ماروت اش) خوداوهندی تاعونی، (بور یاش)^(۴) خوداوهندیڤ توفانی، و ب فی رەنگی جۆرە گۆرانکاریبەك د بېروباومرین دەفەریدا پەیدا دبن^(۵). بۆ سەدیڤ دویفدا بېروباومرین وان دبنە بېروباومرین سەرەکی ددەفەریدا، و ھەرەکی دیار کو خوداوهندیڤ دیاردین (شەر) ی ژی مینا خوداوهندیڤ توفانی، تاعونی و... دەینە پەریسین، و قوربانی و پێشکیشی ژیرا دەینە برن^(۶)، و

(۱) George Cameron: History of early Iran, (Chicago, ۱۹۳۶), P ۱۰.

(۲) جمال رشید أحمد: دراسات کردیه فی بلاد سوپارتو، (بغداد، ۱۹۸۴)، ص ۵.

(۳) Cameron: Op. Cit. P. ۱۰۶.

(۴) تا نھوژی د کرمانجیا ژیریدا پەیفقا با و بوران بکار دەیت کو بوران ب واتا توفان و باروقیە. (۵) ا. م. دیاکونوف: تاریخ ماد، ت. کریم کشاورز، انتشارات پیام، (تھران، ۵۲۳۷ شاهنشاهی).

(۶) جیاوازیەكا مەزن دناقبەرا دینی ھندی و دینی ئیرانیدا روودەت و خوداوهندیڤ باش و خرابیی ل جەم فان دوو دینا بەرۆفاژی (عكس) ئېك دبن، و ئەفە ژی گرنگترین تشە ل جەم ئیزدیان کو ھندەك دیاردە د ئولی ئیزدیاندا بۆ وی گۆرینکاریڤ د وی سەردەمیدا دزفریت، کو دی د پشکین بەیتدا باس ل کەین ئانکو (خیر و شەر) یان ژی خوداوهندیڤ خیری چاوا دبنە خوداوهندیڤ شەری).

فهره بیژین کو کاشی (kaṣī) دناف هەر ههفت شارین پیرۆزین (هندو) یاندا پیرۆزترین
شاره کو هه مان شارئ (بنارس) ئ یه کو دکه فیهته سهر رویبارئ پیرۆزئ (گهنگ)^(۱)، کو
ئهفروزی پیرۆزترین شارئ هندویان دهیته ههژمارتن.

ئهفه کهفترین نافین خوداوهندی هندیوه وروپینه کو دژیده رین میخیدا هاتینه
دیتن^(۲)، لی گهلین دی و چهقین دین هندیوه وروپی، ژبلی هندیان هندهک
خوداوهندی دی په ریسینه، یانژی هه مان خوداوهند، ب نافین دیتز نافیرینه، یانژی
گۆرانکارییهک بچووک دناف وانداچی بوویه، بو وینه (ماساژیت) ان خوداوهندی
(سانینگوت) (Sonnengott) په ریسینه کو دبیته (Sun God) خوداوهندی رۆژی،
کو مینا خوداوهندی میتزایی هندوئیرانییه^(۳).

یانژی خوداوهندی ئهسمانی د فیداییدا (دهیه وپیتا) (dyauh-pita) بهرامبهر
(دیوس پاتر) خوداوهندی بابه کو د بهریدا یی گرنگ نه بوو، لی د دویفدا دچاخئ
یونانی و رۆمانیدا دبیته سهروکئ جفاتا خوداوهندان^(۴).

ب کورتی گهلین هندیوه وروپی بو ههر دیاردهکا سروشتی خوداوهندهک دانابوون و
د په ریسین؛ و چونکی دیاردین سروشتی دوو دهسته نه ئانکو خراب و چاک، مفا و بی
مفا، له ورا خوداوهندی هندیوه وروپیان دوو جوړن^(۵) خوداوهندی چاکیی و دیاردین
چاک دگهل گیانه وه رین چاک، و خوداوهندی خرابیی و شه ری دگهل دیاردین نه باش و
گیاندارین نه باش^(۶) و ژیان و سروشت هه موو مملانییه دناقههرا چاک و خرابیی
ئانکو فان هه فداندا.

(۱) سید محمد رضا جلالی نائینی: هند در یک نگاه، انتشارات شیرازه، (تهران،
۱۳۷۵)، ص ۱۰۶.

(۲) ئهلبهته ئهفه ژبلی ژیده رین دینینه، ئانکو پشکین کهفین نافیستایی (گاتا) و فیدایی (ریک فیدا)
کو دی دپشکین بهیتدا بهراورده کی دناقههرا واندا کهین.

(۳) اردشیر خداداد یان: هخامنشی ها، نشر بهدید، (تهران، ۱۳۷۸)، ص ۴۸.

(۴) نائینی: مصدر پیشین، ص ۲۱.

(۵) ژولیان بالدیک: دین مزدایی (زرتشت)، ویراسته فرید هلم هاردی، ت. عبدالرحیم
گواهی، ص ۵۳.

(۶) ابو الکلام آزاد: کورش کبیر (ذو القرنین)، ترجمه باستانی پاریزی، چ ۸، (تهران، ۱۳۷۵)،
ص ۳۵۷.

خوداوهندی میترا :

ناقئ وی دنقیسینین میخیین سهدئ پازدئ دریکهفتنا د نافهرا میتانی و هیتیاندا ب رهنگئ میترا (Mithra)^(۱) و د ئافیسٹاییدا ب رهنگئ (میپه ر) (Mithra)^(۲) و د زمانئ پهلهویدا (میپه ر) (Mîhir)^(۳) و د فارسی یا نویدا ب ناقئ (میپه ر) (Mêhir)^(۴) هاتییه بکار ئینان.

میترا د ئافیسٹاییدا خوداوهندی رؤناهیئ و پهیمان ناسیئ هاتییه ناسین^(۵). ههروهسا ئیکه ژ مهزترین خوداوهندان دداستانین کهفنین هندوئیئرانیدا، و دیسان د پشکین دووماهیئ یین ئافیسٹاییدا جارهکا دی گرنگی و بایهخهکا مهزن پی دهیته دان، و دههمین (یهشتا) ئافیسٹایئ ئانکو (میپه ریهشت) کو ئیکه ژ دریژترین و شیواترین یهشتا، بؤ پهسن و ستایشا وی هاتییه تهرخانکرن کو باسی تیکوشین و خهباتا وی دژی بیسیئ و خرابیئ دکهت^(۶).

میترا دداستانین هندوئیئرانیدا بهرکهت هیئهر و هاریکارئ ریقهبه رییه دجهانیدا، و ب راگرئ سوژ و پهیمانا دهیته هژمارتن، درهوکرن و مروقی درهوین ب مهزترین دوژمنین وی دهینه ههژمارتن^(۷).

ناقئ میترایی د ئافیسٹاییدا ب پهسنا (فونوروگهویهتی) ئانکو خودانی چهروانی بهرفره یا ب کارهاتی، ههروهسا ل ههموو جهان هیما و راگرئ راستبیژیئ، دروست پهیمانینی و لیدهری درهوینی و پهیمان شکینایه^(۸)، و هیدی هیدی ئهرکین میترا د

(۱) Camiron, Op. Cit. p. ۱۰.

(۲) وندایداد: ترجمه وازهنامه یادداشتها، هاشم رضی، انتشارات فکر روز، (تهران، ۱۳۷۶)، ۱/۱۳۱.

(۳) عبدالعظیم رضایی: اصل ونسب و دین های ایرانیان باستان، نشر موج، (تهران، ۱۳۷۴)، ص ۵۵.

(۴) حسن عمید: فرهنگ فارسی عمید، مؤسسه انتشارات امیر کبیر، چ ۱۸، (تهران، ۱۳۶۲)، ص ۱۰۰۹.

(۵) اوستا: گزارش و پژوهش جلیل دوستخواه، مؤسسه انتشارات مروارید، (تهران، ۱۳۷۰)، ۲/۱۰۵۸.

(۶) مصدر پیشین، ۱/۳۸۸ - ۳۵۳.

(۷) آر. س. زرنر: زروان معمای زرتشتی گری، ترجمه تیمور قادری، نشر فکر روز، (تهران، ۱۳۷۵)، ص ۱۶۴.

(۸) آشتیانی، مصدر پیشین، ص ۳۷.

ثافستاییدا زیددبن ههتا کو د گهههه وی رادهی، کو نههورمهزدا دببیت: "من نهو یی نافراندی ب رهنگهکی وهسا کو ب ههموو شیویهکی وهکو من ههژی بهرئسینییه"^(۱).

دارمس تتر، نهفستاناسی فرهنسی، فی پهیقی ب واتا دۆستی و ههفالیینی دزانیت^(۲)، کو بهیفا (میهرهبان) یا ژئ هاتییه وهرگرتن.

د (فیدا)ییدا ئانکو بهرتووکا پیروژا هندووان، نافئ میترای دهیته ئینان، لی ههموو جهادگهل خوداوهندی (سوریا)، (فارونا) و (ئهاندیرا) دهیته نافرن^(۳). ههژی گوتنی به کو زور جارن میترا ب شاشی فه خوداوهندی رۆژی دهیته ههژمارتن، لی د ههردوو بهرتووکی پیروژا ئانکو د (ثافستا) و (فیدا)ییدا خوداوهندی رۆژی یی جودایه، (هورهخشهتا) (Hurekhshaeta) د ثافستییدا، و سور یان سوریا (هور، خور)، د فیداییدا خوداوهندی رۆژییه^(۴)، کو ل دویفدا نافئ خو ددهته رۆژی و دبیته (خور+ شید) ئانکو (خور، هور یان سور)یا درهخشان، و دویفدا رۆژ ب چافی میترا دهیته نافرن^(۵) و رهنگه چافی میترای بیت کو لسه درهگههی مويسل ل نامیدی هاتییه نهخشاندن.

بهیدابوونا بهرئسینا میترا د زفریته بو پیش چاخین زهردهشتی^(۶)، ئانکو بو سهردهمهکی کهفن بهری هندی و ئیرانی ژیک جودابن، د وی دهمیدا بهرئسینا میترا وهکو سهروهی خوداوهندی دیوان (خوداوهندی شهری) ل جهم ئیرانیا دهاته ههژمارتن. میترا ل هندهک دهههرا دگههشته پلا خودی بی هاوتا، لی د ئایینی زهردهشتییدا دزفریته پلا خوداوهندی، لی دچاخین دویف زهردهشتیدا دیسان پله و ریزا وی بلند دبیتهفه. میتراپهرئسی هیدی هیدی ل سهرانسهری دهههری خودان

(۱) اوستا: مصدر پیشین، ص ۳۵۳/۱.

(۲) رضایی: مصدر پیشین، ص ۷۱

(۳) گزیده اوپنیشدها، ت. رضا زاده شفق، مؤسسه انتشارات علمی و فرهنگی، (تهران، ۱۳۶۷)، ص ۴۹۷.

(۴) اوستا: مصدر پیشین، ۱۰۵۷/۳.

(۵) آشتیانی: مصدر پیشین، ص ۳۷

(۶) آرتور کریستین سن: کیانیان، ت. ذبیح الله صفا، مؤسسه انتشارات علمی و فرهنگی، (تهران، ۱۳۶۸)، ص ۱۴.

شارستانبەت بەلافدبیت، و دچیتە دناف یۆنانیاندا و ل وئیری دگەهیتە ولاتی رۆمی، و دویشدا وەکو ئایینەك سەرپەخۆ لی دەهیت ب نافی میتراپەرئیسى ئانكو (میترايسم) نەخاسمە د سەدی ئیكى و دووی زابینیدا، و ل سەدی سییی دگەهیتە مەملانی دگەل دینى مەسیحی ل ولاتین ژیر دەسەلاتا رومیدا^(۱)، شینەوارین فی دینی هەتا ئەفەرۆزی ل ژیر ئافاهیین کنيسان ل رۆژنافا و هەدەك پەرستگەهان بتایبەت باژیری رۆمی ددیارن، و هەتا پەیفە (میحراپ) یا ژ پەیفە (میحراپ) هاتییه وەرگرتن کو جهی پەرئیسینا میتراپە^(۲)، و زۆر پەرستگەهین دەفەرین رۆژەلاتا نافەراست ژى بتایبەتی ئەوین جهین جیایی و نیزیکی شکەفت و سەرنافان، ب نافی مروف چاکین ئیزدی و مەسیحی و موسلمان دەینه ژنافرن دبنەرەتدا پەرستگەهین میتراپە بووینە.

تشتی سەرنجراکیش د میتراپەرئیسیدا فەکوشتنا (قوربانیکرنا) (گا)یە دبیژن میتراى گای (هوم یان سوم یان هەیف) فەدکوشت داكو خوینا وی بەرببا سەر زەهیی (ئەردی) و ببا ئەگەرا ساخبوون و فەژینا سروشتی، و پەیدابوونا جۆرەها گیاندار و گیایان، و هەرسال دی میترا گای فەکوژیت، دا خوینا وی جارەکا دی سروشتی گەش کەتەفە^(۳). چونکی میترا گای د شکەفتیدا فەدکوژیت، لەورا جهی قوربانیکرنا گای بو خوداوەندی میتراى دجهین تارى و دناف شکەفتاندا یان دناف سەرداڤین پەرستگەهانداپە^(۴).

د دەمی فەکوشتنا (گا)یدا نیزیکی خوینا قوربانى، مارەك دگەل سەى و دوپشکەکی ل هەموو وینە و نەخشین کولایین کو ل سەرپەرا دەهیتە نەخشاندن، دەهیتە دین^(۵). دناف ئیزدیاندا قوربانى کرنا گای ل پەرستگەها لالش، دەهیتە ئەنجام دان، هەبوونا مارەکی رەش سەردەرگەهی لالش و هەبوونا وینی دوو سەیان – کو نیزیکتین و ب وەفاترین هەفالی مروفییه – و سەرداڤەکا تارى ئانكو هەموو مەرچین سەرەکی بو قوربانیکرنا گایی میتراپە تیدا هەنە.

(۱) رابینسون: مصدر پیشین، ۷۱۴.

(۲) رضایی: مصدر پیشین، ص ۷۷.

(۳) آر. س. زنر: طلوع و غروب زرتشتی گری، ت. تیمور قادری، نشر فکر روز، (تهران، ۱۳۷۵)، ص ۱۷۱ – ۲۰۷.

(۴) رضایی: مصدر پیشین، ص ۷۷.

(۵) رابینسون: مصدر پیشین، ص ۷۰۳.

جهی سهرنجی نهوه کو د نافیستاییدا نافی ههقی و گای ههردوو ب رهنگی (ماونگه) هاتییه^(۱) و د کرمانجیا ژیریدا ههردوو ناف ههتا نهفرۆ ژی هه ب (مانگ و مانگا) دهینه بکارئینان. ههروهسا ههیفا ههفتی د نافیستاییدا ب نافی میترا (میهر) یا هاتییه نافکر و جهژنهک تایبهت ل رۆزا (۱۶) ئ وئ ههقی ههیه کو دبیزنی (میتراکانا) نانکو (میهرگان)^(۲) - کو پهیفا (میهرجان) یا ژی هاتییه وهرگرتن - کو تایبهت بۆ ریزگرتن و پهسنا خوداوهندی میترا دهیته کرن کو ب ئیک ژ مهزنتین جهژنین ئیرانیان دهاته ههژمارتن^(۳).

جهژنا ژدایکبوونا میترا ل رۆمی ل ۲۵ ههیفا کانوینا ئیکی دهاته کرن، لی پشتی کو مهسیحی ل سهر ولاتی رۆمیدا زالبووین، نهفرۆ ژ کرنه رۆزا ژدایکبوونا مهسیح^(۴)، کو ههرسال دهیته گیران. ل فیره کهسایهتی و دهوری عیسی مینا میترایه بهرامبهه خودی، نانکو نههورمهزدا چاوا د نافیستاییدا دبیزیت: "من نهو ب رهنگکی وهسا یی نافراندی کو ب ههموو شیوهیهکی وهکو من ههژی پهریسینییه"^(۵) چاوا کو عیسا د ئولی مهسیحیهتیدا ههژی فی پهریسینییه.

سهردهمی ههخامهنشی (۵۵۰ - ۳۳۱ پ.ز) و ل دویف نفیسینین داریوش شاه (۵۲۱ - ۴۸۶ پ.ز) نههورمهزدا خودی مهزن و بی هاوتایه^(۶)، لی د سهردهمی نهدهشیری ئیکی (۴۶۵ - ۴۲۴ پ.ز) نافی میترا و ناناھیتای (ناھید) ژی دهیته ئینان^(۷) و سههرنجام نهدهشیری دووی (۴۰۴ - ۳۵۹ پ.ز) پهستگهههکا تایبهت بۆ پهریسینا خوداوهندی

(۱) آشتیانی: مصدر پیشین، ص ۳۷.

(۲) اوستا: مصدر پیشین، ۱۰۵۹/۳.

(۳) بۆ نمونه بنیره سهردهمی غهزندهویان: خواجه ابو الفضل محمد بن حسین بیهقی: تاریخ بیهقی، به کوشش خلیل خطیب رهبر، مؤسسه انتشارات علمی و فرهنگی، (تهران، ۱۳۷۵)، ۷۲۵/۲.

(۴) آشتیانی: مصدر پیشین، ص ۳۹.

(۵) اوستا: مصدر پیشین، ۳۵۳/۱.

(۶) The inscription and reliefs on behistun, ministry of culture Arts, General department for conservation of historical monuments and sites, (tehran, Iran), p. ۷.

(۷) حسن پیرنیا: تاریخ ایران باستان، انتشارات دنیای کتاب، دوره سه جلدی، (تهران، ۱۳۷۴)، ۱۶۰۰/۳.

میتراى چیدکەت^(۱)، سەردەمى شاهیى سلوکیان (۳۱۲ – ۱۲۹ پ.ز) و ئەشکانیان (۲۴۷ پ.ز – ۲۲۶ ز) ئەف خوداوەندە دبیتە خوشتقیی شاهان؛ لەورا نافى زۆر ژ شاهان و سەردارىن لەشکرى دگەل فى نافى دەیتە ب کارئینان مینا (میترادات – میهرداد)، (میتروبارزان) (میترونیس) و....^(۲).

سەردەمى ساسانیان (۲۲۶ – ۶۵۲ ز) بتایبەت د دینى مانیدا، خوداوەندى میترا دبیتە ئافرینهرى (خالق) جیهانى و دەورى وى بەرزتر لى دەیت^(۳)، و سەرەنجام کارتیکرنا ئایینى میتراى ب هاتنا مەسیحیەت و ئیسلامى ژناف ناچیت، بەلکو هەتا ئەفرۆزى ھندەك بیروباوەرىن وى یین ماینە دناف گەلین پۆژھەلات و پۆژئافاییدا، بى کو ئەو بخۆ بزنان، مینا دەمى کو پرچ و نیئیکین خۆ د قوسینن یان ھەر پارچەکا لەشى وەکو کەفتنا ددانا دکەنە د قازەکا بەرى یان دیواریرا، و سویندخوارن ب پۆزى و نقيژا سپیدى بەرى کو پۆز ب تمامى دیارببیت.

ب راستى میترا ئیزەدى (خوداوەندى – الە) پۆزى نینە، بەلکو ئیزەدى رۇناھىی یە^(۴)، و ھەر جوړە رۇناھییەك وەکو دیاردە و سەمبولەك بۆ میتراى دەیتە ھەژمارتن؛ چونكى د ئافىستایى دا ئیزەدى پۆزى (چافى پۆزى) ب نافى (ھۆرەخشەئیتا) دەیتە ناسین^(۵).

ھەر وەسا د نافەرۆکین دینى (بودایى) دا ژى، خوداوەندى میترا ب فى رەنگى ھاتیە پەسنکر: "میترا رۇناھىی دەت و تیرپۆزك ژى دچن..."^(۶)، لى د ھندەك ژیدەر و پەرتووکاندا ب شاشى فە ئیزەدى پۆزى ھاتیە ھەژمارتن و ھەتا پاش چاخى ئیسلامى ژى وەسا ھاتیە نافرن ھەر وەك (ئەبو رییحان بیرونى) دنقیسیت: "دبیژن میهر (میترا)

(۱) پیرنیا: تاریخ ایران باستان... ۱۵۳۷/۳.

(۲) ھراند پاسدردماچیان: تاریخ ارمنستان، ت. محمد قاضى، نشر زرین، (تھران، ۱۳۶۹)، ص ۴۵۹.

(۳) سى. آر. سى. آلبرى: زبورمانوى، ترجمه ابو القاسم اسماعيل پور، نشر فكر روز، (تھران، ۱۳۷۵)، ص ۱۵.

(۴) فرھنگ مھر: دیدى نو از دینى كهن فلسفە زردشت، مؤسسە انتشارات علمى و فرھنگى، (تھران، ۱۳۷۸) ص ۲۶.

(۵) اوستا: مصدر پیشین، ص ۱۰۵۷.

(۶) ھانس ولفگانگ شومان: آئین بودا طرح تعلیمات و مکتبھای بودائى، ت. ع. پاشایى، (تھران، ۱۳۷۵)، ص ۸۱.

كو نافی رۆژی یه، د رۆژا (میتراکانا) دا هاتییه، له ورا پادشاهان د فی رۆژی دا تاجهك كو ب رهنگی رۆژی یی بازنهیی بوو ددانا سهر سهری خو...^(۱).

زهردهشتیان نافی میتراى داناینه سهر هه یفا ئیكى ل پاییزی كو ل ۲۳ ئ ئەیلوولی دهست پی دبیت و ههتا ۲۳ چریا ئیكى فه دکیشیت ئانكو هه یفا (میترا) یان زی (میهر)^(۲)، و د فی هه یقییدا جهژنهك دهیته کرن ب نافی میتراکانا (میهرگان، میهرجان) كو بو دهمی شهش رۆژان فه دکیشیت، رۆژا ئیكى ب نافی جهژنا میتراکانا گشتی و رۆژا دووماهیی ب نافی جهژنا میتراکانا تایبهته^(۳)، كو ئیكه ژ مهزترین جهژنن هندوئه وروپیان و دكه قندا ههتا چاخى هه خامه نشیان (۵۵۰-۳۳۰ پ.ز) زی وهكو سهرسال دهاته ههژمارتن^(۴). ل دویف هندهك ژیدهرین میژوویی و ئایینی ئەف جهژنه ل (۱۰) ئ تاكو (۱۶) ئ فه دکیشیت^(۵) و ل دویف ژیدهرین دی ل (۱۲) ئ تا كو (۱۶) ئ هه یفا میترا یان میهرییه^(۶).

جهژنا میتراکانا یا نیژیکه یان زی یا بهرانبهره دگهل جهژنا جهمایى یا نیژدیان ژ رویی دهمیقه، و ل دویف هندهك بۆچوونان ههر هه مان جهژنه^(۷)، لی د چاخى ئیسلامییدا، نه چار بووینه هندهك گۆهورینا تییدا بکهن، داکو دگهل بیروباوهرین دهقهری، تایبهت ههك باوهرین شارى مويسلدا بگونجیت و هندهك ناڤی ژى گۆهورینه و نافیئ ئیسلامی لی کرینه، لی نافی كو وهكو خو ماى و هه مان میترايه ل جهم نیژدیان ب (شیشمس) دهیته ناسین^(۸). ههروهسا ئەف ناڤه لسهه هوزا میهرکان ل دهقهره سنگاری ژى مایه، لی ئەف ناڤه بو هوزا مهژنا میهرانی ل دهووبه رین زاخو كو پۆلهكى بهرچاڤ

(۱) دوستخواه: اوستا، ص ۱۰۵۸

(۲) مهر: مصدر پیشین، ص ۱۸۳

(۳) دوستخواه: اوستا، ص ۱۰۵۸

(۴) رضا عبدالهی: تاریخ تاریخ در ایران، مؤسسه انتشارات علمی و فرهنگی، (تهران، ۱۳۷۵)، ص ۹۵.

(۵) دوستخواه: اوستا، ص ۱۰۵۸.

(۶) مهر: مصدر پیشین، ص ۱۸۳.

(۷) توفیق وهی: بررسی مختصری از تاریخ ادیان کرد، ت. سید جمال الدین حسینی، (مهباد، ۱۳۶۱)، ص ۶۵.

(۸) آرتور کریستن سن: مزدپرستی در ایران قدیم، ت. ذبیح الله صفا، مؤسسه انتشارات علمی و فرهنگی، (تهران، ۱۳۷۶)، ص ۴۵.

دشهرین خاچ په ریښادا ل ژیر سهرگردایه تیا سه لاهه دینی نه یوبی هه بوویه، بو میرانی هاتیه گوهورین.

د فی رۆژیدا زردهشتیان شالهک (شیتک) کو ژ هرییا بهرخین سپی هاتبوو چیکرن، و (۷۲) داف بوو و لدویف هه ییشین سالی دبوونه (۱۲) بهندک، گریددان^(۱)، ههروهسا سی نغیز ژ پینج نفیزان بو میتراي ژ لایئ مه زده په ریسان فه دهینه کرن، دهمی کو تیروژکا رۆژی دهر دکه فیت، دهمی رۆژ دگه هیته نیفا نهسمانی و دهمی رۆژ به رفه ئافابوونی دچیت^(۲) ههروهسا نیشانه یهک بو میتراي گولا بنه فشوکي یه^(۳)، کو تا نهو زی دناف ئیزدیاندا یا بهر چافه.

د سهردهمی نه شکانیاندا نه ف ئیزده (خوداوهنده) زوری گرنک و خوشتی بوویه و گه لهک په رستگه ه ژیرا هاتینه چیکرن^(۴)، و هیمایهکا دیترا میتراي چه رخوا رۆژی (زفروک) یان (سواستیکا) یان زی خاچا شکه سستییا نازیان دهیته نافرن^(۵)، ههروهسا نه ف نیشانه ل سهر چرایهکی ئیزدیان ل بنگه هی لالش زی هاتیه دیتن^(۶).

په سن و نه رکین میتراي د (میهریه شت) دا: (۷)

میهریه شت کو تایبته به په سنا میتراي د ئافیستاییدا هاتیه فه هاندن، بقی رهنگی باسی نه رک و په سنین خوداوهندی میتراي دکته:
- پیرۆز کرنا (تقدیس) په یمانان.
- میترا وهکو خوداوهندی جهنگاوهران ژ لایئ وان فه دهیته په ریسن بتایبته ژ لایئ سیار و خودانین نه رابه یین جهنگیفه.

(۱) دوستخواه: اوستا، ص ۱۰۳۳.

(۲) عبدالمی: مصدر پیشین، ص ۳۶.

(۳) دوستخواه: اوستا، ص ۱۰۵۸.

(۴) جی. سی. ژوپاجی: ماندگی اسطوره های ایران و چین، مؤسسه انتشارات علمی و فرهنگی (تهران، ۱۳۷۸)، ص ۳۰۱.

(۵) علی تهتر نیرویی: "سواستیکا د شوینه وارین کوردستان و جیهائیدا"، گۆفارا شانهدهر، ژماره (۵)، ئادارا ۱۹۹۸.

(۶) ل بنگه هی لالش یی رۆشنیری موزه خانه یهک بچووک هیهه چرایهک تیدا بوو ژ ئاخئ هاتیه چیکرن نه ف نیشانه ل سهر رهخی وی هاتیه نه خشاندن.

(۷) اوستا: مصدر پیشین، ۳۵۳/۱

- مېترا پېشرهوى و بزاقهكا سهركهفتيانه دكهت ل رۆژههلاتى برهف رۆژئافايى.
- مېترايى مېرخاسه و ب توندى وان كهسا ژ نافدبهت يېن كو درهوا دكهن و سۆز و پهيماننا دشكىنن.
- مېترا سهركهفتنى و پېشكهفتنى و خېر بهرعهكتى بۆ پهيرهوېن راستى ب ديارى دنئيت.
- مېترا خودانى دهه هزار چافانه، ئانكو زۆرى هوشياره و كهس نهشىت ب سهردا ببهت، و د رۆژا دووماهيپدا دى ل سهر خهلكى (شاهدهيى) ددهت.
- مېترچاقى خۆ ددهته ههموو جيهانى و دپاريزيت.
- مېترا بهرعهكتى ددهته جيهانى و ب ريكا وى كانى دزېن و گيا شين دبن، ههروهسا مېترا سامانى مروقان وهكو كهرين پهزى و گارانى و هيزا راستى و زارۇكان و ژيارى ددهت.
- ريكا مېترايى ژ لايى (بههدينى مهزديهسنا) يى هاتيه راييخستن و (بههرام) ئىزهه، بهرى دچيت و خرابكاران ژ نافدبهت.
- پهيرهوېن راستى، مېترى وهكو دوژمن و ژناقبهرى دوژمن و ستهمكاران و پاريزهر و پشتگيرى ههژاران و (گاي) دههژميرن، و ب ريكا گوريكرنى (قوربانيدانى) وى ژ خۆ شاد دكهن.
- نههورمهزدا خودايى مهزن و بى هاوتا، مېترى وهكو پاريزهرى جيهانى دههژميريت.
- مېترا ئيزهدى باشيى و چاكيى و ميهرهبانىي يه.
- مېترا وهكو رۇناهيهكييه كو ههموو جيهانى ب رووناهايا خۆ رون دكهت و دهپته پهريسين.
- مېترا ب ئيزهدى راستى و دروستكارىي و سۆز و پهيماننا و وهفادارىي دهپته ههژمارتن.

دېويه سنا و مهزده يه سنا :

لدويڤ تيؤريه كا زؤرا ب هيژ بهرى هاتنا زهرده شتى دوو گرؤپين ديار ژ رويى دينى
فه هه بوينه^(۱) :

(۱) گرؤپى ئه هوره به ريس، يان ژى مهزدا به ريس، يان ئه هوره مهزدا يى كو بتنى باودرى
ب ئه هورايى پايه بهرز و بى هاوتتا هه بوينه، كو د سهرده مى زهرده شتى دا بوويه
ئه هوره مهزدا، ئانكو ئه هورايى (خودا، خوتا) يى زانا و هيچ ريزهك ژ ديو و
هه ريمهن و هيژين (شه روك) نه دگرت.

(۲) گرؤپى كو (ئه هوره يى و ديؤپه ريس) بوينه، ئانكو ل دويڤ باودرا فى خه لكى دفا
هه ردوو گرؤپين ئيزهدان و ديوان به ريسن، يان ژى گرؤپين (ئه هورا و ئه سورا)^(۲)
كو د دويڤ دا ئه ف دوو نافه بهرؤفاژى دبن د بير و باودرين ئافىستايى و فيدا ييدا.
چونكى هه ردوو گرؤپين ئيزهدان خودان شيانن و دكارن زيان و نه خو شىي
بگه هيننه مرؤفى، و بو هندى مرؤف خو ژ ئيش و ئازارين گرؤپى (ديوان و
ئه هه ريمه نان) بپاريزيت و خو ژى بگريت و نه خو شى و نافه تا وان ژ خو و سامانى خو
دوور بيخيت، پيدفیه وان ئيزهدا ژ خو رازى بگهت و رهزامه نديا هه ردوو لايان بو خو
رايكي شيت.

پاش هاتنا زهرده شتى كو يى پر باودر بوو، كو بتنى خودايهك هه يه و دفتت ئه و
بتنى بهيتته په ريسين كو ئه و ژى ئه هوره مهزدا يه^(۳)، و دفتت بتنى ئيك دين هه بيت ئه و
ژى دينى يه زهتى (Yazaty) يان ژى (به هدينى) يه، لى دگه ل هندىدا ژى نه چار بوو
هندهك ئيزه دپن دى مينا ميترى ژى په سه ند بگهت، يان ژى ب سانه ي ب ره خ را

(۱) زنر: طلوع و غروب زرتشتى گرى ...، ص ۹۲ - ۹۳.

(۲) ئه سورا د دپنى فيدا ييدا خودا وه ندين باشى و د دپنى زهرده شتيدا خودا وه ندين شهر و خرابييه،
و ديؤه د فيدا ييدا خودا وه ندين باشييه، و بهرؤفاژى ئافىستايينه، و رهنكه هه ر ئه ف ئه گه ره بيت
كو هندهك زهرده شتى و هه تا موسلمانان ب توندى هيرش دكره سه ر ئيرديان كو (ديؤه)
په ريسن، د ده مه كى دا كو (ديؤه) د سهرده مى ميتانى و باودرين فيدا ييدا سه مبولين باشى و
خبرى بوينه.

(۳) زنر: طلوع و غروب زرتشتى گرى ...، ص ۹۳.

درباز ببيت و چاڤوشيي لي بکته. ل دور في هلوپستي زردهشتي پيغمبر دوو بوجون ههنه^(۱) :

(۱) ل دويڤ بوجونا هندک زانايين نافيستا نياس، زردهشت ب توندي هيرش کره سهر هه موو لايه نين (ديوه يه سنایي) و هه تا (ميتراپه ريسي) زي و هه موو ب دوژمن و کافر^(۲) هه ژمارتن، و بزافکر کو هه موو دياردين ميتراپه ريسي و ديويه سنایي ژ نافي بهت و بو سهرده مکي دويڤدا ئيدي نافي ميترايي د زيدرين ميخي و نافي ستايي دا ناهيته ديتن، لي د سهدين دويڤدا و ل ناهه راستا سهرده مي هه خامه نشيان و تاي بهت ل سهرده مي ئه رده شيري دووي (۴۲۲ - ۴۰۴ پ.ز) شاهي هه خامه نشي، جاره کا ديتر نافي ميتراي دگهل ئيزه دا (ناناهيتا، ناهيد) دي د دهقين ميخي دا بهرچاڤ که فیت^(۳) .

(۲) بوجونا دووي کو يا نويتره و هندک ميژوونقيس و نافي ستان ياس و فه کوله رين دينين که فن پشته فانيي زي دکهن کو زردهشت، ميتراپه ريسي (ميهرباوهري) نه هافيت، بهلکو؛ چونکي ئه ف ئيزه ده ئيک ژ نازدارترين و خوشتقيترين ئيزه دين جهم خه لکي بوويه، و باشتين کار و کريار ئه رکين وي بوويه، ريزه ک تاي بهت زي گرتيه، لي ل پلا خودي بو پلا ئيزه ده مکي ئينا يه خوار، و ههروهک سهرورهک په رستييه^(۴) .

ژ لايه کي ديغه زردهشت شيا جياوازيه کي دانيته د نافي بهرا ميتراپه ريسان و ديويه سناندا، پشتي کو ديني زردهشتي وهکو دينه ک فه رمي ژ لايي شاه ويشتاسپ فه هاتيه په سهندکرن، چاخ ئازاردان و دويڤچوونا ديويه سنان ده ستپيکر، و زردهشتي ب توندي که فتنه ژ نافرنا في ديني و ل هه موو دهقران فه رمانا وان هاته راکرن، و د ئه نجامي في مملانا خورت د نافي بهرا هه ردوو گروپاندا، گروپي مه زديه سنان نه چار بوون ل دووماهيي ده ستی ناشتي و هاريکاريي بو ميتراپه ريسان دريژ بکهن^(۵) ، سهره راي

(۱) بو زانينا پتر بيتره: زهر: طلوع و غروب زرتشتي گري... فصل ۳، ۴، ۵.
(۲) گاور بو پديفا کافر د زماني کوردي و فارسي دهينه زفراندن، لي د بنه رتدا ژ په يفا گه بر، گابر، گاور، کافر ب وانا زردهشتي يان زي ناگرپه ريس هاتيه.
(۳) حسن پيرنيا: تاريخ ايران باستان ...، ص ۱۶۱۳.
(۴) مهر: مصدر پيشين، ص ۲۵.
(۵) کريستن سن: مزدابرتي در ايران قديم...، ص ۴۲.

هندی کو هیستان هندك دیاردین دیوهیهسنایی ژی پیغه د دیاربوون، داکو هیزا خو بهرانبه ر وان خورتتر لی بکته، لهورا دی بینین کو د ناف نافیستاییدا، د پشکا (میهریهشت)یدا تیکهلییهك دناقبهرا مهزدهیهسنایی و میتراپهریسیی هییه، کو نهشیاینه خو ژی رزگار بکهن^(۱).

ئهف بزافه ههموو ژ لایی دهفهرین رۆژهلاتی هاتنهکرن، بهرانبه ر فی نیکی، بهرهه لستکاری میتراپهریس و موگین (موغین) میدی و پهیرهوین دیوهیهسنا بهرهف رۆژهلاتی هاتن و ل دهفهرین سنووری و ناسی و تابهت ل ناسیایا بجووک و کیلیکی و رۆژنفا کوردستانی بهردهوامی بقی نایینی دان، و هه ر ب ریکا فان کهسان بوو کو نایینی میتراپهریسیی ههتا دووماهیا رۆژنفا کو د وی سهردهمیدا گزیرتا بریتانیا بوو هاته بهلافکر، و وهکو نایینهك ب هیز بهردهوامی ب ژيانا خو دا^(۲). ئهلبهته ئهف ململانه و شهري دناقبهرا فان دوو باوهراندا ههتا دووماهیا چاخی ساسانی (۲۲۶ - ۵۲۳ ز) فی فهکیشا، و جارجار شاهین هسك باوهرین ساسانی هیرش دئینانه سه ر کوردستانی، دا کو فان باومرا و دیاردا ژناقبیهن^(۳).

پشتی مرنا زردهشتی پیغه مبهه، دیار بوو کو ههردوو لاهندان د دلخوش نهبوون بو وان گوهورینین کو چییبوون، لهورا جارهاکا دی بزافکرن گرنگیا جارن یا میتراپهریسیی بزفرینهفه؛ چونکی پهیرهوین زردهشتی بخو ژی نهشیان باوهرین پیغه مبهه ری یین نیکانه پهریسیی ب ریکوپیکی ب نهجام بگههین، جارهاکا دی ل دهستپیکا (کاتایین ههفت پشك) دوو پاریزه ر و نافراندکار (خالق) دیار دبن، نیک ژی ئههوره و یی دی میتراپه. ئههوره، میترا ی وهکو (سروش، مهلهك) دکهته نافینکار (واسطه) دناقبهرا ژیارا ئهردی و پادشاهیا نهمانیدا و جارهاکا دی پایه و پلا میتراپی بهرز دبیت و دگههیهته پلا ئههورای، و جارهاکا دی ههردوو خوداوهند نیک دگرن و دبنه جهی ریزگرتنی. ئههوره مهزدا مهزترین و باشتین و سهروه ری ههموو نیهدانه و میترا ژی پاریزه ری سۆز و پهیمانانه^(۴).

(۱) اوستا: مصدر پیشین، ۳۵۳/۱

(۲) دوشن گیمن: اورمزد و اهریمن ماجرای دوگانه باوری در عهد باستان، ت. عباس باقری، (تهران، ۱۳۷۸)، ص ۱۷.

(۳) وهی مصدر پیشین، ص ۴۳.

(۴) مهر: مصدر پیشین، ص ۲۶.

قوربانیکرنا گای:

نیک ژ دیارترین دیاردین میتراپه ریسی قوربانیکرنا گایه، کو ب هندهک کار و کریار و داب و نهریتین تایبته (طقوس) فه دهیته نهجامدان، دیاردا قوربانیکرنی بو چاخی پیش زهردهستی دزفریته فه؛ چونکی زهردهستی پیغه مبهه بیزاروی و نه رازیبوونا خو ل قوربانیکرنی دهردبری و داخواز ژ پهیره وین خو دکر کو ژ خوین رشتنا گیانه وهرین بی گونه خو بدنه پاش، و ب توندی هیرش کره سهر (جهم - جهمشید) شاهی؛ چونکی گوشتخواری نیشا مرو فان دایه^(۱)، لی پاش مرنا زهردهستی دیسان جارهکا دیتر نه فه داب و نهریته هاته دناف زهردهشتییدا و وهکو دیاردهیهک بهرچا فه بهردهوامی پی هاته دان.

قوربانیکرنا گای د دینین روزه لاتیدا ب چوار رنگا هاتیه فه گوهاستن:

۱- قوربانیکرنا گای ژ لایی میترایی فه:

د فیره دا نا کوکیهک یا هه د نافهرا باوهرین کهفن و نوی د پشکین کهفنین نافیستاییدا، نیزه دی میتر ب خو خودانی چهروانی بهر فیره و پاریزه ری تهرش و کهوالیه^(۲)، لی د فیره دا دبیه قوربانیکه ری گای و خوینا وی دریژیت، ل دویف راپورتا میژوونقیس پلوتارخ^(۳) (سه دی دووی زایینی) و نه فسانین دینی، کوشتنا گای ژ بو ساخکنا سروشتیه، د فیدا هندیدا هاتیه کو نیزه دی میتر هاتیه پالدا ن کو پشکداریی د قوربانیکرنا گای دا بکهت، سه ره رای هندای کو نه فه کاره پی خوش نه بوویه^(۴). د فی کریاریدا میتر گایه کی دی قوربانیکهت، د دمه کیدا کو به ری وی یی ل روزه، ههروه سا مارهک و دوو پشکهک وهکو دوو (مه خلوقین) نه هریمه نی هیرشی دبه نه خوینا وی، سه یی میترایی بزافی دکهت فان دوو گیانه وهر ل ویری دوور بیخیت،

(۱) زنر: طلوع و غروب زرتشتی گری...، ص ۸۸

(۲) اوستا: مصدر پیشین، ۳۵۳/۱

(۳) پلوتارک: حیات مردان نامی، ت: رضا مشایخی، مؤسسه انتشارات علمی و فرهنگی، (تهران، ۱۳۶۹)، ۴/۴۸۲.

(۴) زنر: طلوع و غروب زرتشتی گری...، ص ۱۸۰.

میتر د دهمی قوریانیکرنا گای دا د گهل سه و مار و دویشک و ههردوو فرشتین هه لگرتین
خه تیرین ناگریدا

کوریا گای دئ دبیته گولا گهنمی^(۱) و ژ خوین و ههستی و گوشت و کهفلی گای، گیا و گهنم و دان و بهره مین دین پر زیددی و ب مفا بو بهرده و امیا ژيانا مروقی شین دبن، و سروشت جارکا دی ساخ دبیته فیه، و ژ خوینا گای دارین میوی چیدبن کو ژ تریی وی شهراپ ژئ دهیته چیکرن، ل دویف راپورتا پلوتارخ نهف کریاره دگهل داووت و لهیزین و ستران و شادیقه بوویه، و نهف کاره ل سهرداف یان شکهفته کی فه یان نیزیک وی دهاته کرن^(۲). ههروهکو ل لالش نهو ری و رهسم ب لهیستن و گوفه ندهکا ب کوم دهیته کرن.

(۱) رابینسون: مصدر پیشین، ۷۱۴.

(۲) زنر: طلوع و غروب زرتشتی گری ...، ص ۱۸۱.

۲- جهم و قوربانیکرنا گای:

جهم یان (جهمشید) نافی وی د ئافیستای دا (یهم)^(۱) و د فیدای و فهرهنگا سهنسکریت دا (یهمه، Yama)^(۲) و د پههلهویدا (یهمهک، جهمهک) و د چاخین نیسلامی دا بوویه (جهم)^(۳) کو ئیک ژ مهزترین و نافدارترین شاهین هندو - ئیرانی یه.

د ئافیستای و د دهفین پههلهویدا، (جهم) ب کارئ قوربانیکرنا گای رادبیت و زردهشت ب توندی هیرشئ دکهته سهر فی کاری؛ چونکی د بنهرت دا زردهشت دژی قوربانیکرنییه و ب کارهکی ستهمگهراڼه و نامرؤفانه ددانا، ئهف کاره پشتی ئافابوونا رپوژی دهاته نهجمدان، یان ژ ل جههکی تاری وهکو شکفت یان سهردافهکی و دگهلدا ستران و گوڤهاند ههبووینه و تایین گیایی (هوم) یان (سوم) یان (سوما) دهاته سوئن^(۴) لهورا دگوتنه فی جوړه رهقصی (سهما) کو د بنهرت دا نافئ گیایهکی پیروزه کو پهیقهکا سهنسکریتیه و د ئافیستایدا دبیته (هوم، هوما)، ئهف کریارا قوربانیکرنا گای پتر بزافهکه ژ بو ب دستفهئینانا نهمری.

فهره ل فییره فهکوله ریئ ئیزدیناس پتر ل سهر فی دیاردئ و فان دوو پهیقا راوهستن:

أ - پهیقا سهما کو دبنهرت دا یا ژ پهیقا (سوما) یان (سوم) یا سهنسکریتی و (هوم) هاتیه وهرگرتن، کو گیایی پیروزه و دبوو نهگهرئ سهرخوشی و د ههموو کار و کریار و ریباژین (طقوسین) دینی دا بکار دهات ب تایبته د بازنه و کؤمقهبووین سوڤیانهدا.

ب - پهیقا (جهم) کو جهژنهکا ئیزدیانه یا ژ نافی (جهم) شاه هاتی، کو د فی جهژنیدا کارئ وی قوربانیکرنا گیاه، و نه ژ پهیقا (جمع) یا عهرهبی هاتیه، ب مخابنی فه ئهو زورداریا ل سهر ئیزدیان بوویه نهگهر کو گلهک تشتین رهسهنین خو بگوهرن یان روخسارهکی عهرهبی نیسلامی بدهنی؛ چونکی کارئ قوربانیکرنا

(۱) اوستا: مصدر پیشین، ۶۶۵/۲.

(۲) اوپه نیشدا: مصدر پیشین، ص ۵۰۱.

(۳) اوستا: مصدر پیشین، ص ۹۶۸.

(۴) زغر: طلوع و غروب زرتشتی گری...، ص ۱۱۸.

گای ژ لایئ (جهم) فه ب هه مان رهنگییه کول جهم ئیزدیا دهیته کرن، بو وینه کوشتنا گای ژ لایئ زهردهشتیئ پاشیئ و میتراپه ریسان ب فی رهنگی بوویه کو دفیا گاب شقیئ داری یان دارهکیئ ستویر هاتبا لیدان هه تا نه هوش بیا، د دویفدا ب کیئرئ دکارن سه ری لی بېرن، لدویف باوه ریئ وان بقی لی دانا گای، دیو و دره و دی ژ له شی قوربانی دوور کهفن.

چونکی زهردهشت دژی نازاردانا گیانه و هرا بوو، زهردهشتیئ دویفدا نه هوشکرنا قوربانی و دویفدا سه برینا وی ئیک ژ راسپاردین (ئه شو زهردهشت) دزانی داکو گیانه و هر دهمی قوربانیبوونی ناگه ه ژ خو نه مینیت، د دهمه کیدا کو ئه و لیدان ب خو ژی دژی ناموژگاریئ زهردهشتی بوویه. ئه ف کاره هه موو ب شادی و قه ره بالغ و ستران گوئن فه دهاته کرن، و د دویفدا گوشتی قوربانی، دا د روینی پروژدا هیته سورقه کرن و سه ر خه لکی هیته پشکرن^(۱).

د دهقیئ په هله ویدا سی نارمانج ژ بو قوربانیکرنا گای هه نه:

- ۱ - قوربانیکرنا گای پیت و بهرکه تی بو زه فیئ دزقرینیت.
- ب - ل رۇژا دووماهیئ (قیامه تی) دهیته قوربانیکرنا داکو (نه مرئی) بو مروقان بزقرینیت، ئانکو گیانی خو فیدای مروقان دکه ت.
- ج - د بنه رهدا کاره کی (دیوی - نه هریمه نی) بوویه کو ژ لایئ ئیکه م ژن و میرا ئانکو (مه شی و مه شیانه د ئافیتاییدا) (ئادهم و هه و د ته وراتیدا) هاتیته نه نجامدان^(۲).

۳ - قوربانیکرنا گای ژ لایئ نه هریمه نی فه^(۳):

د فی باوه رییدا نه هریمه ن هیرشئ دکه ته سه ر هه ر تشته کی کو ژ لایئ نه هورده مزدا ی فه هاتبیه ئافراندن، وه کو ئه سمان، ئاف، زه فی، گیا، گایی ئیکانه و (گیومه رته ن) مروقی پروژی راستبیز، ژ نافچوونا فان تشتین سودمه ند و پر مفا ئانکو ژ نافچوونا پیت و بهرکه تا زه فیئ و خیر و زیده بی، لی وه کو نه هریمه نی هزر دکر ژ نافرنا گای نه بوو ئه گه را ژ نافچوونا ژیا ری، به لکو بهرؤفازی فی ئیکی، ژ نه ندامین گای

(۱) زنر: طلوع و غروب زرتشتی گری...، ص ۱۲۰.

(۲) همان مصدر، ص ۱۸۴.

(۳) همان مصدر، ص ۱۸۳.

میترا د دهمی قوربانیکرنا گای دا دگهل ههردوو چراهه لگرا

هه می جوړین گیایین خوارنی و یین پزیشکی بو ساخبوونی (شیفایین) و دارا میوی چیبوون، توفی وی چو سهر ههیفی و هاته پاقرگرن و گاران و برین پهزی ژئ چیبوون.

د فان سی جوړین قوربانیکرنیدا، هه مووان نیك نه نجام هه بوویه، نهو ژئ به خشینا پیت و زیدهیی بو زهفی و گیای و به ره مییه و د هه موواندا ب گوڤه ند و سه مافه دهاته کرن.

۴ - قوربانیکرنا گای ل روژا دووماهیی:

قوربانیکرنا گایی (هریوش) کو (سوشیانس) ای پزگارکهر (ناجی) پی رادبیت، دا چاره کا دی نه مریی بو له شی مرؤقان بزفرینیت، ئانکو جودا ژ به خشینا پیت و

بهره‌کەتیی بۆ شینکاتی و پستی بەلکو بەردەوامیی ددەتە ژيانا مروّفی و مرنی ژ مروّفی دوور دئیخیت^(۱).

د فان هەموو کریاراندا چرایین ناگری دەینە بکارئینان، چرایەك بەرهف خوار و ئیك بەرهف ئەسمان بوو، هەر وهك كو د جه‌زنیڤ گه‌لیی لالاش دا ئاگر دناف پەرستگه‌هی ب روونی پیرۆز ده‌یتە هه‌لکرن.

دینی کەفتی ئاریایا لسه‌ر بناغی پهریسینا هی‌زین سروشتی و دیاردین به‌رچاف و پر هی‌ز و کاریگەر دژيانا مروّقایه‌تی و ستیرین (ئه‌جرامین) ئەسمانیدا هاتبوو دانان، لی هه‌ردکه‌فندا، ئەف ئیزه‌دین سروشتی، خودان تایه‌تمه‌ندیین (ئه‌خلاق) و کۆمه‌لایه‌تی بووینه. به‌ری جودابوونا هه‌ردوو تایین (هن‌دی) و (ئیرانی) سه‌ره‌رای نی‌زیکبوون و وه‌که‌فیا ئیزه‌دین وان، لی جیاوازییه‌ك ژی دناقبه‌را واندا هه‌بوویه، ده‌سته‌که‌ك ب (دیوان) (daiva) دهاتنه‌ نافرین، کو سه‌روه‌ری هه‌مووان ئیزه‌دی جه‌نگاوهری (ئیندرا) Indra دهات، و ده‌سته‌کا دووی دگوتنی (ئه‌سورا) (Asura) و ب ئیرانی دگوتنی ئەه‌ورا (Ahura) کو سه‌روه‌ری وان (فارونا) (Varuna) و (میترا) (Mitra) بوون. پیرانیا زانا وه‌سا هه‌ردکه‌ن کو (مه‌زدا) (Mazda) ئیرانی ب راما (زانا)، مه‌زترین ئەه‌وره‌یه، کو هه‌مان (فارونا)یی کەفنه‌ کو نافی وی ژلایی ه‌وزین ئاریاییین رۆژنایای هاتیه‌ ژبیرکرن^(۲).

پشتی په‌یدا بوونا ه‌وزین هندوئه‌وروپی دده‌فه‌را رۆژه‌لاتا نافه‌راستدا، دوو ره‌نگین جیاوازین دینی وان یین سه‌ره‌تایی ده‌ینه‌ دیتن، پشکه‌ك میتراپه‌ریس بووینه – کو به‌ری زه‌رده‌شت – دوی ده‌میدا (دیو) په‌ریس بووینه، و ده‌سته‌کا دی په‌یره‌وین ئەه‌وره‌مه‌زدا بووینه. میتراپه‌ریسا بۆ په‌ریسینا میترای و ئیزه‌دین دگه‌لدا و نقی‌ژا بۆ وان، (یه‌شت) فه‌هاندینه، کو هه‌تا نه‌و د (ئافیستا) نویدا ب نافی پشکا (یه‌شت) به‌رچاف دبن^(۳). ئیکی ژ ئیزه‌دین هه‌فالین میترای (ره‌شنو)یه (Rashnu) ئانکو راستی (حه‌قیقه‌ت) ویی دی سروش (Sraosha) بوو، کو د هه‌ردوواندا په‌یفا (ره‌ش)

(۱) زنر: طلوع و غروب زردتشتی گری...، ص ۱۸۴.

(۲) آرتور کریستن سن: ایران در زمان ساسانیان، ت. رشید یاسمی، ج ۹، (ته‌ران، ۱۳۷۷ ش)، ص ۵۵ – ۵۶.

(۳) اوستا: مصدر پیشین، ج ۱، ص ۲۷۱.

نه ب واتا (رهنګی رهشه) بهلکو ل فیره ب واتا (راست و دروست) ییه^(۱)، له ورا ب هزرا مه (مسحه فا رهش) په رتووکا پیروژا ئیزدیان ب واتا رهنګی رهش نینه، بهلکو ل فیره ب واتا یا په رتووکا (راستی و دروستییه).

هاتنا زهردهشت - پیغمبه ری میدی - چاکساز ییه کا مه زن ئیخسته د دینی کهفندا و ل دهستیگی ب توندی دزی میترا په ریسا راوهستا^(۲)، پستی سه ردهمی زهردهشت دیوهیسنای (Daiva yasna) - رهنګه په یفا داسنی یان داسنایی ژ فی په یفی و ژ فی ئایینی هاتبیته وهرگرتن - ب نه هریمه نپه ریس و (دیویستان) (Daivistan) و ب (ملله تی نهمه زدایی) هاتنه نافرین، و بیروبا و هرا هه فرکیا به رده وام و مملانا دنا فبه را هیزین (خیر و شهر) چاک و نه چاک دنا فی دینی نویدا په یدا بوو^(۳)، بیروبا وهرین زهردهشتی درهنگتر گه هشتنه دهفرا میدیا؛ چونکی زهردهشت نه چار بوو دینی خو ژ دهرقهی ولاتی میدیا به لاف بکته^(۴)، پستی به لاف بوونا فی دینی ددهفهرین میدیادا، (پیرین) میدی شیان کونترولا دینی زهردهشتی د دهفرا خودا بکهن و ببه چینا دهسه لاتدار د فی دینیدا، و ولاتی میدیا بوو جهی به لاف کرنا دینی زهردهشتی و هندک گوهورین ل دویف کارتیکرنا دینی کهفن، نه خاسمه دینی میترا په ریسی دنا فدا په یدا بوو و چاره کا دی جینین دینی و دهستورین هسک و پرنالوژین چینایه تی دنا فدا چاندن^(۵).

ههروسا دهستورین هویری بیانه بو ریخستنا هه موو پشکین زیاری ژلای موغان فه هاتنه دانان، و نه چار بوون کو بو خو پاراستی ژ هیرش و زیان و نه خوشیین نه هریمه ن و دیوان هندک یاسا ب دانن، کو ب نافی فه نیداد (فیدیقه دات) (Vidaevadata) د نافدارن، کو راما نا وی دبیته (قانونا دزی دیوان)^(۶)، کو

(۱) کریستن سن: مصدر پیشین، ص ۵۷.

(۲) پی پر بریان: تاریخ امپراتوری هخامنشیان، ت. مهدی سمسار، چ ۳، ج ۱، (تهران، ۱۳۷۹)، ص ۲۳۱.

(۳) کریستن سن: مصدر پیشین، ص ۵۶ - ۵۸.

(۴) همان مصدر، ص ۲۸.

(۵) همان مصدر، ص ۶۳.

(۶) ارباب کیخسرو شاهرخ: زرتشت پیامبری که از نو باید شناخت (فروغ مزدیسنی)، انتشارات بهجت، (تهران، ۱۳۸۰)، ص ۱۵۹.

مهزنترين نهسكا (پشكا) پهرتووكا پيروژا ئافيستايييه و ب تنى نهسكا مايييا تماما فى
پهرتووكا پيروژ دهيتته ههژمارتن.

ل دووماهيا چاخى زهردشتيى ئهف بيروباوهره بهلاقبوو كو نههوره مهزدا و
ئههريمهه جوت برانه، و ههردو كورين خوداوهندى مهزن زورشان (Zurvan)
(دهمى بى سنوور) بابى ئيزهدانه^(۱). ئيكي ژ فان گروپين مهزديهسنا كو كارتيكينا
ستيرپهريسين كلدانى زى لسهر ههبوويه، و ل جهم مهگوسين (موغين)
(Maguseen) روژنافا كوردستانى گهشهكربوو، ببوو ژيدرئ سهرهكيى
ميتراپهريسيى دناف ئيمپراتوريهتا رومانيدا، كو دنافى ئايينيدا، ميترا، ئيزهدى
ههتافى بوويه^(۲). ميتراپهريسان و هندك گروپين ديترا، كو د بيروباوهرين سهرهكيين
زهردشتييدا هندك گهورينكارين مهزن كربوون، بيروباوهرين زورشانى
پهسهندكربوون، ب گروپهكى ئههريمهه پهريس دهاتنه ههژمارتن، ئانكو خهريكى
پهريسينا ئههريمههنى بووينه^(۳).

سواستيكا ميترايى:

ئهف سواستيكايه (ب زمانى سهنسكرىت) ئانكو خاچا شكهستى يه (لج) ^(۴) لسهر
پرانيا تشتين كهفنن هاتيه ديتن ل دهفرين ئارياييا هاتيه كيشان، و ب زفروكا
ميترايى هاتيه نافرين، ئهف سواستيكايه زور كهفنتره ژ دىنى كريستيانا، لهورا تشتهكى
شاهه كو ب خاچا شكهستى دهيتته نافرين و ژلايى هندك كريستيانافه زى ب تشتهكى
دزى كريستيانا دهيتته ناسين؛ چونكى ئهف نيشانه بو پارتا سوسيال ناسيوناليستا
كريكارا ئەلمانيا (نازى) هاته ههلبژارتن، و چونكى فى پارتى گهلهك دزايهتيا يه هود و
ساميان كر، ئهفرو ب هيما و نيشانهكى نازى ل قهلهم دهيتته دان. لى چ راستى بو فى
بوچوونى نينه.

(۱) هوشنگ دولت آبادى: جاي پاى زروان خدای بخت و تقدير، انتشارات فكر روز، (تهران،
۱۳۷۹)، ص ۲۰.

(۲) زنر: طلوع و غروب زرتشت گرى...، ص ۱۷۶.

(۳) كريستن سن: ايران در زمان ساسانيان...، ص ۶۵.

(۴) غلامرضا على بابائى: فرهنگ علوم سياسى، شركت نشر و پخش ويس، (تهران، ۱۳۶۹)،
ج ۱، ص ۴۲۰.

دهمی کو ئادۆلۆف هیتلەر پېشەوایی نازیان، ل ساللا ۱۹۲۰ ئی دقیا هېما و دروشمهکی بۆ پارتا خو ههلبژیریت، ئالایی سۆر و دناقدا بازنهکی سپی و دناق بازنیدا سواستیکا میتراپی یا رهش هاته کیشان^(۱)، ئەف نیشانه ل ولاتین ئستونی و فیلهندا ب دروشمی فهرمی دهاته ناسین، و سهربازین لهشکرئ ئازادی ئهلمانیا ل شهپین ۱۹۱۸ – ۱۹۱۹ ئەف نیشانه ل وی جهی دیتبوون، و ل کۆدهتایا کاپ ل ساللا ۱۹۲۰ ئی دهمی کو سهربازین تیپا (ئههرهات) چووینه دناق باژیرئ (بهرلین)دا، ئەف دروشمه لسهر کولاف خودین خو کیشا بوون^(۲).

ناسینا هیتلەر بۆ قی نیشانی دزفریته سهردهمی خویندنا وی ل خویندنگهها کاتولیکا ل باژیرئ (لامباخ)، بابا (هاگن) پیرئ دیرا لامباخ کو مروقهکی ئایینی زۆر زانا بوو و د ستیرناسیی و دزانستین دیدا زۆرئ شههرهزابوو، ل ساللا ۱۸۵۶ گهریانهك ئینا رۆژههلاتا نیزیک و ل باژیرئ (قودسی) ئاکنجی بوو، و ساللا ۱۸۶۸ زفریقه (لامباخ) و فهرمان دا کو لسهر ههر چۆار گۆشین دیرا لامباخ نیشانی سواستیکایی بهیته نهخشاندن^(۳)، دهمی کو هیتلەر چۆیه لامباخ (هاگن) مریوو، لی سواستیکا وی ههروهك خو مابوقه، لهورا هندهك میژوونقیس دبژن دهمی کو هیتلەر زانی ئەفه نیشانهیهکی دینی ئاریپی كهفنه وهكو دروشم بۆ حزبا نازی ههلبژارت^(۴).

ههروهسا د چاخین نافهراستدا، (شوالیپن) جرمنی زی ئەف نیشانه ب کاردینا^(۵)، و وهكو دروشمی سهردهمی میتراپهرسیی ههبوونا خو مابوو، ب بیروباوهرا هیتلەر سواستیکا نیشانا ئهركی خهباتا مروقی ئاریاییه و بهری ههر تشتهکی نیشانا شهپئ رهگهزی ئاری، دزی سامیانه و نیشانا ئایین و داب و نهريتین هندونهوروپپانه، بهرانبهر ئایینی یههودیان^(۶).

(۱) بابائی: مصدر پیشین، ج ۱، ص ۴۲۰.

(۲) همان مصدر، ج ۱، ص ۴۲۱.

(۳) همان مصدر، ج ۱، ص ۴۲۱.

(۴) محمود طلوعی: غولهان قرن، نشر علمی، (تهران، بی تا)، ص ۹۴۸.

(۵) محمود طلوعی: فرهنگ جامع سیاسی، نشر علمی، (تهران، ۱۳۷۲)، ص ۹۴۸.

(۶) طلوعی: فرهنگ جامع سیاسی...، ص ۹۴۸.

زفرۆكا مېترابى، كو ئاركىولوژىستىي مەزنى ئەلانى (ئرنست ھرتزفەلد)^(۱) ب زفرۆكا رۆژى نافدبەت، نىشاننا بەردەوامىي بۆ ژيانىيە، ھەروەسا نىشاننا بەردەوامىيا بزفينا (ھەرەكا) رۆژى و چەرخ و فەلەكىيە، ژلايى دىشە نىشاننا ھەرچوار پەگەزىن پىرۆزە (ئاف، ئاگر، ھەوا، ئاخ) و ھەر كوژىەكىي وئ نىشاننا ئىك ژ فان پەگەزانە^(۲).

ئەف نىشانە ل ھەموو دەفەرېن كەفنىن ئاربايىيا ھاتىيە دىتن، ھەتا لسەر پەرسىتگەھىن بودايىيان، دناف دىر و كلىسايىن مەسىحىيان، لسەر دەرگەھ و كاشيىن مزگەفتان، ل ناف گۆرستانىن زەردەشتىيان، و نەخاسمە ل ھەموو دەفەرېن كوردستانى، بۆ وئە ل گرى ھەسەنلو ب رەخ دەرياچا ورمى فە لسەر جامى زىرىنى ھاتىيەدىتن كو ب نەخشىن داب و نەرىت و بىروباوەرېن ئايىنى ھاتىيە نەخشاندن، لسەر رانى شىرەكى كو مروفەكىي لى سوارە سواستىكاييا ھاتىيە نەخشاندن^(۳)، كو سواربوونا مروقان، تايىبەت ل پىشتا شىرا دناف ئەفسانىن كوردىدا ژى ھەيە، ھەروەسا لسەر گەلەك جەيىن ئاكنجىبوونا ئىزدىيان و ھندەك تىشتىن تايىبەتتىيىن ب وانفە، لسەر دەرگەھى رۆژھەلاتىيى گۆرى بايەزىدىئ بەستامى لسەر كاشيا ھاتىيە نەخشاندن و بەرەف رۆژھەلاتىيە، ديسان لسەر ھەموو ئەو گۆرستانىن كو مرى دناف گۆرېن كو بەرەف رۆژھەلات – رۆژ ئافايى، يان ژى دناف جەرادا ھاتىيە فەشارتن ھاتىيە كىشان^(۴).

(۱) أرنست ھرتزفەلد: تاريخ باستانى ايران بر پایه باستان شناسى، ت. على اصغر حكمت، (تھران، ۱۳۵۵)، ص ۱۳۵.

(۲) رضايى: مصدر پيشين، ص ۶۶.

(۳) عەلى تەتەر: سەرچاوەى پيشوو، ص ۱۲ – ۱۴.

(۴) رضايى: مصدر پيشين، ص ۷۱.

باژیری میردین (میهدین) پاشمای ناههکی ژ میهدینی

میهرابین میهدینی:

میهراب یانزی (میحراب) په‌رستگه‌هین میهرپه‌ریسا یانزی میهدینا (میهدین یان میردین ئانکو دینئ میتراپه‌ریسی به‌رامبه‌ر به‌هدین ئانکو دینئ زه‌ده‌شتی دهیت، به‌هدینی ل ده‌فه‌رین رۆژه‌ه‌لاتئ و میردینی ل ده‌فه‌رین رۆژ‌نا‌فاییدا ئاکنجی ببوون، باژیری میردین د سه‌رده‌مه‌کیدا ناوه‌نده‌کا گرنگا میهدینا بوو، ئانکو نافئ فی باژیری ژ میردینی ئانکو میهرپه‌ریسی هاتیه وه‌رگرتن. په‌ره‌ستگه‌هین میهدینی ل ولاتئ چینئ تا گزیرتا به‌ریتانیا هاتبوونه ئافاکرن، و ب په‌یقا (میحراب) هه‌تا نه‌وژی بو جهه‌کی تایبته دنا‌ف کلیسا و مزگه‌فتاندا دهیته بکار ئینان، ل هه‌موو فان په‌رستگه‌ها ناگری پیرۆز ل دۆر ره‌خین میهرابی د هه‌لگری بووینه، هه‌روه‌ک ل سه‌رده‌رئ شکه‌فتا (قزقاپان) ل ده‌فه‌را سلیمانئ دهیته دیتن^(۱)، هه‌روه‌سا ل هه‌موو فان په‌رستگه‌هاندا، کانیه‌کا ئافی یا ره‌وانه، یانزی بیره‌کا ئافی کو خودان باوهر پی مؤر(میهر) (ته‌عمید)

(۱) سیسل. جی. ادموندز: کردها ترکه‌ها عربها، ت. ابراهیم یونسی، انتشارات روزبهان (تهران، ۱۳۷۶)، ص ۲۲۹.

دکرن، نانکو پهیفا مورکرن و مارکرن (زهواج) ژى هەر یا ل میهردینی هاتی کو ب واتا پهیمان (عهقد) د ناقیهرا ژن و میړانه.

ئهو کهسین کو دفیان د ری و رسمین میتراپه ریسییدا پشکداریی بکهن دفیا دووجارا، جارا نیکی بو دهمی سى شهف و پوژا و جارا دووی بو دهمی دوو شهف و پوژا و چهندین جارا خو ب فی نافی بشون. سهردهمی (کاراکالا) نیمپراتوری رومی کو میتراپه ریسه کی زوری پرباوهر بوو گهلهک سهرشو (حمام) ل رومی هاتنه چیکرن، و بهری ههر جهنگه کی، دفیا جهنگاوهر دقان سهرشویین میتراپیدا هاتبانه شوشتن^(۱). د دویفدا ئهف داب و نه ریته چو دناف مهسیحیه تیدا نانکو ب دیتنا مه نیزدیان ئهف نه ریته ژ مهسیحیه تی وهر نه گرتیه بهلکو ئهفه مهسیحیه ته کو گهلهک داب و نه ریت و ری و رسمین دینی ژ میتراپه ریسیی وهر گرتینه.

د په رستگه هین میتراپه ریساندا دگهل نیزه دی میتراى دوو نیزه دین دی کو ب دوو شقان دهینه ناسین، دهینه دیتن. خه تیری نیزه دی نیکی بهرهف نه سمانییه و نیشانا پوژه هلاتنییه و خه تیری ئاگری نیزه دی دووی بهرهف نه ریدییه و نیشانا ئافابوونا پوژییه^(۲). ههروهسا (مار) و (سه) و (دووپشک) لگهل (گای) قوربانیی و گولیین گهنمی کو ل کلکا گای چیدبن دهینه وینه کرن^(۳).

ل دویف نهفسانین میتراپه ریسا، میترا ژ دارا کاژی بوویه و دارا کاژی ل جهم وان یا پیروزه و بزافی دکهن کو په رستگه ه نیزیکی دارستانین کاژا بن؛ چونکی کاژ ب دارا پیروزا پوژی، هه ردهم ساخ، و ب خهمل و کهسک دهیته نافرین، و هه مان بوچوون سهر دارا زهیتونی ژى نه خاسمه ژبه ر روونی پیروژی زهیتونی و خه ملا هه ردهم کهسکا وی ههیه^(۴).

دیسان ل فان په رستگه هان، ل دویف داب و نه ریته ک تاییه ت، گا دهیته قوربانیکرن و گوشتی گایی دهیته پشککرن و خوارن، و ههر کهسه ک بزافی دکه ت کو پشکه ک ژ فی

(۱) رضایی: مصدر پیشین، ص ۸۲.

(۲) زهر: طلوع وغروب زرتشتی گری...، ص ۲۰۲ - ۲۰۳.

(۳) جان بی. ناس: تاریخ جامع ادیان، ت. علی اصغر حکمت، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، (تهران، ۱۳۷۹)، ص ۴۵۱.

(۴) رضایی: مصدر پیشین، ص ۸۵.

گوشتی ببيتہ بههرا وى، و فهرد ل وځړى سهرداف و جههکى تارى چ شکهفت يانژى سهردافا بن ئهردى ههبيت و نهخاسمه ئهگهرد دناف بهريدا يا کولايى بيت.

ههروهسا ژ بو گههشتن ب بلندترين پلا دىنى دناف ئاييڼى ميتراپهريسييدا، کو ههفت پلنه، ژ خزمهتکاريا پهريستگههځ دهست پى دکر^(۱) و کولافين تيز د دانانه سهرسهري خو، کو نيشانه ب کولافى تيزى ميتراى و پهريستگههين ميترايى کو ب سهري تيز بهرهځ ئهسمانى دهاتنه دروستکرن. مينا نهو قوبين سهريزيڼ کو لسهر پهريستگههين ئيزديان د هينه چيکرن.

داب و نهريت و نيزيکى دنافههرا ميتراپهريسيى و پهريستگههين وان دگهل پهريستگهها لاش ب فى رهنگينه:

ههبوونا کانيهکا ئافا رهوان، ههبوونا سهردافهکا تارى، نيشانا مارى رهش ل سهر دهرگههځ لاش، قوربانیکرنا گاي، ههبوونا وينى سا و دووپشکى، جهى تارى دناف پهريستگههيدا، وينى سواستيکا لسهر هندهک بهر و تشتين پهريستگههځ، روونى پيروزي زهيتونى (زهيت - بز)، مؤهرکرنا (تهعميدکرنا) خودان باوهرا ب وى ئافا پيروزي نيزيکبوون ل دارستانين زهيتون و کاژا، ههلکرنا ئاگرى پيروزي مينا خهتيرى ميتراى (چرا - چههلتو)، پاقر راکرتن و پيروزي ئاخا پهريستگههځ، پيروزي هژمارا (ههفتى)، ههفت پله، ههفت مهلهک يانژى ههفت (ئهمشاسپهاند)، سهرهراى گوهورينا هندهک نافا پشتى سهردهمى ئيسلامى، ههبوونا کولافى تيزى شنگاليا و بهردانا پرچى (گوسک) نانکو دريژکرنا مويين لهشى و نهکورتکرنا وان و کيم شوشتن.

ههروهک نامازه پى هاتيه دان، ل هزارا دووى بهرى زاييڼى ههردوو گهليڼ هندی و ئيرانى پيکفه، يانژى نيزيک ههځدوو دزيان، لهورا دى بينين کو گهلهک داب و نهريت يان بيروباوهريڼ وان ژ ههځدوو دجن، و ژلايى ديقه ژى ب ئهگهرا ژيک دوورکهفتنى هندهک جياوازي و ههتا دزايهتيا بيروباوهران ژى چيپوويه، رهنگه ديارترين و سهيرترين جياوازي و ناکوکى ل دور ئيزهدين چاک و خراب (خير و شهر)، پهيدابن کو بو سهردهمهکى دريژ ببوو جهى جهنگ و هيرشين دىنى دنافههرا ههردوو ئالياندا.

(۱) رضايى: مصدر پيشين، ص ۹۰.

پەيدا بولۇش ئىزىدەن خېر و شەر:

مىرۇقىن سادە و ساكارىن سەردەمى پېش مىژوويى، ھەرۋەسا مىرۇقىن خودان بىروباۋەرىن سەرتايى ل دەمىن كەفندا، بۇ ھەر دياردەكا سروشتى يان بەرچاڭ ھىزەك يانزى ئىزەدەك (خوداۋەند - ئىلاھ) دناسىن. و ھەسا ھەردەكرن كو ھەر ئىكى زى قان دياردان، زىلايى ئىزەدەكى قە دەيتە رېقەبرن، سەرما و گەرما، خۇشى و نەخۇشى، تارى و رۇناھى، ھەشك سالى و سالىن پر خېر و بېر و... ئانكو ھەموو دياردىن دژ، پتر ھەزرا مىرۇقان بۇ لايى خۇ رادكىشا، كو ھەزرى دقان (دژان) دا بىكەن.

مىرۇقىن باۋەرى ب خېر و شەرپان ھەى د وى باۋەرىدا بوون، كو دوو دياردىن ھەقدژ، مومكىن نىنە ژ ئىك ژىدەر بن. ب بۇچوونا وان (خېر و خۇشى و زىدەبى و ساخى و تەندروستى و ...) دگەل (نەخۇشى و نەساخى و شەرى و ھەشكەسالى و كىماتى و...) ل دوو خوداۋەندىن جىاۋازن؛ چونكى نابىت خوداۋەندى يى باش بىت و د ھەمان دەمدا يى خراب بىت، يى مېھەبان و يى ستەمگەر بىت، يان دادگەر و يى بىدادگەر بىت، لەورا مىرۇقى ھەز د دوو ژىدەرىن جىاۋازدا كر.

دياردىن كو كارتىكرنەكا زۇرا مەزن ل سەر ژيانا مىرۇقان ھەبوو، يان زى مىرۇق زۇر دترساندن مىنا برىسىي، تەرگى، تۇفانى، بايى رەش، بەفرا مەزن و لىسەرى و.. ھەردەم مىرۇقان بزاف دكرن كو ب رەنگەكى خۇ ژى بپارىزن و بۇ قى مەبەستى زى ھەز د ھىزىن سەرفەى سروشتى (ماوراء الطبىعە) دا كرىنە و زۇر تىشت چىكرىنە كو ب دروستى چىكرىين ھەزرا مىرۇقان بووينە، ئانكو مىرۇقان ئافراندىنە، و دوپىدا ۋەكو بىروباۋەرىن بى چۇن و چرا ھاتىنە پەسەندكرن.

ئىك ژ فاكتەرەين سەرەكى بۇ پەيدا بولۇش قى ھەزرى بىروباۋەرىن بابلى بوون، نەخاسمە باۋەرى ب مرنى و چارەنقىسى و (تەقدىرى) و پەيوەندىا وان ب ستىر و وپنەبىن ئەسمانى و كارتىكرنا قان ھىزىن ئەسمانى ب باشى يان خرابى ل سەر ژيانا مىرۇقى^(۱). ئەق باۋەرە پتر ب ھىز دئىخست، كو جىهان ژ ئەسمانا زىلايى دوو ھىزىن خېر و شەر قە دەيتە برىقە برن، بىروباۋەرەكا ب ھىز ب قى ئىكى، رىيەك بۇ سەرھەلدان و دياربوونا ھىزا زىانكار و ئەھرىمەنى و گىيانىن شەرۋكە (ئەرواحىن شەرپر) قەكر، مىرۇقان ژبو رزگار بوون و خۇ پاراستن ژ قى ھىزا شەرخواز، كو ژ كرىارىن

(۱) كومن: مىصدر پىشىن، ص ۱۲۷.

ئەھورمەزدا و ئەھرىمەن خوداۋەندىن خىر و شەر

ئەھرىمەننىڭ، داب و نەرىتېن (عبادەت و طقوس) تايبەت و پەرىسىنا ھىزىن شەرى بۇ خۇ پاراستن، يان ژى نەھىلان بۇ دەر چوونا برىار و تەقدىرىن خراب، ئافراندىن، و ژلايى خەلكى فە دەھاتنە پەيرەۋوكرن^(۱).

ھەروسا دىنى مەزدەيەسنایى ژى ھىزەكا سەربەخۇ و كاریگەر و پر شیان، بۇ ھىزا شەرى (ئەھرىمەنى) قایل دىبىت^(۲)، و زۇر جارا ژى بۇ ترساندىنا خەلكى و بۇ ھندى بەرى وان بدەنە كارىن چاكىي، ل دۇر ھىزا شەرى تىشتىن زىدە و نەۋەيى ژى دگوتن، و ھندەك جارا ژى ھندەك كار و (قەۋلېن) تايبەت يىن دىنى ژى بۇ خۇ پاراستن ژ ھىزىن شەرى بۇ خەلكى دراسپاردن، لەورا پىشېبىنى، فەگىرانا خەونا، چاڧىنى، دارەسىنا مەچپىر و ئەجنا و دوعايىن تايبەت بۇ دووركرنا بەلا و زىانىن كو ب چاندنى و تەرش و كەۋالى دكەڧىت، ھەموو بوونە كرىارىن ئەھرىمەنى و پىدڧى بوو كو ب ھەر رىكا

(۱) كومن: مصدر پىشېن، ص ۱۲۸.

(۲) اوستا: مصدر پىشېن، ص ۱۱۲.

ھەبىت، ئەھ كارتىكرنا وان ل سەر مرۇفان بەھتە راكرن، لەورا تا نھۇزى پەيھا مەگوس (Magus) ئانكو مەجوس، موغ د زمانىن رۇژنافاييدا رامانا سەحر و جادوگەرىي ددەت^(۱).

ھەرھەسا ئەو سرود (قەول) و گۇتنىن كو بۇ فان كارا دەھانە ب كارئىنان ب تنى ژلايى ھندەك كەسان فە دەھانە زانىن و ژبەر كرن، لەورا پىدفى بوو وەكو نافيئكارەك (واسگە) بۇ رازىكرنا فان ھىزىن شەرخواز، فان كەسان ب پىشكىشكرنا ديارىيا ژ خۇ رازىكەن و ب فى رەنگى ژى چىنەكا تايبەت، يان ژى ھۇزەكا تايبەت بۇ فى كارى ھاتە پىكئىنان و ب دويفدا وەكو چىنەكا جىاواز ژ خەلكى ھاتە ناسىن و پى گەھشت.

ھەرھەسا ل دويف فان باوھرا، مادەم كو ھىزا شەرى دىت مەلانى دگەل ھىزا خىرى بكتە، رامان ئەوھ كو ئەفە ھىزەكا سەربەخۇ و كارىگەرە و دكارىت ھەر گوھورىنەكى دۇيانا مرۇفى دا بكتە. و ھەتا ھندەك كارىن خىرى ژى ژ كار بىخىت، و ھەرھەسا ھىزەكە، كو پىدفىيە مرۇف ھىزى ژى بكتە و خۇ ژ زىانا وى بپارىزىت يان ژى دبەرژەوھندىا خۇدا بكاربىنىت؛ چونكى ھىزا خىرى ھەر يا د بەرژەوھندىيا مرۇفیدا و چى نايىت زىانى بگەھىنتە مرۇفى، لى بۇ ھندى كو مرۇف بكارىت فاكتەرەك بىت بۇ بەلافبونا خىرى و خۇشىي دفىت لايەنى شەرى ژى رازى بكتە كو زىانى نەگەھىنىتە مرۇفى^(۲).

لى بۇچوونا زەردەشتىي بەرۇفازى فى ئىكئىيە، ل دويف بۇچوونا وان ھەردەم ھىزىن خىر و شەر د مەلانىدانە، و سەرنەجام دى ھىزا خىرى ب سەركەفىت. و پىدفىيە كو مرۇف ھەلويسىت خۇ دياربكتە، يان رىيا شەرى بگرىت يان ژى رىيا خىرى، و جىھان يا دابەش بوويە سەر دوو پشكا و ھەر تىشەك ل فى جىھانى يان ژ نالىي خىرىيە، يان ژى ژ نالىي شەرىيە^(۳). ئەگەر مرۇف تايى خىرى بگرىت ئەفە ھىزا خىرى دى زىدەترىبىت و زووتر و خىراتر دى سەركەفىت، لەورا ل سەر مرۇفى (بەھدىن) پىدفىيە كو ھەردەم ژ نالىي خىرى بىت و دژى ھىزىن شەرى و ئەھرىمەنى بچەنگىت و تىبكوشىت، و بۇ فى ئىكى ژى مىترا ئىكى ژ ئىزەدىن مەزنىن شەركەر و ئىزەدى شەركەرايە كو دژى نەراستى و درەوى و خرابىي دراوھستىت^(۴).

(۱) كومن: مصدر پيشين، ص ۱۲۸.

(۲) همان مصدر: ص ۱۲۹.

(۳) آزاد: مصدر پيشين، ص ۳۵۷.

(۴) اوستا: مصدر پيشين، ج ۱، ص ۳۵۳.

گۆھورينا ئيزهدين (خيبر و شەرى) :

ل نافهراستا هزارا دووى بهرى زايىنى، دناف گهلين هند و ئيرانيدا باومرى ب دوو هيز و دوو ئيزهدها، دهاته ئينان^(۱)، د ناف دىنى كهفندا، دهستهيا (ديوان) كو ئيزهدى مهزنى وان ئيندرا (Indra) بوويه^(۲)، و ئيزهدهك شەركەر و خودان شيان دهاته هەژمارتن، ژلايى خەلكى فە ريز و فيانهكا تايهت بو هەبوويه، و ب ديويهسنايى (Daivayasma) دهاتنه ناسين، ئيندرا ئيزهدى (قەھار) و ب (كەرب و كين) زى دهاته هەژمارتن، و زور جارا پيدى بوو كو بو پاراستنا خو ژ كەرب و كينا وى، قوربانيا ژيرا بدن، و وى ژ خو رازى كەن^(۳). بهراوردكرنا پهيقا (ديويهسنا) دگهل پهيقا (داسنيا) ب رامانا ئيزدى، و پهيقا (ئيزهدى) ب واتا پهيرهوين خودى دگهل پهيقا (ئيزدى) جهى سەرنج و راوهستانىيه.

پشتى ئيكەم كوچكرنا مهزنا دهستهيا هند و ئيرانى ل نافهراستا هزارا دووى بهرى زايىنىدا^(۴)، دهستهكا ميتانيين ميراپهريس و ئينداراپهريس، وەكو هوزين هندی بهرهف باشوور نهچوون، بهلكو، بهرهف رۇژئافايى زفرين و ل دهفهرين رۇژهلاتا رويبارى فوراتى ل كوردستانى ئاكنجى بوون^(۵)، ميتانيا كارتىكرنهك مهزن ژ رويى بيروباوهراشفه نه ب تنى ل سەر خەلكى دهفهرى وەكو هوورىانى و سووبارى يا كرن، بهلكو بيروباوهريين وان گهشتنه ولاتى مسرا كهفن زى و هەتا شوپشا دىنى و ئىكانهپهريسيا فیرعهون ئەخناتونى زى، كو بهس داخوازا پهريسيانا (ئاتون) خودى روژى دكر، ب كارتىكرنا فان ميتانيا هاتبوو كرن، لهورا رەنگه ميتانى ئيكەم بهلافكهرين ئىكانهپهريسيى بن د جيهانىدا.

ل نافهراستا هزارا دووى هەتا سەدى شەشى بهرى زايىنى، ئانكو بو دەمى نيزكى هزار سالا دهفەرا نافهراست و رۇژئافا كوردستانى، دكهفيتها زير ركيقا دىن و كهلتورى ميتانىدا، و ب رەنگەكى بهرفرهه و كاريگەر، ره و ريشالين خو دناف هوزين دهفهريدا

(۱) ژولين بالديك: مصدر پيشين، ص ۵۳.

(۲) آتوركريستن سن: ايران در زمان ساسانيان...، ص ۵۵.

(۳) نائينى: مصدر پيشين، ص ۳۰۳.

(۴) هاردى: مصدر پيشين، ص ۹۴.

(۵) واندنبرگ: مصدر پيشين، ص ۸۳.

نەخشى مىترای پىشتى د بىروباوەرادا ژ دىوېهسنا بۆ مەز دەيهسنا ھاتىه گۆھورين

بەلافە دکەت، و ئەف بىروباوەرین مىتراپەرئىسى، دگەل ریزگرتنا ھەردوو ئیزەدین (ئیندرا و ناساتیا) بوونە ئایینى سەرەکی د دەفەرین پۇژنافا و نافەرasta کوردستانیدا^(۱).

کۆچرەوا دووی و یا مەزنا ھۆزین ئیرانى مینا میدیان و پارسیان، گۆھورینەك دیموگرافى، زمانى و کەلتورى چیکر، نەخاسمە پىشتى سەرکەفتنا مەزنا میدیا، ب سەر ئیمپراتوریا ئاشورى ل سالا ۶۱۲ ئ پيش زایینى و گرتنا نەینەوا پایتەختى وان، بوو ئەگەر کو ھەموو سنوور بۆ ھۆزین میدى بەینە فەکرن و ئازادانە تاکو نافەرasta ئەنادۆلى دەرباز ببن، و سنوور پۇژنافا میدیا پىشتى شەرپین دژوار دگەل لیدیدا گەھشتە رووبارئ ھالیس (قزل ئیرماق) د نافەرasta ئاسیا بچووکدا^(۲)، ئەف ھۆزین

(۱) Caneron, Op. Cit. p. ۱۰.

(۲) رابینسون: مصدر پيشين، ص ۱۱۵.

دەربازبويى، دگەل خۇ كەلتور، زامان، ھىندەك داب و نەرىت و بىروباوهرىن نوى ئىنان، كو دگەل بىروباوهرىن ھەف رەگەزىن وانىن مېتانى جىاوازى ھەبوو، نەخاسمە باوهرىن دىنى، كو ب ئەگەرا فەقەتئانەكا پتر ژ ھزار سالا، نە بتنى ناكۆكى و جىاوازى كەفتبوو د بىروباوهرىن ھەردوو ئالىاندا، بەلكو ھىندەك گوھۆرىنىن بئەرتى و رادىكالى ژى نافدا پەيدابوون، و بىروباوهرىن سەرەكى و نەخاسمە، ئەركىن ئىزەدىن مەزن ژى ھاتبوونە گوھورىن.

ل دەفەرىن رۆژھەلاتى، زەردەشت، پىغەمبەرى مەزنى مىدى، ب شۆرشەكا مەزن راببوو، گەلەك بىروباوهرىن كەفن گوھورى بوون، و ھەتا دژى گەلەك فان بىروباوھرا ژى راوھستابوو و ھىندەك ژى ھەلوھشاندىبوون، و بزاڤا ژنافىرنا وان دكر، و د ھىندەكىن دىدا چاكسازىن پىدقى تىدا كرىوون كو دگەل ئاموژگارىن نوى و دىنى نويدا بگونجن^(۱). ئەف گوھورىنكارىا دىنى درەنگتر گەھشتە دەفەرىن مىدىا تايبەت ل روژ ھەلاتا كوردستانى^(۲)، و دەمى كو دىنى نوى گەھشتىە دناڤ مىدىادا، مۇغىن مىدى كو چىنا ئايىنى بوو، ھىندەك گوھورىن تىدا كرن كو دگەل بىروباوھر و بەرزەوھىندىن وانىن چىنايەتى و ھۆزەكىدا بگونجىت، لەورا دى بىنن كو دىنى نووى زەردەشتى د دەفەرىن رۆژئافاىدا، نەخاسمە ل كوردستانى تووشى بەرھىنگارىيەكا دژوار دبىت، و وھكو بىروباوھرەكا دژ و ناكۆك دگەل دىنى كەفن و كلاسىكىي دەفەرى رەفتار دگەلدا دەيتە كرن.

ل جەم ھۆزىن ھىدى و مېتانى (ل نافەراست و رۆژئافا) كوردستانى، تا وى دەمى (ئىندرا) و (مىترا) و (ناساتىا) ئىزەدىن خۇشتقى بوون، و ب رىزگرتنەكا مەزن فە دەاتنە پەرىسىن، ھەروھسا ل جەم وان، دىوھىەسنایى دىنى چاكىي، و ئىزەدىن وئى ژى ئانكو (دىوھ) ئىزەدىن خىرى بووینە، لى ددىنى نووى زەردەشتىدا دەستەكا (دىوان) ب ئەھرىمەن و خوداوەندىن شەرى دەاتنە ناسىن^(۳)، و پەىرەوین دىوھىەسنا ب ئەھرىمەن پەرىس دەاتنە گونەھباركرن، و شەرىن دژوار دژى وان ھاتنە راگەھاندىن، ھۆزىن مېتانى و ئەو ھۆزىن دىن كورد، كو بو دەمەكى درىژ پەىرەوین ئايىنى (مىھردىنى)

(۱) برىان: مصدر پيشين، ص ۲۳۱.

(۲) كرىستن سن: مصدر پيشين، ص ۲۸.

(۳) ھمان مصدر، ص ۵۸.

بوون، بهران بهر گۆهورینکاریین نوی خوؤ راگرتن و ب ساناهی نه چوونه ژیر رکیفا دینی نویدا.

ل دووماهیا سهردهمی هه خامه نشیان (۵۵۰ - ۳۳۱ پ.ز) هییدی هییدی جاره کا دی میتراپه ریسی و بیروباوهرین کهفن زفرینه جهی خوئی جارن^(۱). نه خاسمه ل سهردهمی دهسه لاتا یونانیاندا نانکو شاهین سلوکی (۳۳۱ - ۲۴۷ پ.ز)، کو بی لایه نانه سهردهری دگهل دینی دهفه ری دکرن، ههروه سا ل سهردهمی نه شانکیاندا (۲۴۷ پ.ز - ۲۲۶ ز)، ب رهنگه کی سروشتی نیژیکبوون و تیکه لیه ک دناقبه را دینی کهفن و نویدا چیبوو، و ئایینی دیوهیه سنایی دریره ب ژیی خوؤا، لی هاتنا دهسه لاتا نوی یا دینی - نه ته وییا ساسانی (۲۲۶ - ۶۵۶ ز) و هشکباوهریا دهسه لاتارین وی بو به لافکرنا دینی زهردهشتی ب ریکا شهر و هیزی^(۲)، بوو نه گهر کو جاره کا دی مملانه کا مهزن دناقبه را ههردوو ئایینا دا پهیدا بیت.

بی گومان دینی زهردهشتی وهکو دینی حکومتا خودان هیزا ساسانیان، ب هیزتر و شیانین وی بهر فرهتر بوون، لهورا هه زوی، خه لکی ههف ره گهزی نه زهردهشتی کو پهیره وین ئایینی کهفن بوون، ب نههریمه ن په ریسی و پهیره وین نیزه دین شهر خواز هاتنه گونه هبارکرن، نهف پروپاگندا حکومتا ساسانیان و دینی زهردهشتی ل سهر فی دهسته یا (ئایین هندی) نانکو دیوهیه سنا، بوو نه گهر کو ل سهرانسهری دهفه ری ب نههریمه ن په ریسی بهینه نیاسکرن. و دویفدا نهف هه لویت و بیروباوهره ژلایئ کریستان و موسلمانان ژی ل سهر فی دهفه ری و وان ئایینا هه وهک خوؤ مافه، و خه لکی وی ب شهیتان په ریس هاتنه گونه هبارکرن، ددهمه کیدا کو ل جهم وان نیزه دین کهفن مینانی کو ژ نیزه دین کهفن هند و ئیرانی نه، هه ب نیزه دین خیر و چاکی د هاتنه ناسین و نه که فتنه بهر گۆهورینکاریین دینی زهردهشتی، مهسیحی و ئیسلامی فه.

(۱) فرانتس کومن: آیین پر رمز و راز میتراپی اسرار آیین میترا، ت. و پژوهش هاشم رضی، (تهران، ۱۳۸۰)، ص ۳۰.

(۲) وهی: مصدر پیشین، ص ۴۳.

سواستیکا د شوینه وارین کوردستان و جیهانیدا^(*)

پیشه کی:

سواستیکا (Swastika) په یقه کا سهنسکریته نانکو جوړه خاچه کا شکه سستیبه کو د بهریدا شکه ستنا وی بهر وفازی زفرینا میلین دهمژمیرئ بوو^(۱). ههروهسا ئەف نیشانه د بابه تین دینیدا ب نافی زفروکا میتراى دناف گهلین هندوئوروپیدا یا نافداره^(۲)، سواستیکا هیما و سه مبول دینی (هندووان) دهاته ههژمارتن، کو په مزا پوژئ (خور – هور – سور) و چاکی و خوشبهختی بوویه^(۳). ئەف نیشانه ل سهر زور دستکهفتین نارکیولوزیپین دههرا پوژه لاتا کوردستانى هاتینه دیتن، ب تایبته دناف نامرازین مفرهقی (Admirally-metal) یین لورستانى ل باشورئ کوردستانى وهکو لغاف و رکیبین ههسیا و کهلوپهلین مفرهقیپین دیتر نهوین دناف گوپین مروفاندا هاتینه دیتن، ئەف نیشانه ل سهر هاتبوو نهخشاندن^(۴).

ئەف نیشانه ب ریکا ئایینی میتراى جوویه دناف ملهتین نهو روپادا و سهره نجام بوویه دروشمئ سهره کی پارتا سوسیال ناسیونالیستا کارگهرا ئەلمانیا (نازی) و پتر ناف و دهنگی وی بهلاف بوو؛ چونکی بو سهردهمه کی ب هیمایا هیز و دهسه لاتا ئالمانیا نازی دهاته ههژمارتن و ب دیتنا وی ل سهر دهستی ئەفسه رین ئەلمانیا پشتا ههر مروفاه کی دلهرزاند.

ئەف فهگولینه، ههولدانه که ژ بو فه دیتنا ره و ریشالین سواستیکای ددهقه رین کوردستان و جیهانیدا، و چاوا بوو سه مبوله کا جیهانی کو ئەفرؤ ههر مروفاه کی وی دناسیت. ئی مخابن ب ئەگهرا نهزانین و نه شه هرهزایی ژ رویی میژوو بیقه ل سهر فی

(*) د گوفا را شاندهر ژماره (۳) ل ئادارا سالا ۱۹۹۸ ل ههولیر هاتیه بهلافکرن.

(۱) غلامرضا علی بابائی: فرهنگ علوم سیاسی، شرکت پخش و نشر ویس، (تهران، ۱۳۶۹)، ۴۳۰/۱.

(۲) ارنست هرزفلد: تاریخ باستانی ایران بر پایه باستان شناسی، ت. علی اصغر حکمت، (تهران، ۱۳۵۵)، ص ۱۳۲.

(۳) بابائی: مصدر پیشین، ص ۴۳۱.

(۴) لوئی واندنبرگ: باستانشناسی ایران باستان، ت. عیسی بهنام، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، (تهران، ۱۳۴۵)، ص ۳۴.

نیشانی، ئه‌فرۆ بتنی هیمایا هیتلهر و حزبا (نازی) یا دهیته ههژمارتن. ئی پیدفیه بزانین کو سواستیکا خودان دیروکه که هفتنه.

خوداوهندی میترا:

ئه‌هه ناهه د نفیسینین میخیین سهدی پازدیدا د وی ریکهفتنا دناقههرا میتانی و هیتی) یاندا ب رهنگی (میپرا)^(۱) و د ئافیسیتایی دا (میپهر)^(۲) و د زمانی په‌هله‌ویدا (میپهر)^(۳) و د فارسی یا نویدا (میپهر) یا هاتیه بکار ئینان^(۴). میترا د ئافیسیتاییدا ب خوداوهندی روناهی و په‌یماناسینی، دهیته ههژمارتن^(۵)، ههروهسا ئیک ژ مه‌زترین خوداوهنده د داستانین کهفتین هندوئیرانیدا، و دیسان هه‌ر د پشکین دووماهی یین ئافیسیتاییدا جاره‌کا دی گرنگی و بایه‌خه‌کا مه‌زن پی دهیته دان و ده‌هه‌مین په‌شتا ئافیسیتایی ئانکو (میپهر په‌شت) کو ئیک ژ درپژترین و شیواترین په‌شتانه، بو ستایش و نیایشا (په‌رستنا) میترای یا هاتیه ته‌رخان کرن، و باسی تیکوشین و خه‌باتا وی دکه‌ت دژی نه‌راستی و پیسی و خرابیی^(۶).

میترا د داستانین هندوئیرانیدا خیردارای ب خیره‌بیر و هاریکاری ریکه‌به‌ریی د جیهانیدا و ب راگری سوز و په‌یمانا دهیته ههژمارتن. دره‌وکر و دره‌وین مه‌زترین دوژمین وی دهینه ههژمارتن^(۷).

نافی میترای د په‌رتووکا پیروژا ئافیسیتاییدا ب په‌سنا "فوئوروگه‌ویه‌تی" ئانکو "خودانی چه‌روانین به‌رفره" یا بکارهاتی، هه‌روهسا ل هه‌موو جها هیما و راگری

(۱) جورج کامرون: ایران در سپیده‌دم تاریخ، ت. حسن انوشه، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی (تهران، ۱۳۴۷)، ص ۹۷.

(۲) ونیداد، ترجمه واژه‌نامه یاداشتها هاشم رضی، انتشارات فکر روز، (تهران، ۱۳۷۶)، ۱/۱۳۱.

(۳) عبدالعظیم رضائی: اصل و نسب و دین های ایرانیان باستان، نشر موج، (تهران، ۱۳۷۴)، ص ۵۵.

(۴) حسن عمید: فرهنگ فارسی عمید، مؤسسه انتشارات امیر کبیر، ج ۱۸، (تهران، ۱۳۶۲)، ص ۱۰۰۹.

(۵) اوستا، گزارش و پژوهش جلیل دوستخواه، انتشارات مروارید، (تهران، ۱۳۷۰)، ۱۰۵۸/۲.

(۶) همان مصدر، ۱/۳۸۸ - ۳۵۳.

(۷) آر. س. زنر: زروان معمای زرتشتی گری، ت. دکتر تیمور قادری، نشر فکر روز، (تهران، ۱۳۷۵)، ص ۱۵۴.

راستبېژي، دروست پهيماني و ليدهرئ درهوين و پهيمان شكينانه^(۱)، و هيدى هيدى
نهركين ميترى د نافيستايدا زيدهدبن، ههتا كو دگههسته وي رادهى كو نههورمهزدا
دبيژيت: "من نهو يى دايى ب رهنگهكى وesa كو ب ههموو شيوهيكى وهكى من ههزى
پهرهستنپيه"^(۲).

(دارمس تتر) في پهيقي ب واتايا دوستى و ههفالييني دزانيت كو پهيقا ميهربان يا
ژئ هاتيه ودرگرتن^(۳). د (فيدا) (Vida) ييدا ئانكو پهرتووكا پيروزا (هندوان) نافي
ميترى دهسته ئينان، ئى ل ههموو جها دگهل خوداوهندين دى وهكو سوريا (Surya)
ئانكو خوداوهندئ روژئ، فارونا (Varuna) خوداوهندئ ئهسمانى بكاردهيتن^(۴).
بيدقيه بزائين كو زور جارا ميترى ب شاشى فه ب خوداوهندئ روژئ دهسته ههژمارتن،
ئى د ههردوو پهرتووكين پيروزا ئانكو د (فيدا) و (نافيستا) ييدا خوداوهندئ روژئ يى
جودايه، (خور يان هور) د نافيستايدا، و (سور) د فيدايى دا ئانكو چافى (روژئ)
يان (خورشيد). خوداوهندئ چافى روژئ د پهرتووكا نافيستايدا بنافى (هورهخشهئيتا)
(Hure Khshaeta) دهسته ناسين^(۵)، كو دويقدا نافي خو ددهته چافى روژئ و
دبيته خورشيد، ئانكو خورا درهخشان. و دويقدا روژ ب چافى ميترى دهسته نافرين^(۶)،
و رهنگه نهو وينئ كو ل سهر دمرگههئ مويسل ل ناميديى هاتيه نهخشاندن چافى
ميترى بيت.

پهيدا بونا ميترى پهرسيى دزفريته پيش چاخى زهردهشتي^(۷)، و ل هندهك دهفهره
ژى دگههيننه پلا (خودئ) ييني، ئى د ئاييني زهردهشتييدا، ديسان وي د زفرينه پلا

-
- (۱) جلال الدين آشتياني: زرتشت مزديسنا و حكومت، شركت انتشارات علمى و فرهنگى،
(تهران، ۱۳۷۶)، ص ۳۷.
(۲) اوستا: ۳۵۳/۱.
(۳) رضائى: مصدر پيشين، ص ۷۶.
(۴) گزيده اوپهنيشدها: ت. صادق رضا زاده شفق، شركت انتشارات علمى و فرهنگى،
(تهران، ۱۳۶۷)، ص ۴۹۷.
(۵) اوستا: ۱۰۵۷/۳.
(۶) آشتياني: مصدر پيشين، ص ۳۷.
(۷) آرتر كرستن سن: كيانيان، ت. ذبيح الله صفا، شركت انتشارات علمى و فرهنگى،
(تهران، ۱۳۶۸)، ص ۱۴.

قوربانیکرنا گای ژلابی میترای فه

خوداوهندی. د چاخین دویف زردهشتییدا دیسان پله و ریزا وی بهرز دبیته فه. میتراپه ریسی کیم کیمه له سهرانسهری دهفه ریڼ خودان شارستانیته به لاف دبیت، و دچپته ناف ولاتی یونانیدا و بریکا وان دگه هپته ولاتی رومی و دویفدا وهکو نایینهك سهربه خو ئی دهیت ب ناف میتراپه ریسی (میترائیسم – Mithraism) ب تایبته د سهدی ئیکی و دووی زایینیدا^(۱)، شوینه وارین میتراپه ریسان ههتا ئه فرو ژی ل ژیر ئافاهیین کنیسین رۆژن افای، ب تایبته دناف باژیری رومییدا ددیارن. و ههتا په یفا (میحراب) یا ژ په یفا (میهراب) هاتییه وهرگرتن کو جهی په ریسینا خوداوهندی میترایان، میهر بوویه^(۲).

(۱) چارلز الکساندر رایینسون: تاریخ باستان، ت. اسماعیل دولتشاهی، انتشارات صفا، (تهران، ۱۳۷۰)، ص ۷۱۴.

(۲) رضائی: مصدر پیشین، ص ۷۷.

نه‌خشی خوداوهندی میترا و نانتیوخوس شاهى سلوکی ل جیایی نه‌مرود ل باکورئ کوردستانی

بابه‌ته‌کئ سهرنجراکیش وه‌کو ری و ره‌سم و بیروباوهره‌ک د میتراپه‌ریسییدا
 فه‌کوشتنا (قوربانیکرنا) گایه، دبیزن میتراى گای (هوم یان سوم یان هه‌یف) فه‌دکوشت
 دا خوینا وی به‌رببا سهر زه‌فیی و ببا نه‌گه‌را زی‌ده‌هی و ساخبوونا سروشتی و
 په‌یدابوونا جوړه‌ها گیاندار و گیاهان. ههر سال دئ میترا گای فه‌کوژیت دا خوینا وی
 جاره‌کا دی سروشتی گه‌ش که‌ته‌فه^(۱)؛ و چونکی ئیزه‌دئ میترا گای د شکه‌فتیدا
 فه‌دکوژیت؛ له‌ورا جهی قوربانیکرنا گای بو میتراى، جهین تارینه و ب تایبته دناف
 شکه‌فتاندا یان د سهردافین په‌رستگه‌هاند^(۲).

(۱) آر. س. زهر: طلوع وغروب زردشتی گری، ت. دکتر تیمور قادری، انتشارات فکر روز،
 تهران، (۱۳۷۵)، ص ۱۷۱ – ۲۰۷.

(۲) رضائی: مصدر پیشین، ص ۷۷.

جهی سهرنجی نهوه کو د پهرتووکا ئافیسټاییدا و د زمان ئافیسټاییدا نافى (ههيشى) و (گای ههردوو ب رهنگی (ماونگه) (Mawngheh) هاتیه^(۱)، و د دیالیکتا کورمانجیا ژیریدا ههردوو ناف ههتا نهفرؤ ژى (مانگ) ب رمانا ههيف و (مانگا) ب رمانا چیل دهینه بکار ئینان.

ههيف ههفتى د ئافیسټاییدا ب نافى میترای هاتیه نافکرن و جهژنهک تایبتهت یا ل شازدهی وئ ههيفى ههى کو دبیزنى میتراکانا (میهرگان)^(۲)، و پهيفا (میهرجان) یا ژى هاتیه وهرگرتن، کو تایبتهت بو ریزلینان بو خوداوهندى میترای دهاتهکرن، و ب ئیک ژ مهزترین جهژنن ئیرانیا دهاته ههژمارتن^(۳). ل رومى رۆژا ۲۵ ی ههيفا ديساميرى (December) جهژنا ژدايکبوونا میترایه، ئى پشتى کو مهسحی ب سهر رومیذا زال بووی و نهشیاین رى و رهسمین فى جهژنى و هزارا میترایه ریسى ژ هزارا خهلكى دهربیخن، نهف رۆژه گوهورین و کرنه رۆژا ژدايکبوونا عيسا مهسح^(۴).

سهردهمى ههخامهنشیان ل دويف نفیسینین داریوشى مهزن (۵۲۱ – ۴۸۶ پ.ز) نههورمهزدا خودى مهزنى بیهاوتایه^(۵)، ئى ل سهر دهمى نهردهشیرى ئیکى (۴۶۶ – ۴۲۴ پ.ز) شاهى ههخامهنشى، نافى میترای و ناهید ژى دهیتته ئینان^(۶)، و سهرههجام نهردهشیرى دووى (۴۰۴ – ۳۶۰ پ.ز) شاهى ههخامهنشى پهستگهههکا مهزنا تایبتهت بو پهريسینا خوداوهندى میترای چى دکهت^(۷)، سهردهمى سلوکیان (۳۱۲ – ۱۲۹ پ.ز) و نهشکانیان (۲۴۷ پ.ز – ۲۲۶ ز) نهف خوداوهنده دبیتته خوشتقیی شاهان؛ لهورا نافین زور

(۱) آشتیانی: مصدر پیشین، ص

(۲) اوستا، ۱۰۵۹/۲.

(۳) بو نمونه بنیره رى و رهسمین فى جهژنى د سهردهمى غهزندهویاندا: خواجه ابو الفضل محمد بن حسین بیهقی دیر: تاریخ بیهقی، بکوشش خلیل خطیب رهبر، انتشارات زریاب، (تهران، ۱۳۷۵)، ۷۲۵/۲.

(۴) آشتیانی: مصدر پیشین، ص ۳۹.

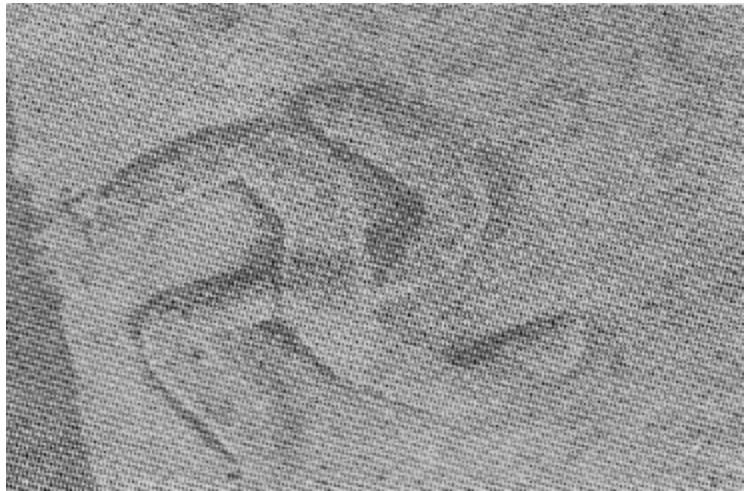
(۵) The inscription and reliefs in Behiston, Ministry of culture Arts, General Department for Conservation of Historical monuments and sites, (Tehran, Iran), p.۷.

(۶) حسن پیرنیا: تاریخ ایران باستان، انتشارات دنیای کتاب، دوره سه جلدی، (تهران، ۱۳۷۴)، ۱۶۰۰/۳.

(۷) همان مصدر، ص ۱۵۳۷/۳.

ژ شاه و سهردارین لهشکری دگهل فی نافی دهینه بکار ئینان وهکو میتزادات، میترو بارزان، میترونس و... (۱).

د سهردهمی ساسانیاندا (۲۲۶ – ۶۴۲ ز) و ب تایبته ددینی (مانی) دا خوداوهندی میترا دبیته ئافرینهری (خالق) جیهانی و دهوری وی بهرزتر لی دهیت (۲). سهرهنجام کارتیکرنا ئایینی میتزایی ب هاتنا دینی کریستیانا و ئیسلامی زی ب تمامی ژ ناف ناچیت، بهلکو ههتا ئهفرۆ زی هندهک بیروباوهرین وی یین ماینه دناف گهلین رۆژههلات و رۆژناییدا.

نهخشی سواستیکا لسهر جههکئی که ل رۆژههلاتا کوردستانی هاتیه دیتن.

سواستیکا یان زفرۆکا میترا:

ئهف نیشانه (لج) براستی خاچا شکهستی نینه، و ژلایی هندهک مهسیجیا فه زی ب چافهکی ریزلینان ناهیتته دیتن، و ژلایی یههودیان زی، مینا دروشمی دژی سامی

(۱) هراند پاسدرماچیان: تاریخ ارمنستان، ت. محمد قاضی، انتشارات زرین، (تهران، ۱۳۶۹)، ص ۵۴۹.

(۲) سی. آر. سی. آلبری: زبورمانوی، ت. أبو القاسم اسماعیل پور، انتشارات فکر روز، (تهران، ۱۳۷۵)، ص ۱۵.

(Anti-symitism) و یههودیان دهیته ههژمارتن، لی براستی ئەف نیشانه چ ئیک ژ ههردوووان نینه، بهلکو وینهیهکی میژووویییه کو ههردوو هیلین وی د بهکسانن، لی ههردوو هیلین خاچا شکهستی و نهشکهستی د بهکسان نینن، بهلکو ئیک ژ ئیکی دریزتره و ب شکاندنا رهخین خاچی ئەف وینه ژۆ دروست نابیت و ههتا نافرنا فی سواستیکی ب خاچا شکهستی، تشتهکی شاش و ههلهیه، و پهنگه ئەف شاشیه وهسا دروست ببیت دهمی کو هیتلهر ب توندی دژی یههودیان راوهستای و سیاسهتا دژی سامیان گرتیه بهر؛ لهورا سواستیکا بوو نیشانا دژایهتیا ئاریاییا دگهل پهگهزی سامی، یان ژۆ تولفه کرن ژ یههودیان، کو ههردوو شاش و ههلهنه؛ چونکی ئەف نیشانه یی ئاریاییه و چهند هزارهیهکا بهری وی سهردهمی ل ولاتین هندی، ئیرانی و کوردستانی ههتا دگههیهتیه چین، مسر، یونان و رومی یی هاتیه دیتن^(۱).

سواستیکا د شوینهواراندا:

ئەف نیشانه پتر ل دهورو بهرین باشوری رۆژههلاتا کوردستانی تا دگههیهتیه دهفه رین خوزستانی دهیته دیتن، (ئرنست هرتزفیلد) شوینهوارناسی نافدارای ئەلمانی پشتی دیتنا فی نیشانی لسه ر هندهک شوینهوارین چاخین کهفن نافی وی کره (زفرۆکا رۆژی)^(۲). ههروهسا ل باکووری رۆژههلاتا کوردستانی ئانکو باژییری (گرمی) ل هنداف دهشتا موغان ل باکووری نهردهبیل، هندهک گوپین مروغان دناف جهرادا هاتنه دیتن، د ئیک ژ فان جهرادا پارچه قوماشهک تیدا بوو کو نیشانی سواستیکی ل سهر هاتبوو نهخشاندن، ههروهسا لسه رهخین زور ژ فان جهرا ئەوین تهرمین مروغان تیدا هاتیه فهشارتن، ئەف سواستیکیه هاتبوو نهخشاندن. ههروهسا وینی وی یی ل سهر رهخهکی جهری هاتیه نهخشاندن و زور ب موکمی یی هاتیه دروست کرن، و یی سهردهمی ئەشکانیانه، و سالا ۱۹۶۵ ل باژییری (گرمی) هاته دیتن^(۳).

(۱) بابائی: مصدر پیشین، ص ۴۲۰.

(۲) هرزفیلد: مصدر پیشین، ص ۱۳۵.

(۳) ئەف جهره نهو یی ل موزهخانا (ئیرانی باستان) لژی ژماره ۳۴۰۵ هاتییه تۆمار کرن. رضائی: مصدر پیشین، ص ۶۰.

د سائین دویفدا ژ بو ټو پینګاښین کو بو ټافه دانی (تاقی وهستان) (طاق بوستان) ل کرمانشا هاتیه هافیتن، ل ۵۰۰ مه تریا باکووری رۆژه لاتئی (تاقی وهستان) گۆرستانه ک یا پر جهر دگهل ټافه یه کی هاته دیتن^(۱)، ټهف گۆرستانه یا پر بوو ژ جهرین بچووک و مهزن کو مری تیدا هاتبوونه فه شارتن، و رویی هه موو جهره بهرهف رۆژه لاتئی بوو. ل دویف فه کولینین شوینه وارناسا، ټهف گۆرستانه یا میتراپه ریسا بوویه و هنده ک وینین (سواستیکا) یی ژ ل سهر هاتینه دیتن^(۲).

د گهنجینا نافدارا مفرهقی کو ل باشووری رۆژه لاتا کوردستانی هاتیه دیتن، و ژیی وی دزفریته هزارا دووی و دهست پیکا هزارا ټیکی پیش زایینی^(۳)، ل سهر تشتین هاتیه فه دیتن د گۆرستانین کرمانشا، ټیلام، ههر سین و لورستانی ټهف نه خسه زور دهیته دیتن^(۴).

دهمی کو چیکرنا کۆچکا رزا شاهی ل سالا ۱۹۳۹ ټ ل (کلاردهشت) ل ټیرانی بهرهف تمامبوونی دچوو، ل ژیر جهه کی کو بو برکا ټافی دهاته ناماده کرن، ټاخه کا نه رم هاته دیتن، و لب و ټاخیدا سهر دافه ک هاته دیتن کو چه ند هه یکه لین مریا دگهل گهنجینه یه کی دنا فدا بوون. دنا ف فی گهنجینیدا، جامه کی ب رهنگی هه یکه لی شیر ی هه بوو و ل سهر رانی شیر ی نیشانا سواستیکا یی ی نه خشان دی بوو^(۵). ههروه سا ل سهر جامی زیرینی گری هه سهنلو کو ل هه یقا ټه یلوولا سالا ۱۹۵۸ ل نیزیکی نه غه دهی، ل رۆژه لاتا کوردستانی ب ره خ ده ریچا ورمی فه هاتیه دیتن، سهر رانی شیره کی کو مروقه کی لی سواره، نه خشی سواستیکا یی هاتیه کی شان،^(۱) سهر نجر اکیش ټه وه کو هه ردوو جامین ل سهر ی باس لی هاتیه کرن، بابه ت و ری و ره سمین دینی ل سهر

(۱) Taq-I Bostan Ministry of culture and arts, General Department for conservation of Historical Monuments and sites, (Tehran, Iran). P. ۹.

(۲) رضائی: مصدر پیشین، ص ۶۱.

(۳) ا. م. دیاکونوف: تاریخ ماد، ت. کریم کشاورز، انتشارات پیام، (تهران، ۲۵۳۷ شاهنشاهی)، ص ۱۲۷.

(۴) واندنبرگ: مصدر پیشین، ص ۳۴.

(۵) رضائی: مصدر پیشین، ص ۶۱.

(۶) بو زانینا پتر بنیره نفیسینه کا خودانی فان دیرا د گۆفارا شانهدهر، ژماره (۳) سالا ۱۹۹۷ ل ژیر ټافی "شوینه وارین ئورمی". رضائی: مصدر پیشین، ص ۶۳.

هاتبته نه‌خشاندن و هه‌بوونا فی نیشانی هه‌بوونا دینی میتراپی ل فان ده‌فهرادا د سه‌لینیت.

دیسان ل ده‌فهره گه‌یلان ل باکووری ئیرانی ساله ۱۹۷۳ ئ ستفانکه‌کی (عه‌قیقی) پی زور جوان پی چاخ ئه‌شکانی هاته دیتن، کول سهر دندکیٔ فی ستفانکی نیشانا سواستیکا زور ب جوانی و ب ره‌نگه‌کی سپی هاتبوو کیشان^(۱).

ل سهر تشتین زور که‌فن سواستیکا ب ره‌نگی (لج) هاتیه کیشان، نانکو گوشین وئ د تیژ نینه، ئ د دویدا هیدی هیدی راست دبن و دبنه گوشه‌کا ۹۵ ده‌ره‌جه^(۲). هه‌روه‌سا ئه‌ف نیشانه زور جارا دناف شاخین بزنین کویفیدا ده‌یته کیشان، وه‌کو ئه‌و به‌رداغی کول گری سیالک (Siak) ل ئیرانی هاتیه دیتن و ژیی وی ۳۱۰۰ سال پ‌ز ده‌یته مه‌زنده‌کرن^(۳).

ئه‌و تشتین کول گری حساری ل دامغان، ساله ۱۹۳۱ هاتیه دیتن، و ژیی وان بو ۳۰۰۰ ساله به‌ری زاینی ده‌یته مه‌زنده‌کرن، لسهر جامه‌کی دناف شاخین بزنه‌کا کویفی دا ئه‌ف وینه پی هاتیه نه‌خشاندن^(۴).

هه‌روه‌سا ئه‌ف نیشانه د به‌رستگه‌هین بودایی و هندیدا زور ده‌یته دیتن^(۵) و دناف به‌رتووکی بوداییدا، وینه‌یه‌کی پی (بودا) ی پی هاتیه کیشان کول سهر هه‌ر چوار تقلیت پی وی ئه‌ف نیشانه پی هاتیه کیشان^(۶)، و وه‌سا دیار دبیت کو هه‌تا میتراپی کارتیکرنا کریه سهر دینی بودایی زی.

د نایینی زه‌رده‌شتییدا، کو هه‌ر چوار ره‌گه‌زین پیروز نانکو (ناف، هه‌وا، ناخ و ناگر) ب ئیک ئه‌ندازه ده‌وری هه‌ی ل زفرینا جیهانیدا^(۷)؛ له‌ورا هه‌ر ره‌خه‌کی فی زفرؤکی ب

(۱) ئه‌ف ستفانکه ل ژیر ژماره ۱۹۳۹۴ ل موزه‌خانا ئیران باستان یا هاتیه تومارکرن. رضائی: مصدر پیشین، ص ۶۴.

(۲) هه‌مان مصدر، ص ۶۵.

(۳) هه‌مان مصدر، ص ۶۴.

(۴) هه‌مان مصدر، ص ۶۴.

(۵) بابائی: مصدر پیشین، ص ۴۳۰/۱.

(۶) رضائی: مصدر پیشین، ص ۶۵.

(۷) هه‌مان مصدر: ص ۶۶.

نیشانا ئېك ژ فان چوار پهگه زین پیرۆز دهیته ههژمارتن؛ لهورا زهردهشتیا ژى ب چافى پیرۆزیی بهرى خو ددانه فى زفرۆكى.

ل دویف هندهك بیروباوهران، پشتی کو زهردهشت نایینی یهکتاپه ریسیی به لاف کرى و پله و گرنگیا هندهك خوداوهندا، کو گه هاندبوونه پلا (خودى)، دیسان زفراندنه پلا خوداوهندیی، وهکو خوداوهندی میتراى کو وهکو خوداوهندهك ریز ژى دهاته گرتن، و وهکو پلوتارك (٤٦ - ١٢٠ پ. ز) میژوونقیسی نافدارى یونانى دنقیسیت: "هورمزد د جیهانا معنه ویدا وهکو روناھیی، و ئههریمهه وهکو تاریاتییه و ل نافبهرا واندا میترايه"^(١). لهورا دى بینین نیشانا سواستیکا ژى هیدی هیدی دى هیته گوهورین بو نیشانا (فروههه) و په رین وى هندهك گوهورین دى تیدا دهینه کرن^(٢).

ژلایهكى دیفه کیم کیمه نیشانى سهر رانى شیرى بلند دبیت و دچیته سهر پشتا وى و دویفدا ب رهنگی رۆژا نیفههلاتی هاته کیشان، و وهسا دهیته زانین کو دروشمى (شیر و خورشید) یی ئیرانى، ژى هاتبیته وهرگرتن^(٣).

د چاخین ئیسلامیدا ژى ئەف دروشمه ژ ناف ناچیت، بهلکو لسهر دهرى زور مزگهفت و میجرابا دهیته نهخشاندن. بو نمونه ل سهر دهرى رۆژههلاتی یی گوړی (بایه زیدی بهستامی) ب کاشیکاری هاتیه نهخشاندن. ههروهسا لسهر دهرى مزگهفتا عهلهویان ل باژیری هه مه دان ب کارى کهریوچی (ئاچوری) ئەف زفرۆکه یا هاتیه کیشان. ل مزگهفتهكى ل (سهمه رقهند) ل سهدى ١١ ى کوچی ب زیرکاری، ئەف نیشانه دهینه دیتن. و لسهر سینیهكى یا سهدى چوارى مشهختی کو ل باژیری (ری) ب رهخ تههران فه هاتییه دیتن، ئەف دروشمه لسهر هاتییه نهخشاندن. دیسان مافوری سولتان حسینى سفهوی (١٦٩٤ - ١٧٢٢) ل حوجرا خویندنگهها چوار باغ یی ب فى زفرۆكى هاتیه نهخشاندن^(٤).

(١) پلوتارك: حیات مردان نامی، ت. رضا شایعی، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، (تهران، ١٣٦٩)، ٥٢٠/٤.

(٢) رضائی: مصدر پیشین، ص ٦٧.

(٣) بختورتاش: پرچم پیکر شیر و خورشید، (تهران، ١٣٤٨)، ص ٣٢.

(٤) رضائی: مصدر پیشین، ص ٧٠.

دكتور مهسعود گلزارى يى شوينه وارناس ل فهكولينين خودا لدفهريڻ رۆژهلاتا كوردستانى لسهر ئافاهيپن كهفنين كوردستانى ئەف نيشانه ل چهندنن جها يى ديتى^(۱)، ب تايهت ل سهر ئەو بهريڻ چاخى ساسانى ل دهفهره بيستون و نيزيكى بازيڻى (سولتان ئابادا چه مچه مال) ل نيزيكى كرماشان كو ل سهردهمى موغولان پايتهختى ئيالهتا كوردستانى بوو^(۲).

چاوا سواستيكا بوويه هيمايى (نازى)يا:

ل هافينا سالا ۱۹۲۰ ئ نادولوف هيتلهر پيشهوايى ئەلمانيا، دفيا كو دروشم يان هيمايهكى ژ بو ئالاى نازيبا ههلبزيريت، پشتى دمهكى وى ئالايهك چيكر كو زهمينهيهكى سۆر ههبوو و دنافا بازنهكا سپى بوو و دناف بازنيدا زفرۆكهكا ميترايى (سواستيكا) يا رهش ل سهر هاتبوو نهخشاندن^(۳).

ئەف نيشانه ل ولاتين ئستونى و فينلهندا ب دروشمى فهرمى دهاته ناسين، و سهريازين لهشكرى ئازادى ئەلمانيا ل شهريڻ ۱۹۱۸ – ۱۹۱۹ ل ويڻى ئەو ديتبوون و ل كودهتا ۱۹۲۰ ئ يا كاپ، دهمى كو سهريازين تيبا (نهرهات) چووينه دناف بازيڻى (بهريڻ)دا ئەف نيشانه ل سهر كولاخودين خو كيشابوون^(۴).

ب بيروباوهرا هيتلهر، سواستيكا نيشانا نهركى خهباتا مروقى ئارياييه، و بهرى ههر تشتهكى نيشانا شهريڻ رهگهزى ئارى دژى ساميانه، و رهنگانهفا ئايين و داب ونهريتا هند و ئەوروپيانه بهرامبهه ئاينى يههودى؛ لهورا وهكو نيشانهكى كو د پيشدا دناسى و ههموو گاڤا هزر ژى دكر ههلبزارت^(۵).

رهنگه ناسينا هيتلهر بو سواستيكاى بزفريته سهردهمى خويندنا وى ل خويندنگهها كاتوليكا ل (لامباخ)؛ چونكى چهند سائهكا هيتلهر ل ويڻى خويندبوو.

(۱) مسعود گلزارى: كرمانشاهان – كردستان، انتشارات سازمان ميراث ملي، (تهران، ۱۳۵۸)، ص ۳۹۵.

(۲) حمدالله مستوفى القزوينى: نزهه القلوب، گى لسزنج، مؤسسه انتشارات امير كبير، (تهران، ۱۳۵۵)، ص ۱۵۷.

(۳) بابائى: مصدر پيشين، ۴۲۰/۱.

(۴) همان مصدر، ۴۲۱/۱.

(۵) محمود طلوعى: غولان قرن، نشر علمى، (تهران، بى تا)، ص ۹۴۸.

بابا ھاگن پیرئ دیرا لامباخ کو مرؤفہکئ ئایینی زؤر زانا بوو و د ستیرناسیی و زانستین دیدا زؤرئ شہرہزا بوو، و ھەموو شرؤفہکریین کو ل سەر (قیامەت ناما) یوحەناى ھاتبونە نقیسین خویندیوون. وی ل سالا ۱۸۵۶ ئ گەشتەك برە رۆژھەلاتا نیزیك و ل بازیرئ (قودسئ) ئاکنجی بوو، و سالا ۱۸۶۸ ئ زفری لامباخ و فەرمان دا کو ل سەر ھەر چوار گوشین دیرا لامباخ، سواستیکا بەیتە نەخشاندن^(۱).

دەمئ کو ھیتلەر چووہە لامباخ (ھاگن) مریوو، ئ سواستیکا یین وی ھەرودەك خو مابوونەفہ؛ لەورا ھندەك میژوونقیس دبیژن کو رەنگە فی دیرئ کارتیکرنەك کربیتە سەر ھیتلەری بو ھەلبژارتنا فی دروشمی. پشتی زانی کو ئەفہە دروشمەکئ ئایینی ئاریاییہ^(۲). ھەرودەسا ئەفہ دروشمە زؤر جارا ژ لایئ شوالیین جەرمەنی ژى دەھاتە بکار ئینان و کەفتبوو ددیئ ھیتلەریدا^(۳).

(۱) بابائی: مصدر پیشین، ۴۲۱/۱.

(۲) محمود طلوعی: غولھان قرن، ص ۳۶۸.

(۳) طلوعی: فرھنگ جامع سیاسی...، ص ۹۴۸.

په یښا کورد و کوردستان د ژیدهرین میژوویدا (*)

پیشه کی :

د ژیدهرین کهنین میژوویدا هر پشکهک ژ گهل کورد ب نافه کی یی هاتیه ناف برن. وهکو سوو، گوتی، لولوبی، کاسی، هووری، میتانی، ماننی، میدیا و کاردوخی و... هتد.

ههروهسا هر پشکهک یان دهفه رهک ژ ناخا کوردستانی، د چاخین جیاووزدا ب نافه کی یا هاتیه ناف برن. وهکو سوو بارتو، گوتیوم، خه مازی، زاموا، نورارتو، میننا، میدیا و کوردوین... ههروهسا هندهک پشکین کوردستانی ب نافی ولاتین جیران، نانکو ناشور، نهرمه نیا، نازهر بایجان و... یین هاتینه ناف برن. د چاخین نافه راستدا نافی ههریم (ئه قلیم) نه لجیبال، جزیره، کوهستان و زوزان یا بو هندهک پشکین کوردستانی هاتیه بکار ئینان.

د فی فه کولینیدا ههولدانه که بو فه دیتنا رمان و فورمی په یښا کورد و کوردستان و فی په یفی دناف ژیدهرین میژووید کهنندا زلای زمانه فانی، میژووی و فیلولو جیقه. ههروهسا چاوانییا بکار هاتنا فورمی وی دناف زمانین بیانی و جیراندا تاکو گه هشتیه فورمی نه فرو.

په یښا کورد د ناف ژیدهرین میخیدا :

ئیکه م جار نه فه په یقه د نفیسینین لسه رده می سو مه ریان و د چاخنی بنه مالا نور یا سیی (۲۱۱۳ - ۲۰۰۵ پ.ز) ل ده می شاه (شو - سین) (۲۰۴۰ - ۲۰۳۲ پ.ز) یا هاتیه دیتن^(۱)، (تورو دانجین) نارکیولوزیستی مه زنی نالمانی، ل باژی ری (ته لو) ل ژیریا

(*) ل شاری دهوک وه کو سمنار هاتیه پیشکیشکر و د گو فارا مه تین ژماره (۸۱) ل چریا ئیکلی ل سالا ۱۹۹۸ ل دهوک هاتیه به لافکرن.

(۱) م. دیاکونوف: تاریخ ماد، ترجمه کریم کشاورز، انتشارات پیام، تهران، ۲۵۳۷ شاهنشاهی، ص ۱۱۷.

میزۆپۆتامیا، دبن دەروازهیهکی کەفندا، دەپهکی^(۱) نڤیسینهکا میخی دیت کو یا (فاراد - نانار) (Varad - nanar) دەسهلاتداری (ENSI) باژیری (لهگهش) بوو. کو (شو - سین) جودا ل باژیری (لهگهش) دهقهیین (زابوم، تیمات نهلیل، ئال شوسین، خه مازی، گهنخار، ئیشار، ناربل) و گه ل سو (People of Su) و ولاتی گوتیوم و ولاتی (کاردا) (Land of Karda) ئیخستبوونه ژیر دەسهلاتا ویدا^(۲).

ئهف پهیقه دهی نڤیسینهکا ب رهنگی (KAR - Da - KI) یا هاتیه بکار ئینان. (KI) پاشگرا جهی (مکان) دناف زمانی سو مهری دایه مینا (ش، ئاش و یاش) د زمانی کاسی و (گهه یان گا) د زمانی کوردییا نه فرودا؛ لهورا وهسا دیاره کو ئهف ناهه، ئیکه جار وهکو نافی جههکی جوگرافی بو ئا خا کوردستانی یا هاتیه بکار ئینان. ئه گهر چی ئهف دهقهه ژلای سنوورا فه یا دیار نینه، ل هندی دهیته زانین کو دکه فیه ناهه راستا کوردستانی و رهنکه د وی سه رده میدا جههک گرنگ بوویه؛ چونکی بتنی بو کاردا و گوتیوم نافی جهی نانکو ولات یی هاتیه ب کار ئینان. دهیته زانین کو گوتیوم هه موو گا فا ئیک ژ گرنگترین و بهر فیهترین جهین کوردستانی بوویه و د هندهک چا خاندا بو پراییا کوردستانی ب کار هاتیه و گه ل گوتی ژی د ژیده رین میخیین میزۆپۆتامیادا ژ بو پراییا هوزین ئا کتجی ل کوردستانی دهاته ب کار ئینان.

(تورو دانجین) وهسا دبینیت، کو ئهف پهیقه دگه ل پهیفا کورد ئیکه و رهنکه ئهف جهه دگه ل ولاتی (سوو) جیران بیت. هاتییه زانین کو ولاتی (سوو) دکه فیهته باشوور و باشووری رۆژنافا ده ریاجا وانی^(۳). وهسا دیاره کو کاردا دکه فیهته دهقهه را بو تان و هه کاری، ل سنوور و رووبه رین وی د دیار نین. لدویفا بو دهی چهند سه دهیه کا ئهف ناهه دناف ژیده رین میژووی یین به رده ستدا ناهیه ته دیتن.

د سه ر ده می ده سه لاتا کاسییا ن ل سه ر میزۆپۆتامیادا (۱۵۹۵ - ۱۱۶۱ پ.ز) و رهنکه لسه ر ده می حکومه تا (ئولام - بوریا ش) دوا زده هه مین ده سه لاتداری کاسییا ن، ولاتی

(۱) واته له وحه کی کو ژ ئا خا قه لاندی هاتییه چی کون، و ب زمانی سو مهری د گوتی (ده پو)، ل د زمانی کوردیا نه فرودا (ده پ) دیژنی داره کی پان کو برهنگی له وحا بیت که هه مان پهیفا (ده پو) یا سو مه رییه.

(۲) تورو دانژن: "کتیبه ای از اراد - نانار"، مجله آشورشناسی فرانسه، جلد پنجم، ج. آر. درایفر: الکرد فی المصادر القدیمة، ت. فؤاد حه مه خورشید، مطبعة دیوان، (بغداد)، ۱۹۸۶، ص ۱۳.

(۳) دانژن: مصدر پیشین.

ژېردسه لاتا خو، كو پشكهكا مهزنا كوردستانى ژى دگهلدا بوو، بنافى (كاردونياش) (Kardunyash) ناف دبر^(۱). كاسى ئىك ژ باب كالكت كوردان دهينه ههژمارتن. و جوړه ئاريسوكراسيهكا ئاريايى دنافا ههبوويه. د پشكا ئىكتدا ژ فى نافى پهيفا (كارد) يان (كاردون) دهيته دبتن و سهرهراى ههموو جوړه ههولدا نهكى ههتا نهو، ميژوونقيس و ئاكيولوژيست نهشيانه پهيوهنديا فى پهيفى دگهل پهيفا (كورد) دا بسهلينن.

دياكونوف د پهرتووكا خويا نافدار ب "ميژوويا ميديا" فى پهيفى ب فى رهنكى دخوينيت (KAR – DUN – JA – ASH) و دببژيت: "ئهفه پهيفهك ئهكهديه پشكا ئىكى Kar(u) ب زمانى ئهكهديه ئانكو (كولونى، جهى مشهختيا)^(۲)، و پهيفا t/dun ئانكو (دان) ب زمانى ئيلاميه، و Ash و Sh ژى پاشگرهك كاسيه، ئانكو زهفى يان خاك... " ب فى رهنكى ئهف پهيفه دبته پهيفهكا ئهكهدى – ئيلامى – كاسى ئانكو "ولاتى مشهختيا كو خودى داى". ل وهكو ديار پهيفهكا كو ژ برگين سى زمانى جوړاوجور هاتببت، تيوريهكا لاوازه. باشترين دهربرين بو دياركرنا رامانا پهيفهكا كهفن مفا وهرگرتن ژ زمانى خودانى پهيفيه كو نهو ژى كاسينه، ههروهك ديار پهيفا (دون) يا ئيلامى ههمان (دان) يا كورديا ئهفرويه و مروف دكاريت دويچوونهكى د پهيوهنديا نافبهرا پهيفا (كاردون) و (كردوين) يا چاخين د دويشدا ژى بكهتن.

ل ب بوچوونا مه ئهف پهيفه، پهيفهكا كاسيه و يا ژ دو پشكا پىك هاتى (Kardun – yash) د پشكا ئىكى دا كاردون دهيته دبتن كو پهيفا (كارد) ژى تيدا دياره، ئهف پهيفه ئانكو (كاردون) و دويشدا ژى وهكو (كاردوين) يان (كردوين) بو ولاتى كوردان دهاته ب كار ئينان. كاردون دفا پهيفهكا گرنگ بيت كو (كاسيا) ولاتى خو پى ناف بريه، ئهف پهيفه دى بيته (ولاتى كاردون)^(۳)؛ چونكى Sh و Ash پاشگرين كاسيانه ئانكو زهفى يان ولات، كو ب زمانى گوتى دبنه Ush يان Esh^(۴).

(۱) رومن گيرشمن: ايران از آغاز تا اسلام، ت. محمد معين، انتشارات اميركبير، (تهران، ۱۳۳۶)، ص ۷۳.

(۲) دياكونوف: مصدر پيشين، ص ۴۷۰.

(۳) ئهف پهيفه ب چندين رهنكا يا هاتيه شروفه كرن هندهك نفيسهران ل بهر نيزيكبونار و الههتى دگهل پهيفا كورد راستهوخو ئهف نافه يى داناي (ولاتى كوردان) ژلايى ديفه پهيفا (كور) د زمانى سومريدا ئانكو چيا و وهسا ئهف پهيفه دى بيته (چيا + خوداوندهكى كاسى) و دببژن رهنكه پهيفا (كور) له پهيفا (كور) يا سومرى ئانكو چيا هاتببت، ژلايهكى ديفه دببژن رهنكه پهيفا كورد ژ پهيفا (گوتى) هاتببته وهرگرتن و ل دويشدا ببته (كورد).

(۴) دياكونوف: مصدر پيشين، ص ۴۷۰.

ئەگەرچى تا نھو پەيوەندىا فى پەيىقى دگەل پەيىفا كورد ناھىتە سەلماندىن، ئى بۇچوونىن دىتر زى، وەكو بۇچوونا دىاكونوف برەنگەكى قەبر نەشايىنە بەيىنە سەلماندىن. فىجا تا قەدىتنىن ئاركىۋلۇزىيىن زىدەتر، يان گۇرىنكارىيىن كو دكەفەنە خویندىن و رىنقىسا زمانىن كەفنىن دەفەرىدا، پەيوەندىا دناقبەرا فان ھەردو پەيىقادا ناھىتە ئاشكرا كرن.

ل پشتى چەند سەدەيەكا ل دوىف گوتنا (سىر سدى سمىت)^(۱) كو دەمەكى رىقەبەرى رىقەبەرىا شوپنەوارا ل عراقى بوو: "ل تەفایا سەدى ۱۳ ئ پىش زابىنى ل دوىف بەلگەنامىن ئاشورىا، ل دەفەرىن دەوروبەرى دەرىاچا وانى چ روودانەك چى نەبوويە، ب تنى سەرھلانا نەتەوہىەكى نەبىت، ب نافی (Qurty)...". تىگلات پىلاس (۱۱۱۵ - ۱۰۷۷ پ.ز) شاھى ئاشورى ل چىپىن (حەزو) (Azo) دگەل نەتەوہىەكى ب نافی (كورتى) شەركر، كو ئەف نەتەوہىە زى ھەر د كەفىتە ئەو جەيىن كو د بەرىدا دگوتنى (كاردا)^(۲).

پەيىفا كورد دناق ژىدەرىن سەنسكرىت و ئاقىستايىدا:

د زمانى سەنسكرىت، داىكا زمانىت ھند و ئىرانىدا، پەيىفا Kurata ئانكو ئەو كەسىن (پنى دوز) و (بىلافا چىكەر) يان (چەرم فروش)، وى دەمى ئەف جۇرە پىشەيە كىماسى نەبوون؛ چونكى ھوشەنگ شاھى پىشدادى بى كەفنى پىش مېژوويى ئىرانى، و داوود شاھ و پىغەمبەرى يەھودى زى ئاسنگەر بوويىنە. ھەرودەسا ئەف پەيىفە بۇ نافی دەستە، يان ھۆزەكى و د ھندەك جھادا بۇ ھەموو ئەو كەسىن ب كرىارىن وەكو بەزخودانكرنى و كار و پىشەيىن وەسا رادىن يا ب كارھاتى^(۳).

(۱) رشید یاسمی: کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او، انتشارات چاپخانه تابان، (تهران، بی تا)، ص ۹۵.

(۲) درایفر: المصدر السابق، ص ۲۵.

(۳) محمد عباسی: مقدمه: امیر شرفخان بدلیسی: شرفنامه تاریخ مفصل کرد و کردستان، انتشارات علمی فرهنگی، (تهران، ۱۳۶۴)، ص ۲۱.

وینی فروهر تهوی لسهری هاتیه نهخشاندن (موزه‌خانا لوقهر)

د (فیدا)یی پهرتووکا پیروزا هندییاندا، ئەف پەیفه ب رهنگی (Kratu) و (Krtat) ئانکو ئەوین زۆر شههرزا و زیرهك، یان ئەو كهسین زۆر خوڤراگر و خودان شیان یا ب کارهاتی^(۱). ئەگەر پیداجوونهکی د پەیفه کورد د زمانی پەهلهوی، د سه‌ردهمی ساسانیدا بکهین، دی بینین کو ئەوژی ب رهنگی (کورت و کوما وان ب کورتان) ب کار دئینن ئانکو پیتا (د) برهنگی (ت) ل دهستپیکي د پەیفه کورد دا دهیتته بکارئینان^(۲). د (ئافستا)ییدا چ پەیفه‌کا ب سه‌ر فورمی (کورد) تیدا نینه^(۳)، و ئەگەر هه‌بیت ژێ نه‌مایه؛ چونکی ل سه‌رجهمی ۲۱ پشکین (نه‌سکا) ئافستایی ب تنی (۵) نه‌سک، لبه‌ر

(۱) اوپه‌نیشدها، ت. صادق رضازاده شفق، انشارات علمی و فرهنگی، (ته‌ران، ۱۳۶۷)، ص ۴۹۳.

(۲) ژبلی د زمانی پەهله‌ویدا، د زمانی فارسیا نافه‌راست دا ژێ، زۆر پیتین (ت) هاتینه گۆهورین ب پیتا (د) بۆ ناف زمانی فارسیا نویدا، وه‌کو (دات) بۆ (داد) (دیت) بۆ (دید) (خوتا) بۆ (خودا)، بۆ زانینا زۆرتتر بنیره: مه‌ری باق‌ری: تاریخ زبان فارسی، نشر قطره، چ ۴، (ته‌ران، ۱۳۷۷).

(۳) بۆ وینه بنیره: اوستا، گزارش و پژوهش جلیل دوستخواه، انشارات مروارید، چ ۳، (ته‌ران، ۱۳۷۵)، دوره ۲ جلدی.

دهست ماینه. ئی واتا پهیفا کورد د بنهرمت دا یا ژ زمانی ئافبستایی هاتیه وهرگرتن،
یان پهیفا کورد یا ژ گۆهورینکارین پهیفهکا ئافبستایی چی بووی.

پهیفا (گۆرد) ب رمانا دلیر و قهرهومان یا ژ پهیفا (قهرهوهشی) یا ئافبستایی
هاتیه وهرگرتن، ئانکو (فروههه) یان (فروههه یان فورههرد) کو هیزهکا پاریزههه، و
چافدیری ل مروقی دکهت، ههر کهس و ههر گیاندارهکی (فروههه) یا هه، و ئهرکی
فی هیزی بهرگریکرنه ل خودانی خو، و ئەف هیزه یا ساخه و پشتی مرنا مروقی زی
ههر دمینیت و ژناف نا جیت^(۱).

ژلابی ئەدهبی فه ئەف پهیفه ئانکو (پشتگیری کرن و پهنادان یان چافدیری و
بهرسینگگرتن)، ههروهسا د سهدین دویشدا دبیته (گۆرد) ئانکو دلیر و قهرهومان، و
ئهگهرا فی ناف برنی زی دزفریته فه بو ئهرکی گشتیی فورهوهشییا بو بهرسینگگرتنا
ئههریمهن و هیزا شهپی و ههموو دوژمنان. ههروهسا کریارین دلاوههرا نه و قهرهومانیا
فورهوهشییا بو چافدیری و بهرگری ل کهسوکارین چاک و خیرخوازه^(۲).

پهیفا کورد دناف ژیدههین یونانیدا:

(زهینهفون) د پهرتووکا (ناناباسیس) یان (پاشقهکیشیا دهه هزاران)دا، پشتی زفرینا
لهشکری یونانی د ناخا کوردستانی را، سالا ۴۰۱ ئ پپش زایینی بو نیکهه جار نافئ گهئ
(کاردوخوی) ب کار دئینیت و دنقیسیت: کاردوخوی مللهتهکی چیاپینه کو دکهفنه
باکووری میزۆپوتامیا، و گهلهکی خوچه و خودان گوند و رهز بووینه^(۳). ئەف پهیفه ب
رهنگهکی کۆماکۆم ئانکو (جمع جمع) یا بکار هاتی، کاردوخ بخۆ ئانکو (کوردان) چونکی
(خ) نیشانا کومییه د زمانی هووری و ئورارتوی (خلدی)دا. پاشگرا (وی) نیشانا کۆما
یونانییه، دیاره زهینهفون ئەف نافه یی ژ کهسهکی نهکورد گوه ئی بووی. ئەگهه
نیشانیین بیانی ل سهه فی پهیقی راببن دی مینیت پهیفا (کاردو یان کردو) ئانکو
(کورد) مینیت.

(۱) اوستا، ۲ / ۱۰۲۴.

(۲) اوستا، ۲ / ۱۰۲۵.

(۳) گزنفون: اناباس، ت. رضا مشایخی، مؤسسه انتشارات امیر کبیر، (تهران،
۱۳۴۲) ص ۲۰۳.

تشتی گرنگ دنقیسینا زهینهفونیدا شیوازی ژيانا کوردانه کو خوجھ بوون و نه کؤچهربووینه، و بو دهمی ههفت رۆژان بهرگریهکا باش ژ گوندین خو کربوون، و تیر هافیزین زور ب هیز بووینه، و د مالین واندا ههموو جوړه بهرهمین چاندنی ب دست دکهفتن، و ژ بهر فان گوند و بهرهمین چاندنی ژی بوویه کو نهچار بووینه بهرگریهکا زور توند ل تیپهربوونا یونانی یا دناف ناخا خودا بکهن^(۱)؛ نهگهر نه، دا رشمالین خو فهگوهیزنه جههکی دیتر ههتا هیزا شهرکهرا وان تی د پهری. چونکی هندهک نفیسهر و فهکوله و هسا دببنن کو پهیقا کورد، یا ژ شیوازی ژيانا کوردان یا بهزخودانکرنی و کؤچهراتیی هاتی، یان ژی بو هؤزین چادرنشینین ئیرانیین زاگروس بکار هاتییه. ئی نفیسینا زهینهفون فی ئیکئی ناپهژرنیت و وهکو نهتهوهیهکی سهربهخو ژ ئیرانیان بهریخو ددهته کوردان، کو ههتا زمانی وان ژی ژ یی ههخامهنشیان جودا بوویه؛ چونکی یونانی نهچار بوون مفای ژ هندهک وهرگیړین دیتر، ژبلی وهرگیړین زمانی پارسیان وهربگرن.

ئهسکهندهری مهقدونی د شهری (ئیسوس) دا کو ل سالا ۳۳۱ پیش زابین دنافهرا وی و داریوشی سییی روودا بوو، ئیکهم جار هیرش کره سهر (کارداکا)ن، کو دهستهیهک تیرهافیژ بوون دناف سوپایی ههخامهنشیاندا، دا کو لهشکری خو ژ تیرین کوزهکین وان بپاریزیت^(۲). وهسا دیاره کو د سهردهمی ههخامهنشیاندا (۵۵۰ - ۳۳۰ پ. ز) نهف ناهه بو دهستهیهکا تایبهت یا لهشکری ب کاردهات کو کورد بوون و تیرهافیژ بوون؛ چونکی ههر نهتهوهیهکی جودا جودا دناف لهشکری ههخامهنشیدا جهی خو دگرت و ههتا چهکی وان ژ یی جیاواز بوو^(۳).

پولییبوس^(۴) (۲۰۵ - ۱۲۵ پ. ز) میژوونقیسی یونانی، نافی (کورتی)یا دنینیت، کو د خزمهتا (مولون) ساتراپی (والی) میدیا دا بوون، و نهو ژی و تیرهافیژ بوون، و د

(۱) گزنفون: مصدر پیشین، فصل ۲.

(۲) پلوتارک: حیات مردان نامی، ت. مشایخی، شرکت انتشارات علمی فرهنگی، (تهران، ۱۳۶۹) ۴۲۵/۳.

(۳) ل دویف ریخهستین لهشکریین ههخامهنشی د میدانا شهریدا، جهی ههر نهتهوهیهکی جودا دهاته دیار کرن. دفییره دا کارداکین تیرهافیژ، بو گهلهکی یی هاتییه بکار ئینان و ل دویف ناخفتنا زهینهفونی ژی چهکی کوردان د وی سهردهمیدا تیر و کفان بووینه و پهسنا تیر هافیتنا وان دکهتن.

(۴) حسن پیرنیا (مشیرالدوله): ایران باستانی، انتشارات دنیای کتاب، (تهران، بی تا) ۱۳۳۵/۲.

دويفدا ئهف (كورتي) يه دناف شهريڻ پرگامون (۲۲۰ - ۱۷۱ پ. ز) و مملانا دناقبهرا روم و سلوكيادا دهينه ديتن^(۱).

سترايون (۴۰ پ. ز - ۴۰ ز) جوگرافيناسي يوناني ديبژيت: "لاوين پارسي (ئيراني) د سهرمايي و گهرمايي و تهنگافيادا وهسا پهرووردهدكرن، دا زيرهك و چهلهنگ ببن و شهي ل چولي پاريزهريا تهرشو كهوالي بكهن، و بهروبوومي چولي، وهكو بهروي يا بخون... ديبژنه فانا (كارداك) و خهلكي كارداك ب ريكا تالان و دزيافه دزين، و كارداك ئانكو ميړي شهركه و دلير..."^(۲).

ههروهسا سترايون نافيڻ هندهك هوزين چيبي دئنييت كو دكهفته چيبيڻ ئاتروپاتگان (ئازهربايجان) ئ، ئانكو روزههلاتا كوردستاني وهكو: هوزين (كادوسي)، (ئهمهرد)، (تاپور) و (كورتي) (Curti)، ههروهسا هوزا (كورتي) ل چيبيڻ دهووربهري باشووري دهريا قهزوين زي بهر چاف دكهفتن^(۳).

د بوجوونا سترايون دا (كورتي) پشكهك بوون ژ ميديا، ژبه هندئ ل پرانيا ئاڅا ئيرانيدا دزيان و كاري زوربهيا وان ل دويف گوتنا وي شهر و تالانكرن بوو، كوئهفه دگهل بوجوونا زهينهفونيدا يا جياوازه^(۴). ههروهسا دنقيسيت: كو دناقبهرا ئامهد و موش ولاتهك ههبوو كو د كهفتندا دگوتني (كوردووا). د دويفدا نفيسهريڻ يوناني ئهف دهقهره ب نافي (كوردويني) (Cordueni) يا نفيسي^(۵)، كو في ولاتي دهووركي كاريگه ههبوويه دناف مملانا روزههلات و روزهئاڅايدا، ئهف ولاته ل دويف گوتنا سترايون ژ سي باژيرا پيك هاتبوو: (ساريسا) (Sareisa)، (ساتالكا) (Satalka) و پيناكا (هنك) (Pinaka)^(۶).

(۱) جمال رشيد احمد: دراسات كردية في بلاد سوبارتو، (بغداد، ۱۹۸۴)، ص ۸۴.

(۲) جغرافي استرايون (بند دهم)، به نقل از پيرنيا، مصدر پيشين، ۱۵۴۴/۲.

(۳) همان مصدر، ۱۵۴۹/۲.

(۴) ل دويف گوتنا زهينهفوني كاردوخي مللهتهكي خودان گوند و رهن و پهز بوون. دخانين واندا ههموو جوړه بهرهمهكي چاندي پيدا دبوو، تايهت شهراپه كا خوش كو د نافي جهرادا هاتبوو ههلگرتن و ل تري رهن دهاته چيكرن. كاردوخيان ددهمي ناشتييدا دگهل خهلكي دهشتي كرين و فروتن دكرن، و زهينهفوني چ باسي كاري دزي و تالانكرني ل جهم كاردوخيان ناكهتن.

(۵) پيرنيا: مصدر پيشين، ص ۱۵۹۳/۲.

(۶) باسيلي نيكيئين: كرد و كردستان، ت محمد قاضي، انتشارات نيلوفر، (تهران، ۱۳۶۶)، ص ۴۰.

په‌یفا کورد دناڤ ژیدهرین ئهرمه‌نی و ئارامی دا :

د ژیدهرین كهفتین ئهرمه‌نیدا په‌یفا (Kortschaik) بو کورد و کوردستانی یا بکارهاتی^(۱)، تیگرانی مه‌زن (۱۳۳ - ۹۰ پ. ز) ئیمپراتوری ئهرمه‌نی پشتی داگیر کرنا ولاتی (کوردوین)، شاه‌ی وئ ب نافی (زاربینوس) (Zarbinus) کوشت^(۲)؛ چونکی نه‌ف ولاته ببوو جه‌ی مملانی دناڤه‌را تیگران و مه‌رداد شاه‌ی پونتوس و کۆمارا رۆمی دا؛ ژبه‌ر هندئ دناڤ پرانیا ژیدهرین وی سه‌رده‌میدا نافی کورد و کوردوین به‌ر چاڤ ده‌کفیت. دنفیسینئ ئهرمه‌نی و رومیدا وه‌سا دیاره‌ کو کورد ژلایئ بیناسازی و نه‌ندازیاریی فه، زۆر د شاره‌زا بووینه، ئانکو ب کریار خه‌لکه‌کی خودان باژیر و خوجه ئانکو خودان شارستانیته‌ بووینه^(۳).

(نیکولا ئادونتز)^(۴) (N. Adontz) نفیسه‌ری ئهرمه‌نیی سه‌رده‌می (ژوستینین) (۵۲۷ - ۵۰۵ ز) په‌یفا (کوردچیخ) ب کار دئینیت، کو یا ژ دوو پشکین (کوردتیج + ئایخ)، ئانکو (کوردی) هاتی، چاوا کو (ئاترپاتیج) ئانکو ئاژه‌ربایجانی. ده‌فه‌را (کرچیخ) جه‌ه‌ک بوو، کو ده‌کفته‌ نیژیکی (سه‌لاس)، و سنوورین وئ تا جزیری و جوله‌می‌رگی ده‌گه‌شتن، و ژ سی ده‌فه‌رین (کردیخ)، (ئای تونانخ) و (ئایگرخ) پیکه‌اتبوو.

هه‌ر بو فان ده‌فه‌را، د ژیدهرین ئارامیدا په‌یفا (بیټ قردو) (Beth Qardu) یا هاتیه‌ بکارئینان و ره‌نگه‌ نافی (گازارتا د قوردو) (Gazarta`d Kardu) بو باژیری (جزیرا بوټان) هاتبیه‌ بکار ئینان. (قردو) یان (کاردو) دزمانئ (ئه‌که‌دی) دا ژی رامانا دلیر و قه‌هره‌مان دمه‌ت^(۵). بو ده‌فه‌رین کو ده‌کفنه‌ دناڤه‌را چیایی تورعابدین و چیاییین زاگروس و جزیرا بوټان د ژیدهرین سربانیدا په‌یفا (بیټ قاردو) یا بکار هاتی^(۶).

(۱) هراند پاسدر ماچیان: تاریخ ارمنستان، ت محمد قاضی، انتشارات زرین، (تهران، ۱۳۶۶)، ص ۴۱.

(۲) همان مصدر، ص ۴۱.

(۳) نیکیتین: مصدر پیشین، ص ۵۱.

(۴) ارمینا، ص ۴۱۸.

(۵) نیکیتین: مصدر پیشین، ص ۴۰.

(۶) درایفر: المصدر السابق، ص ۲۰.

د ژیدهرین ئارامیدا ئەف پەیفه ب دوو رهنگین (Kardu) و (Qardu) یا بکار هاتی، ئی زیدەتر یا برهنگی (Kardu) هاتیە نفیسین. ئەف پەیفه د ژیدهرین (عبرانی) و (کلدانی) دا ب رهنگی (قوردایی) (Qurdaye) یا هاتیە نفیسین، و د وەرگیران و نفیسینا عەرهبیدا یا بوویه (قاردو) یان (قردی)^(۱).

په‌یفا کورد د ناڤ ژیدهرین ئیسلامیدا :

نفیسه‌رین ئیسلامی دکه‌فندا بارا پتر فه‌گیر (راوی) بووینه تا کو میژوونفیس، و هەر تشتەکی لجه‌کی هاتبیتە گوتن یان بهیستبیت یی نفیسی، له‌ورا ده‌یتە دیتن کو تشتین سەیر و سەمەرە ددەنە پال فی پەیفی. د نفیسینین واندا په‌یفا (بقردی) یان (قردایی) وەکو نافه‌کی جوگرافی ب کار ده‌یت و نه نافی ملله‌ته‌کی، و نافی کوردان وەکو رەگەز ب رهنگی (کرد و اکراد) یی هاتی.

(ئیبین فوته‌یبه ده‌ینه‌وه‌ری)^(۲) (مریی ۲۷۰ ه) دنقیسیت: "ئیکەم گوند کو پشتی تۆفانی هاتیە چی‌کرن گوندی (بقردی) بوو، دیسان د جهه‌کی دیدا دبیزیت: "کورد پاشمایین خوارنا (له‌رئەسپ) [ئاژیدەهاک]ینه"^(۳).

تەبەری (مریی ۳۱۰ ه) نافی (بقردی) و (قردایی) ب کار دنینت^(۴). هەر وەسا یاقوتی حەمەوی (مریی ۶۲۶ ه) ل دویف گوتنا (ابن اثیر) (مریی ۶۳۰ ه) دنقیسیت: "بلوکی (ده‌فرا) بقردی سەر ب جزیرا ئیبین عمر فه‌یه، و دوو سەد گوندین هەی و دکه‌فیتە ره‌خی چه‌پی دجلە..."^(۵).

هەندەک نفیسه‌رین ئیسلامی وەسا دبیین کو په‌یفا (کورد) یا ژ نافی کەسه‌کی هاتییه وەرگرتن. و هەول ددەن کو دناڤ (شەجه‌رین عەرهباندا نافه‌کی بو) (کورد) و باب و باپیرین وان فه‌بیین و دبیزن کورد ژ عەرهبانە. مەسعودی (مریی ۳۴۶ ه) دبیزیت:

(۱) المصدر نفسه، ص ۲۳.
(۲) عیون الاخبار، (گوتنگن، ۱۸۹۹)، ۲/۲۰۴.
(۳) المعارف، (مصر، ۱۹۶۹)، ۶۱۸.
(۴) محمد بن طبری: تاریخ طبری، ت ابو القاسم پاینده، انتشارات اساطیر، (تهران، ۱۳۶۲)، ۵/۱۸۳۳.
(۵) کرد در دائره المعارف الاسلامی: ت. اسماعیل فتاح قاضی، انتشارات صلاح الدین، (ارومیه، ۱۳۷۰)، ص ۳۵.

"كورد توخمی ئەجنانە"^(۱) ئەگەر چی د جەهەکی دیدا دبێژیت كورد كورین "كورد كورێ ئەسفەندیار كورێ مەنوجیهرێ پیشدادینە..."^(۲) ئانكو ل فیڕه دكەته مللهتهکی ئاریایی و (ئیبین خەلهکان) ژێ پشتگیریا بۆچوونا دووماهیێ دكەت^(۳).

هەر وەسا نفیسەرەکی وەکو (ئەلزوبهیدی)^(۴) (مریی ۱۷۹۰ ز) ب ئەگەرا فورمی پهیقا كورد دبێژیت: "كورد ئەجنە زادنە..." بۆچوونا فأن هەردوو نفیسەرا ئەووە كو پهیقا (كورد) یا ژ (گرد) یا عەرەبی هاتییه وەرگرتن دەمی سلیمان پیغه مبهەر گوتی: "اگردوهن الی الجبال و الاودية".

ئێ (ئەبو موعینی نەسەفی) د پەرتووکا (بحر الکلام) دا ژ زاردەفی (ئەلزوبهیدی) د (تاج العروس) دا د بێژیت: "دبێژن باپیری وان كورد بن عەمر مزیقیا و ئەو لەقه با عەمر و یه...". ئێ ل دویف گوتنا (دورهید) د پەرتووکا (جمهر) دا: "کرد بن عەمر و بن عامر بن صعصعه..."^(۵).

دپەرتووکا (الجوهر المکنون فی القبائل والبطون) یا (ابن الجوانی) دا هاتییه: "العقب من الفارسان ابن اهل و ابن ارمین ارفخشذ اکراد بن فارسان جد القبيلة المعروفة بالاکراد..."^(۶).

ب فی رهنگی وەسا دیاره كو فأن نفیسەران چەندیان بۆچوونین جیاوازیان ب چیروک و چیفانووکشه ل دور كوردان و نەتەوهیین دیتەر هەی. ئەو وەسا دبیین كو نافێ (كورد) یێ ژ نافێ کەسەکی هاتییه وەرگرتن كو باپیری كوردان بویه.

(۱) مسعودی: مروج الذهب، ت. ابوالقاسم پاینده، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، (تهران، ۱۳۷۰)، ۴۸۲/۱.

(۲) مسعودی: التنبیه و الاشراف، ت. ابوالقاسم پاینده، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، (تهران، ۱۳۴۹)، ص ۸۴ - ۸۵.

(۳) مسعود گلزاری: کرمانشاهان - کردستان، انتشارات سازمان میراث ملی، (تهران، ۱۳۵۸)، ص ۳۲۲.

(۴) مرتضی الزبیدی: تاج العروس، (بیروت، ۱۹۶۶)، ذیل کرد.

(۵) المصدر نفسه، ذیل کرد.

(۶) الزبیدی: المصدر السابق، ذیل کرد.

ئە نجام :

هەر وەك دژیدەرین كەفندا دیاربوووی مە ئەف پەیفە ب سى رەنگا یا هەى:

۱ - Toponymique^(۱) وەكو نافی ولات یان دەفەرەكى (Karda) و ل دویشدا بوویە

كوردوئین، بێت كاردو و بقردی و... پاشی كورد یان كوردستان.

۲ - Ethnonymique^(۲) وەكو نافی گەل یان رەگەزەكى وەكو: كاردوخى، كارداك،

كورتى، گۆرد، كورد و كوردستان.

۳ - Enomostique^(۳) نافی تاییبەتین كەسا ئانكو نافی كوردا ژ مرۆفەكى ب نافی

(كورد) هاتیبەتە وەرگرتن.

ژ روئ كەفناستی فە پەیفە (كارد)، وەكو دەفەرەك، پێشتر یا هاتیبە ب كار ئینان و

تا راددەیهكى پەیفە (كورد) وەكو رەگەز پاشتر یا بكار هاتی. ئ پستی بكار هاتنا پەیفە

(كارد - كى) ژلایى سۆمەریانفە، ئیدی ئەم د ج ژیدەرەكى دییى میخییى

میزۆپۆتامیادا، فی نافی بقى فورمى نابیننە فە، هەتا دگەهیتە سەردەمى كونتاكتا

نقیسەرین یونانى دگەل كورد و كوردستانی، كو دیسان هەر وئ دەفەرئ ب نافی

(كوردوئین) ناف دبن.

ئ نافی (كورتى) یان (كیرتى) یان (كورد) وەكو نافی نەتەوہیەكى، فراوانتر دەیتە

بكار ئینان، ئ جیواوایەكا دناقبەرا فان پەیفاندا هەى، هەر وەسا جیواوایەك یا هەیی

دناقبەرا پەیفە (قوردو) و (كورد) دا، سەرەرای نیزیكوونا روالەت پەیفە و رامانا

هەردوو پەیفە كو رامانا دلیر و پەهلەوان دەت، چاوا كو جیواوایەكا هەى دناقبەرا

پەیفە فارس ب رامانا (سوار) و فارس ب رامانا (نەتەوئ پارس). ئەم دشیین وەكو

پەیفەكا رەسەنا (ئاریایی) بەرئ خو بدەینە پەیفە (كورد)؛ چونكى ئەف پەیفە، هەر ب

وئ رامانى، یا د ناف پیرانیا زمانین ئاریاییدا ژى هەى، وەكو: سەنسکریت، ئافیستایی،

فیدایی، ئنگلیزی، سلافی و فارسی...

(۱) توپونیمیک: ئانكو بهاریکاریا فەكولین د نافیین جوگرافی و جها نافی گەل و

رەگەزەكى دیار بکەین.

(۲) اتنومیک: ئانكو بهاریکاریا فەكولینا نافیین هۆزا و رەگەزا، نافی نەتەوہیەكى پەیتە دیار کرن.

(۳) ئینوموستیک: ئانكو ب مفاوەرگرتن و بهاریکاریا فەكولینا نافیین كەسان، ناف و

رەگەزەكى دیار بکەین.

ئەف پەيفە د ئنگليزیدا ب رەنگى (گارد) Guard يا هەى، ئانكو چافدير، پەنا و بەرگري و هەمان كارە كو (كارداك) د سەردەمى (ئسترايون)ى دا پى رادبوون^(١). و هەر وى رامان يان ئەركى (فرەوەشى)يا ئافستايى دگەهينيت. هەرەوسا د زمانى (سلافى)دا ئەف پەيفە ب رەنگى (گۆرد) Gord يا هەى هەر ب هەمانر رامانا دلير و شەركەر و قەهرەمان^(٢). و هەمان رامان يا د زمانى فارسىيا نافەراست دا ژى هەى وەكو: "ديدى كە چە گف زال با رستم گرد [گۆرد]"^(٣).

هەر سى زانا (فايسباخ) (Weissbach)، (نولديكە) (Noldeke) و (هارتمەن) (Hartmann) دىبىژن: دووراتى يا هەى دنافبەرا (كورد) و (كوردوخى)دا، كورد ژ ھۆزىن ئاريايىنە^(٤). و (نولديكە) ل سەر فى بابەتى دىبىژيت: "چونكى ولاتى (قردو) جھەك بچووك بوويه و ئەفرو كوردستان جھەك ژور مەزنە دقيا نافى كوردا ژ ھۆزا مەزنا (كىرتى) Kyrty ھاتبىتە وەرگرتن كو د وى سەردەميدا ئەف نافە ژ بو چەندىن ھۆزا ل ولاتى ميديا و پارس دەھاتە بكار ئىنان"^(٥).

فاسىلى نىكىتەن دنقىسىت كو: "(قردو) د زمانىن سامياندا ئانكو دلير و پەھلەوان؛ و چونكى ئەف پەيفە، پەيفەكا سامىيە ميژوونقىس (ليرخ) (Learch) تووشى شاشىيى دىبىت و دىبىژيت: "كورد ژ كلدانىن باكوورن..."^(٦). لى ب دروستى ليرخ ئەف بابەتە ھوسا نەنقىسىيە بەلكو ب شاشى ھاتىە وەرگىران و مەبەستا وى ئەوہ كو كورد ژ "خالدىين باكوورن" كو فيرە مەبەستا وى (ئورارتو)يىنە، كو ل نيقا ئىكى ل ھزارا ئىكى ل باكوور و نافەراستا كوردستانى دژيان و پايتەختى وان شارى (توشپا) يان (وان) بوويه، كو ژبەر خوداوەندى مەزنى (خالدى يان خلدى) دناف (ئورارتو)ياندا ب گەل خالدى يان خلدى ژى دەھاتنە نافىرن، و ئەگەر بەراوردەك د نافبەرا پەيفە خوداوەندى (خلدى) و (خودى يان خدى) بەيتە كرن دى ديار بيت كو رەنگە هەر هەمان پەيف و هەمان رامان بيت.

(١) سليمان حىيم: فرەنگ حىيم، چاپ نوبهار، (تەران، ١٩٧٤)، ص ٣٨٢.

(٢) جمال رشيد: المصدر السابق، ص ٨٤.

(٣) ئەف پەيفە د شاھناما دەقىقى و فردوسى دا ب رەنگى (گرد) يا ھاتىە نقىسىن لى ل چاپىن نوى دا ب رەنگى (گرد) يا ھاتىە بكار ئىنان.

(٤) جمال رشيد: المصدر السابق، ص ٩٥.

(٥) درايفر: المصدر السابق، ص ٢٦.

(٦) نىكىتەن: مصدر پيشين، ص ٤٥؛ دائرە المعارف اسلامى...، ص ٣٨.

جارهكا ديتر ههر سى زانا (فايسباخ)، (نولديكه) و (هارتمهن) بابهتى ب رنگهكى دى شروفته دكهن و دبىژن: پهيفا (قورد) و (كورد) ل دويڤ (فيلولوجى) يى (Philology) ژ دوو ره و ريشالين جياوازن، ئانكو ئيك يا سامى و ئيك يا ئاريايييه. ههروهسا بوجوونا روزهلاتناسا د ئه نسيكلوپيديا ئيسلاميدا ژى ب فى رهنگى يه كو: "ب تنى نيزيكبوونا دهفكييا (لفى) دوو پهيفا، فى ئيكى ناگههينيت كو ئه و دوو پهيف ئيك بن. و دفا روالهتى پهيفا (قردو) و (كردو) مه تووشى شاشيى نهكهن"^(۱).

پروفيسور فلاديمير مينورسكى^(۲) دنقيسيت: "پشتى كو ب دروستى جياوازياد نافبهرا (كورد) و (قردو) دياربووى، كو ژ دوو ره و ريشالين جودانه، ئه ف پرسياره دى هيتته پيش كو ئايا ب چ شيوه هوزا (كورتى) شيايه ئاڤا روزهلاتناسا جيايىن زاگروس ئانكو جهى هوزا كهفنا (قردو) بگريت و ل جيايىن (ئانتى تورووس) تا باكوورى سوريى نيسته جى بيت...!"

ديسان مينورسكى زيدهتر ل سهر فى بابهتى دچيت و وهسا دبينييت كو سهركهفتنين مهزنين ميديا و پارسيان بوونه ئه گهرى گوهورينكارين مهزنين كهلتورى و زمانى و دينى د دهقهريدا، و پشتى گرنا نهينه واپايتهختى ئاشوريان ل سالا (۶۱۲ پ.ز) ريك بو فان هوزا هاته خوڤكرن كو ژروپى سياسى فهژى دهقهري بيخنه ژير دهستهلاتا خودا و گروپين تيدا دناف خودا بتوين^(۳).

ل دويڤ فى بوجوونى، دفا كوردان نافى خو ژ فى دهقهري وهرگرتبيت كو د چاخين دويڤدا و تاييهت د سهردهمى ساسانياندا (۲۲۶ - ۶۵۱ ز) ب جهى كوردان ئانكو (ماهكرت) (Mahrkert) دهاته ناسين، و ل دويڤ ژيديرين ميژوويى د هه موو دهقهري ژيردهسهلاتا ساسانياندا هوزين كوردان بهرچاڤ دكهفتن؛ چونكى ئه ردهشيري ئيكى (۲۲۶ - ۲۴۰) دامه زرينهري ئيمپراتوريا ساسانى بو گرنا باژيري (كرمان) نه چار بوو شهرين دوزار دگهل كورداندا بكهتن^(۴) و ژلايهكى ديقه، دايكه ئه ردهشيري ب خو ژى، ژ بنه ماله كا كوردا نافدار ب نافى (بازرهنگى) سهر ب زووما بازجانقه (رم باذنجان) بوويه^(۵).

(۱) دائره المعارف اسلامى...، ص ۴۰.

(۲) نيكيين: مصدر پيشين، ص ۵۲.

(۳) دائره المعارف اسلامى...، ص ۳۹.

(۴) طبرى: مصدر پيشين، ۵۸۰/۲ - ۵۸۲.

(۵) آرتور كريستن سن: كعبه زرتشت، مجله باستانشناسى، (تهران، ۱۳۷۷)؛ محمد عباسى: مصدر پيشين، ص پنج.

"كهليبه" يان كهلا بهرى (كهلا بابەك) پاشمايى ناف و شوينه وارەگى رەسەنى كوردى ل
باكوورئ رۆژهه لاتا تەفرىز ل نازەربايجانى

ئەردەوانى پىنجى (۲۱۶ – ۲۲۶ ز) دووماهى شاھى ئەشكانى، ئەو ناما كو بو
ئەردەشپرى فرى دكەت و تەبەرى^(۱) فەدگىريت، دنقيسيت: " تە پى خويى ژ بەرکا
خو دىرتتر كرى... ئەى كوردئ دناف كوینين كورداندا مەزن بووى". و (ابن اثیر)
دنقيسيت^(۲): "... تە مرنا خۇيا نىزىك كرى ئەى كورد! كى دەستورا تاج و ولاتى
دايە تە".

هەرەسا (بەھرام چوبىن) سەردارى سوپايى ساسانى كو ل دووماھىيى دژى شاھين
ساسانى راوەستا بوو تانەكى (طعن) دەھافىتە خسرو پەرويز (۵۹۰ – ۶۲۷ ز) شاھى
ساسانى و تەبەرى فەدگىريت: "... ئەى كوردئ دناف كوینين كورداندا مەزن
بووى..."^(۳).

(۱) طبرى: مصدر پيشين، ۵۸۳/۲.

(۲) الكامل في التاريخ، تحقيق مكتب التراث، داراحياء التراث العربي، ط ۴، (بيروت،
۱۹۹۴)، ۲۴۷/۱.

(۳) المصدر نفسه، ۷۳۱/۲.

وهسا دياره كو پهيفًا كورد بو پړانیا خودان رهشمال و كوچهران د ئهدهبیاتا پههلهویدا بكار دهات، لهورا میژونفیس زورجارا تووشی شاشیی دبن و هوژین نه كورد ژى ب كورد د ههژمیرن. ژلایهكی دیشه هزار سالا بهری وی سهردهمی زور هوژین كورد ههبووینه كو كوچهر و خودان رهشمال ژى نهبووینه. چ ل لسهر دهمی ئاشوریان و چ ل سهردهمی (زهینهفون)ی كو ب چاف دیتبوون. بییهقی (۹۹۴ - ۱۰۷۷ ز)^(۱)، و (تاریخ سیستان)^(۲)، یا نفیسهرهكی بهرزه ههردوو باس ژ پړانیا كوردان د ولاتی (پارس)دا دكهن و دبیزن پړانیا خهلكی پارس كوردن.

مهسعودی^(۳) نافین هوژین كوردان ب فی رنگی دئینیت: "باذنجان، شاهجان، شاذنجان، نشاوره، بوذیکان، لور، جوړقان، جاوانیه، پارسیان، جلالیه، سنگان، جابارقه، جروغان، کیكان، ماجردان، هذبانیه و...". و دبیزیت هوژین كوردان ل قان دهقهرا ههنه: "فارس، کرمان، سهجستان، خوراسان، ئهسفههان، جیبال (ماهی كوفه، ماهی بهسرا، ماسبذان)، ئیغارین ئانكو برج و كهرهج ئهبودلف)، همدان، شهرزور، درناباد، سامغان، نازمربایجان، ئهرمهئی، ئاران، بیلقان، باب ئهلههبواب، جزیره، شام و (الثغور)".

ئی (ئستهخری)^(۴)، (مریی ۳۴۰ ه) ئهگهر چ، ههموو خودان رهشمالین ئیرانی ب كورد ناف دبهت، ئی هندهك جاران ژى دنافهرا خودان رهشمالین كورد و نه كورددا جیوازیی ددانیت، و هندهك هوژین خودان رهش مالین ئیرانی ژ كوردان جودا دكهن، ئی ههموو خودان رهشمالین نه عهرهب ل (كهندافی تا دمیرا قهزوین) و تا دگههیته سنووړین عهرهبان ب كورد ناف دبهت، ژ وان ژى لور و بهختیاری و نازمربایجانیان بهری كو ببنه تورك. و ئهف گومانه یا ههی كو نافیرنا كوردان ب رنگهكی فراوان و قهبر بو وان سهردهمان دزفریتهفه.

(۱) محمد بن الحسین ابو الفضل بیهقی (۹۹۶ - ۱۰۷۷): تاریخ بیهقی، تصحیح دكتر فیاض و دكتر غنی، (تهران، ۱۳۲۴)، ص ۱۷۱.

(۲) تاریخ سیستان (نفیسهری وی یی بهرزیه): تصحیح ملك الشعراء بهار، (تهران، ۱۳۲۴)، ص ۹۸.

(۳) مسعودی: التنبيه والاشراف، ص ۸۸ - ۸۹.

(۴) اصطخری: مسالك وممالك، به اهتمام ایرج افشار، شركت انتشارات فرهنگى و علمى، (تهران، ۱۳۷۰)، ص ۸۸ و ۱۵۴ و ۱۶۵.

ل بیسته مین کونگرا رۆژ هه لاتناسیی ل (بروکسل) ل سالا ۱۹۲۸ ئی، مینورسکی تیوریهک ل سهر په یفا (کورمانج) پشکیش کر. ئەوی د فی په یقیدا دوو پشک د دیتن، د پشکا ئیکه مدا کور (د) Kur (d) و دپشکا دوویدا (مان) Man (n) و پیتا (ج) د دانیته ره خهکی. مینورسکی د بیژیت: "ئه گهر (مارد) ژ پاشمایین (منای) بن، ل سهر فی تیوریی دئ پشته فانیهکی ل زنجیرا (شه جهره) نافئ کورد ژ مه سعودی ل سه دی ۱۰ ئ زایینی وه گرین ئانکو: کورد کورئ مهرد کورئ ساسان کورئ هه رب کورئ هه وازن"^(۱).

ل دویف راستییین میژوویی و جوگرافی، تشتهکی زۆر نیژیکه ل راستییی کو کورد و هۆزین وهک ئیک مینا (مارد) و (کورتی) کو ههردوو ب زارافی (مادی) دناخفتن، بینه ئیک و نافئ (کورد) ژئ هاتبیته وه گرتن و بو هه مووان هاتبیته ب کار ئینان. ژ لایهکی دیقه و هسا دیاره کو کوردان ب ئه گهرا به رفره هکرنا ئا خا ژێرده سه لاتا خو ل رۆژ ئافایی، خه لکی خو جھ دناف خودا توواند بیت^(۲).

ل دناف هۆزین میدیادا کو میژوونفیس هیروودوتس (میری ۴۲۵ پ.ز) نافئ وان دئینیت، نافئ کوردان ناهیته دیتن، ل دناف هه شهس هۆزین میدیادا کو هیروودوتس باس ژئ دکهت (بوسی، پارتاکانی، ئاستروخات، ئاریوزانت، بوذی، و موغی)^(۳) مه سعودی نافئ (بوذی) یان وهکو هۆزهکا کورد ناف دبهت.

بی گومان ب ئه گهرا زیده بوون و دروستبوونا هندهک هۆزین نوی، نافین کهفین هۆزان جهی خو ددهنه نافین نوی، و هیدی هیدی نافین کهفن دهینه ژبیر کرن؛ چونکی نهو نافین هۆزین کوردان کو مه سعودی ژئ ب کار دئینیت، هندهک ژئ نه فرو نه ماینه یان بو هندهک هۆزین بچووک و نه گرنه هاتینه گوهورین. و رهنه تایین ژئ جودا بوویی بو دمهکی پتر ژ تایین سه رهکی، رۆئی خو گپرابن، له ورا ژئ نافئ وان دیارتر لی هاتیه. و ههتا هندهک ژ فان هۆزا مینا لوران وهکو گه لهکی مهزن لی هاتینه و زۆر ژ خه لکی وان ژئ خو ب گه لهکی سه ربه خو دزانن.

ل دویف نهو زانیاریییی کو ژ نفیسه ریین یونانی و ئیسلامی ل دور کوردان ب جھ ماینه، سنوور و روبه ری ژێر ده سه لاتا کوردان زۆرا به رفره هتر بوویه ژ سنوور و

(۱) نیکیین: مصدر پیشین، ص ۵۳.

(۲) همان مصدر، ص ۵۴

(۳) دیاکونوف: مصدر پیشین، ص ۱۴۲.

چەند سەربازەكەين مەيدى (موزەخانا لوقەر)

روبەرى ئەفروىي كوردستانى. تىتەكى زۆرى سەختە كو دەفەرەكا بچووك يان ھۆزەكا بچووك شىابىت نافی خۇ، دا بىتە ھەموو كوردان؛ چونكى ب رەنگەكى ئەفە دا مومكن بىت، ئەگەر ھۆزەكى ب نافی (كورد) بۇ سەردەمەكى درىژ دەسەلات گرتبا دەست و حكومت و گەلى ژىر دەسەلاتا وان، پى ھاتبا نافی برن.

لدويف فەكولین و ژىدەرىن بەردەست وەسا ديارە، كو پەيھا (كورد) ژ روپى زمانەفانى يى ژ ئەرك و بارى جوگرافىي تايبەت كوردان ھاتى كو پارىزەر و پىشرەو بووینە بۇ ھەردوو ئىمپراتورىيىن مەيدىا و ھەخامەنشى و دويفدا رۆلەكى كارىگەرتر لسەر دەمى ساسانىاندا دىتبوو ل بەرانبەر پوميان بۇ پاراستنا سنوورىن رۇژنافا فى ئىمپراتورىي، ھەروەسا ھوزىن كوردان بەر سىنگى ھىرشىن رۇژنافايا بووینە مينا ھىرشىن ئاشورىيان، يونانىيان و پوميان، و ھەروەسا كوردان پىرانييا لەشكرى ساسانى پىك د ئىنا^(۱). ژ لايەكى دىقە ب ئەگەرا سروشتى شەركەرى و دلپىرە كوردان، ل

(۱) طبرى: مصدر پيشين، ۲۰۲۱/۵؛ رنە گروسە: امپراطورى صحرانوردان، ت عبدالجسين ميكده، شركت انتشارات علمى و فرهنگى، (تهران، ۱۳۶۸)، ص ۲۷۰ – ۲۷۵.

دووماھیا سەردەمى ئەشكانیان (۲۴۷ پ. ز - ۲۲۶ ز) و د سەردەمى ساسانیاندا، تايبەت د زمانى پەھلەويدا، نافەك بۇ ھوزىن ھەف رەگەز و ھەف زمان و ھەف ئايىن كو دئىك دەفەرا جوگرافىيا دياركرى دا، ل رۆژ ئاڧا وئ ئىمپراتورىيى كو ئەفرو ئەم دىيژىنى كوردستان، دژيان ب كار ھاتىيە، كو ئەو ژى پەيڧا (كورت) و كوما وئ (كورتان) بوو، كو دگەل كرىار و خۆيى بەرگىرى و قەھرەمانىا ھوزىن كورداندا د گونجىا،

پەيڧا (كورد) ئانكو دلپىر و قەھرەمان، و ئەگەر دزمانى بابلیدا (قاردو Qardu يان gardu) ھەر وئ رامانى بگەھىنىت. چ كارتىكرنەك نىنە ل سەر رەسەنىا پەيڧى كو ئاريايىيە؛ چونكى ئەگەر ب ئەگەرا جىرانەتيا كورد و ساميان، ئەف نافە ھاتىبەتە دناف زمانى كوردیدا لى چى نابىت ئەف نافە چووبىتە دناف ھەموو زمانىن كەفنىن ئاريايىدا وەكو: سەنسكرىت، ئافىستايى، ئنگلىزى و سلاڧىدا؛ چونكى چ پەيڧەكا سامى د زمانى سەنسكرىت دا نىنە. لى رەنگە ب ئەگەرا شەركەرى و دلپىرىا ھوزىن كوردان، ساميان ل مىزۆپوتامىا ئەف پەيڧە بۇ خۆ ژ زمانىن ئاريايى وەرگرتىت چاوا كو سەدان پەيڧى ژى وەرگرتىنە.

ژبەر فى ئىكى ئەم وەسا دبىنىن كو پەيڧا (كورد) ب ئەگەرا دلپىرى و قەھرەمانىا كوردان و پارىزەرى و خۇراگىرىا وان ھاتىيە بكار ئىنان، و رەنگە ئىكەم جار ئىرانىان بكار ئىنابىت و ل دويڧدا چووبىتە دناف زمانىن جىراندا، ژ وان ژى يونانى و عەرەبى و پاشى چووبىتە دناف زمانىن ئەوورويپىدا.

پەيڧا كوردستان

پەيڧا كوردستان ئانكو جەئى ژىن و ئكنجىبوون و ولاتى كوردان بۇ ئىكەم جار لسەردەمى سولتان سەنجەرى سەلجوقى (۱۰۹۶ - ۱۱۵۷ ز) پىشتى دابەشكرنا ولاتى وى بۇ يەككىن رىڧەبەرىيى، بۇ سەر ھەرىمەكا مەزن ل باشورى رۆژھەلاتا كوردستانى ھاتىيە بكار ئىنان. دەفەرىن باشورى رۆژھەلاتا كوردستانى وەكو ھەرىما (ئىالەيەتا كوردستان) ھاتنە دەستنىشان كرن، كو ژ ۱۶ دەفەرا پىكھاتىبوو. پايتەختى وئ قەلا بەار ل ۳۰ كىلومەترىا باكوورى رۆژئاڧا ھەمەدان بوو^(۱)، لى ب دروستى پىشتى دوو سەدان نفىسەران باسى فى ئىالەتى كرىيە.

(۱) حمدالله المستوفى قزوینى: نزهة القلوب، تصحيح طى لسرنج، (لیدن، ۱۹۱۳)، ص ۱۰۷.

ئیکەم نقیسەری کو نافی (کوردستان) ی بقی فورمی بکار ئینای (خواجە رەشیدەدین فەزلوللا هەمەدانی)^(۱) خودانی پەرتووکا (جامع التواریخ) ه، کو نقیسینا وی سال ۷۰۲ ی دەست پیکریه و سال ۷۱۰ ی کۆچی ب دووماهی هاتییه، هەمەدانی ئەگەر چ د بنه کوکا خۆدا زیه هودیین هەمەدانه، ئی د وی دەمیدا ئەو پزیشک و وزیرەکی مەزن ل باره گایی مەغولان بوویه، و بەلگەنامە و سەرچاوی زۆر گرنگ ل بەر دەستین وی بووینە. ئەف پەرتووکه ل سەر فەرمانا سولتان مەحموود غازان خان (۶۹۴ - ۷۰۳ کۆچی) ل سال ۷۰۲ ی کۆچی ل سەر میژووویا تورک و مەغول و باپیرین وی، ل چەنگیز خان تا وی سەر دەمی، دەست ب نقیسینا وی هاتییه کریه، ئی سال دویشدا غازان خان مر، لەورا پشتی ب دووماهی هاتنا فی پەرتووکی، هەمەدانی ئەو پیشکیشی سولتان مەحمەدی خەربەندی (دویشدا خودابەندی) ئولجایتوی (۷۰۳ - ۷۱۶ کۆچی) کر. ئانکو ۳۸ سالان بەری (حەمدوللا مەستوفیی قەزوینی) د پەرتووکا (نزەه القلوب) دا کو سال ۷۴۰ ی کۆچی هاتییه نقیسین، باسی کوردستانی یی کری. (قەزوینی) شاگرد و هاوکاری (هەمەدانی) بوویه و نقیسینا پەرتووکی میژووویدا هاریکاریا وی دکر^(۲).

هەمەدانی د جەهەکیدا دیبژیت: "شانزده هزار سوار بجانب کوههای هکار کردستان رفتند..."^(۳) و جەهەکی دیدا دیبژیت: "و هولاکوخان... بصحرای همدان نزدیک خاناباد که مرغزاریست (از) کردستان نزول فرمود..."^(۴).

(۱) رەشیدەدین فەزلوللا کوری ئەیلخەیر کوری عالیی هەمەدانی یی نافدار ب رەشید و تەبیبی هەمەدانییه (۶۴۸ - ۷۱۸ ه. ش)، وزیر و پزیشکی غازان خان ئیلخانی مەغول بوویه، ب ئەگەرا گونەهبار کرنا وی ب ژەهر دانا ئولجایتوی ل سال ۷۱۸ ی، ل سەر ئەمری ئەمیر چوپان، ئیبراهیمی کوری خواجە ی پیش چافین وی سەرژیکرن، و پاشی ئەو بخۆ زی ل گوندی خۆشکدەری نیزیکی ئەبەهر کوشتن، و لەشی وی پارچە پارچە کرن، و هەنارتە باژیرین مەزنین ئیرانی، و سەری وی زی برنە تەفریز و هاوار دکرن کو ئەفەیه سەری وی یه هودییه کافر. تصحیح و تحشیه محمد روشن و مصطفی موسوی بر: رشیدالدین فضل الله همدانی: جامع تواریخ، نشر البرز، (تهران، ۱۳۷۳)، ص شصت و هشت - هفتاد و سه.

(۲) رشیدالدین فضل الله همدانی: جامع التواریخ در تاریخ مغول، تصحیح بهمن کریم اقبال (تهران، ۱۳۶۲)، مقدمه کتاب.

(۳) همان مصدر، ۶۸۵/۱.

(۴) همان مصدر، ۶۹۸/۱.

ب گومانه‌کا زیدده‌قه کو (همه‌دانی) د پهرتووکا (مسالك و ممالك)^(۱) ب دریزی باسی کوردستانی کربیت، ئی مخابن ئەو پهرتووک نه‌مایه. ژ بهر فی ئیکی، ئیکه‌م پهرتووک کو ب دریزی باسی کوردستانی دکهت (نزهه القلوب) یا (قه‌زوینی) یه کو دنقیسیت: "کوردستان و ئەو ۱۶ ویلایه‌ته و سنوورین وی دگه‌هنه عیراقا عه‌ره‌ب و خوزستان و عیراقا عه‌جه‌م و ئاذه‌ربایجان و دیاربه‌کر کو پایته‌ختی وی قه‌لا بهاره..."^(۲).

و د دویفدا نافی ۱۶ ویلایه‌تا دئینیت کو بو هه‌ر ئیکی کورته ناسینه‌کی ژی دنقیسیت، کو پیکه‌اتبووو ژ: ویلایه‌تین (ئالان، ئەلیشته‌ر، خفتیان، ده‌ربه‌ندی تاج خاتون، ده‌ربه‌ندی زه‌نگی، دزییل، ده‌ینه‌وه‌ر، سوولتان ئابادا چه‌مچه‌مال، شه‌هری زۆر، کرماشان (قرمیسین)، که‌رهن‌د، خوشانی که‌نگاوه‌ر، مایده‌شت، هه‌رسین و وه‌سطام)، تشتی سه‌رنجراکیش ئەوه کو ئەو سنوورین (همه‌دانی) دیار دکهت به‌رفره‌ه‌ترن ژ سنوورین (قه‌زوینی)؛ چونکی (همه‌دانی) (هه‌کاری) ب ده‌فه‌ره‌کا کوردستانی ناف دبه‌ت، ئی (قه‌زوینی) ل سنووری (شه‌هری زۆر) ده‌رباز نابیت. ره‌نگه مه‌ره‌ما قه‌زوینی به‌س دیارکرنا ده‌فه‌را ریقه‌به‌ریی ب نافی کوردستان بیت. ب فی ره‌نگی نقیسه‌رین د دویفدا ده‌فه‌رین که‌ندافی تاکو دگه‌هیته که‌ندافا ئەسکه‌ندرون لسه‌ر ده‌ریا سپی ب کوردستان ناف برینه^(۳).

(۱) دوو پهرتووکین همه‌دانی ب نافین جامع التواریخ در تاریخ عمومی و عام و (در جغرافیا) (مسالك و ممالك) د به‌رزهنه، و هنده‌ک میژوونقیس دیژن دنیف تمام بوون ده‌می هاتیه کوشتن، و نقیسینا وان قه‌زوینی ب ئەنجام گه‌هاندینه.
 (۲) قزوینی: مصدر پیشین، ص ۱۵۷ و ویقه‌تر.
 (۳) بو زانینا پتر بنیره شه‌ره‌فناما بدلیسی کو چاوا د وی سه‌رده‌مید هه‌موو ئەف ده‌فه‌ره ب ئاخا کوردستانی ناف برینه.

كَيْلَه شَيْن (*)

پيشه كى :

كَيْلَه شَيْن يه كَيْكَه لهو گهرووه ناسراوانهى دهكه وپته نيوان شنۆ و سیده كانه وه، ئەم ناوهش دهگه رپته وه بۆ بوونى كَيْلَيْكى بهردىنى شَيْن كه نيشانهى شوپنه وارپكى كۆنى مېژوو بيه له ناوچه كه دا، هه رچه نده له رۆژگارى نويدا ئەم كَيْلَه له جىگا بنه رته كه كى خۆيدا لابراره، به لأم شوپنه كه كى تا ئىستا هه ر بهو ناوه وه ناو ده برپت، له وهش زياتر ناوى (كَيْلَه شَيْن) بۆته ناوى يه كَيْك له شاخه بلنده كانى ناوچه كه كه بهر زاييه كه كى (۲۱۸۰) مه تره.

كَيْلَه شَيْن له ئە ده بياتى بزاقى نه ته وايه تى گه لى كورددا ناو پكى ديار و ئاشكرى هه يه؛ چونكه به يه كَيْك لهو گهرووه گرنگانه ده ژمېردرپت كه له چه ندين قوناغه جياوازه كانى مېژوو ناوچه كه دا خالى په يوه ندى و تپه رگاي سه ربازى و سه ره كى بووه له نيوان رۆژه ئات و رۆژئاوى كوردستاندا^(۱).

هه رچه نده ئەم گهرووه به شپوه يه كى گشتى به ئاستى گهرووه كانى ترى باشوورى كوردستان به تايبه تى گهرووى (خانه قين - كرمانشا) كه توپژهرى ئەلمانى ارنست هرتسفيلد^(۲) به دهروازهى ئاسيا ناوى ده بات ناسراو و به ناويانگ نيه، به لأم له سه ر ئاستى ناوخۆى كوردستان ناوى گهرووى كَيْلَه شَيْن سه رنجى زۆربه ي ئەو كه سانه ي راكيشاوه كه له مېژه وه تاكو دهه سائيك له مه ويه ر به ناوچه كه دا تپه ر بوون، و وهك يه كَيْك له شانازيه كانى باپيرانمان و نيشانه يه كى زيندووى بۆ گه واهيدان له بلندى مېژوو نه ته وه كه مان ده ژمېردرپت^(۳).

(*) د گوفارا شانده ر ژماره (۲)، حوزه يرانا سالا ۱۹۹۷، هه ولير و ل راديويا دهنگى ئەمريكا پشكا كوردى هاتيه به لافكرن.

(۱) پيش ئەوه ي ريگاي هاملتۆنى ستراتيژى دروست بكرپت، ريگاي كَيْلَه شَيْن بايه خيكي زۆرى هه بوو، و ئىستاش هه مان رۆلى هه يه.

(۲) تاريخ باستانى ايران بر پايه باستانشناسى، ترجمه على اصغر حكمت، (تهران، ۱۳۵۵)، ص ۳۷.

(۳) ئوژن پيتار ده نوسپت ته نيا ره گه زيك كه بتوانيت خۆى پاشاوه ي ئەم شارستانيه ته گه وره يه دابنپت كورد و ئەرمه نن. اوژن پيتار: نژادها و تاريخ، (پارىس، ۱۹۲۴)، ص ۳۸۵.

كىلەشىن لە شوپىنى رەسەنى خۇي لە سەر سنوورى عىراق - ئىران

تەمەنى كېلەشىن:

ئاشكرايە كە ئىمپىراتورىيەتى شىكۆدارى ئۆرارتۆ لە سەرەتاي ھەزارەى يەكەمى پېش زايىن لە باكوورى كوردستان سەرى ھەلدا، ئەم ئىمپىراتورىيەتە تۈانى پاش زنجىرەيەك لە شەپ و ھىرش و پەلاماردان زۆرىنەى خاكى كوردستان لەگەل ناوچەكانى باشوورى قەفقاس و ئاسىياى بچووك بختە سەر قەلەمپەو و ژىر ركىفى خۇيەو، ھەروھەا ولاتى ئۆرارتۆ يەككە بوو لەو ولاتانەى سەردەمى خۇي كە بەپېشكەوتن و شارستانىيەت ناوى دەرگىدبوو، ئەو شارستانىيەتەى كە خۇي لە كۆمەللىك پىرۇژۈەى ئاۋەدانگرنەدوۋە و كارى بىناسازى دەبىنىيەو، ئەوۋەى شايانى وتنە مېژوو زۆر خۇشبەختە بەوۋەى كە زۆرىيەى

ئەو پرۇژانە نووسراوى تايبەت يان لەگەلدا بەجىماوۋە كە جگە لە نووسىن بە زمانى ئۇرارتۆ زمانى ئاشووريشى لە پال دايە^(۱).

يەككە لە بەناوبانگ ترين شاهەكانى ئۇرارتۆ ئيشپيونى يە (۸۲۵ - ۸۱۰ پ.ز)، ئەم شايە سەرەپراى ئەوۋە خاۋەنى چەندەھا داستانى سەرکەوتنى سەربازى جياواز و ئەنجامدانى جۇرەھا لە پرۇژەكانى ئاۋەدانكردەنەۋەيە كە چى بلندى و ناوبانگى زياتر بۇ ئەو نووسراۋانە دەگەرپتەۋە كە بە زمانى ئۇرارتۆيى بۇي بەجىھىشتووين؛ چونكە ئەم خونكارە ھەولئىكى بى وچان و مەزنى دا بۇ بەدپەيتاننى سەربەخۇيى كلتورى تايبەت بە ئۇرارتۆ^(۲).

روون و ئاشكرايە كە نووسىنى ميخى (مسمارى) ئۇرارتۆيى ۋەرگىراوى نووسىنى ميخى ئەكەدى يە (ئاشوورى - بابلى)^(۳)؛ چونكە ھەموو شىۋازىكى ئەو نووسىنەي بەخۇۋە گرتوۋە، تەنھا ئەوۋە نەبىت كە بە تايبەتمەندىتتايە سادە و ساكارەكەي دەتوانرپت لەوان جيا بكرپتەۋە، جگە لەمەش نووسىنى ئۇرارتۆ بە دووبارە بوونەۋەي وشە و رستەكانى بەشىۋيەكى يەك لەدۋاى يەك دەناسرپت، ھەر بۇيە ژمارەي ئەو وشانەي كە لە نووسىنى ئۇرارتۆ بەر چاۋمان دەكەون زۇر كەم و ديارىكراون. شايەنى باسە زۇربەي نووسىنەكانى ئۇرارتۆيى زانىارى و ھەۋالى ئەم شەر و سەرکەوتنە سەربازيانەيە كە پادشاكانى ئۇرارتۆ لە كاتى ھەرمانرەۋايياندا بە ئەنجاميان گەياندوۋە و بە شىۋەيەكى سادە و لىك چوو دارپژراون، ھەر بە ھەمان شىۋەش ئەو نووسىنانەي كە پاشاكان لە سەر پرۇژەكانى ئاۋەدانكردەنەۋە بۇيان جىھىشتووين سادەيى و ساكارىبيان بىۋە ديارە^(۴).

گرنگترين نووسراوى بەجىماۋى ئەم سەردەمە ئەو كىلە بەناوبانگەيە كە بە كىلەشەن دەناسرپت و ھەلبەستەنەكەي بۇ سالى (۸۱۴ پ.ز) مەزەندە دەكرپت^(۵). ھەرۋەك لە نووسىنەكەي سەرىدا بۇمان دەردەكەۋپت، ئەم كىلە لە لايەن پادشاي

(۱) Siararpie Nersessian: the Armanians, (London, ۱۹۵۳), p. ۷۶. ;

ھرزفلىد: ھمان مصدر، ص ۶۹.

(۲) سارگىسيان و.....: تاريخ ارمنستان، (تهران، ۱۳۵۴)، ص ۱۸.

(۳) ھمان مصدر، ص ۲۱.

(۴) سارگىسيان: مصدر پيشين، ص ۲۵.

(۵) ژاك دومورگان: تمدنهای اوليه، (پاریس، ۱۹۰۹)، ص ۱۶۳.

شارى توشپا Tushpa له ناوہ راستى شارى (وان)

ئۆرارتۇۋە ئىشپىونى و شازادەى كورى (مىنيوئا - Menua - ۸۰۹ - ۷۹ پ.ز.)^(۱) له جىڭاي بەرز كه شوئنه وارىكى كۆنى پەرسىنگايەكى خواۋەندى (خالىدى) بوۋە له شارى ئاربىنى (Arbinni)^(۲) كه به زمانى ئاشورى (موساسىر - Musasir) ى پىدەگوتريت ھەلبەستراۋە^(۳).

يەككە لەو تابلۇ ھونەرىيە مېژووويانەى له شارى وان دۆزراۋنەتەۋە به (تابلۇى مېھر) ناو دەبريت كه دەگەرپتەۋە بۇ سەردەمى ئىشپوئىنى و مىنوئاى كورپى، ئەم تابلۇيە ناوى ھەموو خواۋەندەكانى خالدييەكانى تىدا ھاتوۋە، خوداى (خالىدى) له سەروو ھەموو خواۋەندەكانەۋەيە و له پلەى يەگەم دانراۋە، دواتریش خواۋەندى جەنگ (تیشابا - Teshaba) و خواۋەندى ھەتاۋ (شىقىنى - Shivini) به پلەى

(۱) مېژوونوسەكانى يەككىتى سۆقيت سالانى فەرمانرەۋايى بۇ ئىشپوئىنى (۸۲۵ - ۸۱۰) و بۇ منوئا (۸۱۰ - ۷۹۰) پىشبار دەكەن، بەلام جەمال رەشىد بۇ يەكەمىان (۸۲۵ - ۸۰۶) و بۇ دوۋەمىان (۸۰۵ - ۷۹۰) دادەنىت.

(۲) ئەم شارە له نووسىنەكانى ئۆرارتىدا (ئاربىنى) ۋە له نووسىنەكانى ئاشورىدا (موساسىر) ھاتوۋە.

(۳) ھەرۋەك له ناۋەرۋكى نووسىنى كىلەكەدا ديارە ئەم شارە له شوئىكى بەرز دروست كرابوو.

قەلئى شارى توشپا Tushpa (وان)

دووم و سىيەم دىن، دواى ئەم خواوندانە ناوى چەندەھا خواوندى دى دىن كە ھەريەكەيان تايبەتن بەشارىك يان ولاتىك يان خۆد گەلىكى ژىر دەسەلئەتى ئىمپراتورىيەتى ئۇراتتۇ ^(۱) ھەروھا ئامازەى بۇ ژمارەى ئەو قوربانىانە كراوہ لە (گا و مەپ) كە سالانە پىشكەشى خواوندەكان دەكران.

لەگەل ئەوھى فەرھەنگى ئۇراتتۇيىەكان دەولەمەندە بە چەندەھا ئەفسانە و خاوەنى خەوارىك لە رووداوە مسىؤلۆژىيەكانە، بەلام تىپروانىنى ئۇراتتۇيىەكان بۇ خواوندى گەورە و بە تواناى (خالدى) كە سەرچاوەى ھەموو چاكى و ھىز و دەسەلئەتك بوو لە سەروو ھەموو ئەوانەوہ بوو، و بەراددەيەكى زۆرىش پىرۆزترىبوو، ھەر بۇيە شوئىنى موساسىر لەلای ئۇراتتۇيىەكان بەپىرۆزترىن ناوچە دەژمىردرا ^(۲).

(۱) سارگىسيان...: مصدر پيشين، ص ۳۰.

(۲) Nersession: Op. Cit. p. ۸۱.

په‌رستگای موساسیر (کیله‌شین):

دروستکردنی ئەم په‌رستگایه بو سەده‌ی نۆهه‌می پێش زایین ده‌گه‌رێته‌وه^(۱)، وێنه‌کەشی له‌لایه‌ن نیگارکی‌شیکێ ئاشوورییه‌وه‌ کیشراوه‌ که‌ ده‌توانین په‌سنیکێ ئاسایی بکه‌ین^(۲). بانیکێ شیوه‌ ژماره‌ هه‌شتی (۸) و پێشیکێ شیوه‌ سی‌گۆشه‌یی که‌ به‌ جوړیکێ تایبەت جوانکاری کراوه، سه‌رخانی په‌رستگاکه‌ له‌سه‌ر شه‌ش (۶) ستوونی گه‌وره‌ و به‌هێز راگیرکراوه. بینه‌ی ئەم په‌رستگایه‌ شیوه‌ و روخساری ئەو په‌رستگا یۆنانیانه‌مان ده‌هینێته‌ پێش چاو که‌ له‌ کاته‌ میژووویه‌کانی دواتر دا ده‌بیرین^(۳).

دیواره‌کانی ناوه‌وه‌ی په‌رستگاکه‌ به‌ نیگار و وێنه‌ی رهنگاوره‌نگ رازینراوه‌ته‌وه‌ که‌ شیوه‌ی خواونده‌کان و ئازده‌له‌ پیرۆزه‌کان و هه‌ندێ وێنه‌ی تری تایبەت به‌ ئایین و ژیا‌نی ئۆراتۆیییه‌کانی تیدا کیشراوه، جگه‌ له‌مانه‌ دیواره‌کان به‌ چه‌نده‌ها نیگاری تری شیوه‌ نه‌ندازه‌یی وێنه‌ی جوړه‌ها گیاو گه‌لا و گوئی تایبەت نه‌خشینراوه^(۴)، شایه‌نی باسه‌ هه‌ر له‌ ناوه‌وه‌ی په‌رستگاکه‌ به‌ردی چوارگۆشه‌ی ره‌ش و سپی له‌ بنیاتنانی دیواره‌کانیدا به‌کار هینراوه، هه‌روه‌ها زه‌مینه‌ی په‌رستگاکه‌ شیوه‌ی به‌ردین و کاشیکاری پێوه‌ ده‌بیریت، ئەو دارانه‌شی که‌ له‌ بیناسازیه‌که‌یدا به‌ کار هاتوون به‌ مه‌به‌ستی جوانی و به‌هێزی به‌ فلزی تایبەت روپۆش کراون^(۵). ئاشکرایه‌ له‌و کاره‌ به‌ردکاریه‌نه‌ی که‌ له‌ کۆشکی (سارگۆن)ی پاشای ئاشووریدا کراون دیمه‌نی شاری موساسیرمان به‌رچاو ده‌که‌ویت، که‌ خانووه‌کانی ئەم شاره‌ زۆربه‌یان سی‌ نهۆمین و له‌ دوو ریژی نزیک و به‌رامبه‌ر به‌کتر درێژ ده‌بنه‌وه‌ و له‌ ناوه‌راستدا دیمه‌نی په‌رستگای خالیدی به‌ جوانی ده‌رده‌که‌ویت^(۶).

هاوکات له‌ گه‌ل هیرش و په‌لاماردانی سارگۆنی ئاشوری (۷۲۲ – ۷۰۵ پ.ز) له‌ سائی ۷۱۴ پ.ز به‌ مه‌به‌ستی تیکشکاندن و هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی هاوپه‌یمانی‌تی نیوان ئۆراتییه‌کان و میدییه‌کان و دواتریش به‌دیل گرتنی شای میدییه‌کان (دیاکۆ) و دوورخستنه‌وه‌ی

(۱) سارگیسیان...: مصدر پیشین، ص ۳۰.

(۲) هرتسفلد: مصدر پیشین، ص ۷۳.

(۳) سارگیسیان...: مصدر پیشین، ص ۳۱.

(۴) همان مصدر، ص ۳۲.

(۵) هرتسفلد: مصدر پیشین، ص ۷۳؛ لوی واندنیرگ: باستانشناسی ایران باستان، ت. عیسی

به‌نام، (ته‌ران، ۱۳۴۵)، ص ۵۱.

(۶) هرتسفلد مصدر پیشین، ص ۱۴.

لەگەڵ خێزانەكەیدا بۆ (حەمای شام)^(١)، سارگۆن لە گەڕانەوهی دا بۆ ولاتی ئاشوور شاری موساسیر بە تەواوی تەخت و وێران کرد و پەرستگا پێرۆزەكەشی ڕما و تالانی کرد^(٢).

لیكۆئینەوه ئاركیۆلۆژیەكان ئەسەر كیلەشین:

(اف. أ. شولتز)ی ئەلمانی یەكەم كەس بوو لە سالی ١٨٢٩دا هاتە ناوچەى كیلەشین و كیلەكەى بىنى و نووسینەكانى سەرى كۆپى كرد، بەلام لە بەختى رەشى ئەم شوپنەوارناسە هەر پاش چەند رۆژێك دواى سازدانى ئەم كارەى لە ناوچەكەدا دەكوژيێت و هەموو كەل و پەل و ئامرازەكان و كۆپەكان بە تالان دەبريێت^(٣)، دوا بەدواى ئەو، ئاشوریناسى ئینگلیزى بە نوبانگ (سیر هنرى راولنسون ١٨١٠ - ١٨٩٥) هاتۆتە ئەم شوپنە و بەشێك لە نووسینەكانى كیلەشینى كۆپى كردوو^(٤)، ئینجا (خانكوف ١٨٢٢ - ١٨٧٨) دواى هاتنى بۆ ئێران و مانەوهى بۆ ماوهى دوو سال (١٨٥٧ - ١٨٥٩) بەشێك لە نووسینەكانى قالبگىرى كردوو كە ئیستا لەبەر دەست دا نەماون^(٥). شوپنەوار ناس (بلاو) لە سالی ١٨٥٨ دا قالبگىرى جوان لە نووسینەكان وەردەگرێت بەلام لە چاره رەشى ئەمیش لە كاتى گەرانەوهى دا و لە رێكا قالبەكانى دەشكىن و ورد دەبن كە هەموو هەولێكى بۆ لێكدانەوهى پارچە شكاوەكان و گەڕانەوهى سیما بنەرەتییەكەى خۆى بە فیرۆ چوون^(٦) و هیچ شتیكى نوپیان بەدى نەهینا. پاش لیکۆئینەوهیەكى لەو بابەتەى كە زانای ناسراو (أ. ها. سايس) لەسەر ئەم پارچە شكاوە لێكدانەوه ئەنجامى دا^(٧).

(١) م. دیاكونوف: تاریخ ماد، ت. کریم کشاورز، انتشارات پیام، (تهران، ٢٥٣٧ شاهنشاهی)، ص ١٧٥.

(٢) سارگیسیان: مصدر پیشین، ص ٣٢.

(٣) دمورگان: مصدر پیشین، ص ١٦٥.

(٤) مارف آقاي: "جغرافیا شنۆ"، گۆفاری (سروه)، سالی سییه، ژماره (١٣) ئۆرمیه، گەلاوێژی ١٣٦٦.

(٥) گروهی از مستشرقین: کرد در دائره المعارف اسلامى، ترجمه اسماعیل فتاح قاضى، انتشارات صلاح الدین، (اورمیه، ١٣٧٠).

(٦) سید عبدالله محمدی: "کیلەشین"، گۆفاری سروه، سالی سییه، ژماره (١٨) بەفرانبارى ١٣٦٦، ل ٢٧.

(٧) أ. سايس: قلمرو وان (اورارتو) تاریخ قديم کیمریح، ج ٢، ص ١٢٧.

کیله شین و کیلی سنووری له سالی ۱۹۸۱ وینه له (رحیم اشنوئی محمود زاده: معانی بعضی از اسامی کهن و ایرانی در زبان کردی)

له دواجار زانای شوینه وارناس (ژاک ماری مؤرگان ۱۸۷۵ - ۱۹۲۴ز) توانی له سالی ۱۸۹۰ کلیشه یه که له نووسینه کانی کیله شین وهر بگریت و رهوانه ی لای یه کی که ههره ئاشوریناسه ناسراوه کانی بکات که ناوی (پر شایل)ه، ئەمەش یه که مین جاره که قالبیکی تهواو له م نووسینانه ساز بگریت که له دوا ی لیکوئینه وه یه کی دوور و دریز له شیوه ئاشوریه که کیلی دەرگای خویندنه وی نووسینه کان دۆزرایه وه و له رۆژنامه ی (پیکوولد سیت اوکس) ی پاریسیدا^(۱) به شیوه ی خواره وه خویندرانه وه و بلاو کرایه وه^(۲):

ئەو کات که من ئیشیونی کوری ساردور

شای مەزن، شای به توانا

شای جیهان

(۱) دمورگان: مصدر پیشین، ص ۱۷۳.

(۲) ئەم وەرگیرانه له سەر بەلگه نامه کانی بهرپه بهرایه تی گشتی شوینه واری نازه ربايجانی رۆژئاوا وه له موزه خانه ی ورمی وەرگیراوه.

شای سهرزمینی ناییری^(۱)
سهروهری مهزنی شاری توشپاشار^(۲)

و

منوای کوری

لای خواوهندی خالدی

بو شاری موساسیر

بو په‌رستگای بهرز و بلند

که بو خواوهندی خالدی

دروست کرابوو

هاتن - ئیشپوینی نووسینیکی بو هه‌لبه‌ست -

ئیشپوینی کوری ساردور

چه‌که گرانهاکان

و چهند ره‌وهیه‌کی جوانی

هیناوه

ئیشپوینی که‌لوپه‌لی مه‌فره‌غی

قاب و قاپاغی مه‌فره‌غی

هیناوه

ئیشپوینی چهند ره‌وهیه‌کی زوری

هیناوه (که)

هه‌موو ئەم دیاریانه

دوباره سهر له‌نوئ

بو ئەم په‌رستگایه

بریار دراوه

(۱) نائیری، بریتی بوو له کونفدراسیونی هۆزه‌کانی باشووری ده‌ریاچه‌ی وان، که توانیان شکه‌ست به توکولتی نینورتا Tukulti-Ninucta (۱۲۵۵ - ۱۲۱۸ پ.ز) شای ئاشور بیین.

(۲) شاری توشپا پایته‌ختی ولاتی ئورارتو بوو، له‌سه‌ر ده‌ریاچه‌ی وان یان شاری وان‌ی ئیستا که هه‌ندێک شوینه‌واری تا ئەم‌ڕۆش له ناوه‌راستی شاری وان به‌رچاو ده‌که‌ون.

ئىشپوینی

ھەموو ئەم دیاریانە

بەرامبەر دەروازەى خالدى

بۇ خواۋەندى خالدى

بۇ بەردەۋامى ژيانى خۆى

بە ھەرزان دادەنىت...

ئىشپوینی بۇ لىخۆشبوون

گا ۱۱۱۲

۱۲۰ (۹) بزن و بەرانى قەلەو

۱۲۴۹۰ بزننى قەلەو

بۇ پەرستگا ھىناۋە

ئەو كات كە ئىشپوینی كۆپى ساردور

شای مەزن، شای بەتوانا

شای جىھان

شای سەرزەمىنى ناپىرى

سەرۋەرى گەرەى شارى توشپاشار

بەرامبەر خواۋەندى خالدى

بۇ نیاز

ھات.....

شىۋە و روخسارى كېلەشىن:

ئەم كېلە بەردىنە لە دوو لاۋە لە سەرى نووسراۋە، لايەكیان بە نووسىنى مىخى و بە زمانى ئۇزارتۇيى، لاکەى تىرشىيان بەنووسىنى مىخى و بە زمانى ئاشورى، نووسىنى ئەم روۋەى دۋايى ھەندىك شىۋاندىنى بەسەردا ھاتوۋە؛ چونكە ۋەك نىشانەپەكى دەست راستى لە لايەن كەسانى سادە و ساكارى ناۋچەكەۋە چەند گوللەپەكى لىدراۋە، بەلام لەگەل ئەم شىۋاندىنى ھىشتا نووسىنەكەى دەتوانرىت بخویندرىتەۋە، بە پىچەۋانەى

رووه ئۆزارتۆپەكەكى كە زۆر بە چاكي ماوتەتەوہ و ھىچ داخوران و شىۋاندنى بەسەردا نەھاتوۋە و بەباشىش دەخوئندىرئەتەوہ.

پىۋانە ئەندازەيىھەكانى ئەم كىلە بەم شىۋەيەى خوارەوہيە^(۱) :

- بەرزى = ۱۶۸ سم

- پانى بەشى خوارەوہ = ۴۰ سم

- پىۋانەى ئەندازەيى بىنكە = ۴۲ × ۴۲ سم

- بىنكەى لاکىشەيىھەكەى = ۱۱۲ × ۱۴۰ سم

- دورى ملەبارىكەى لە بىنكەى = ۴۲ سم

- بارستايى كىلەكە بەبىنكەوہ = ۱۶۰۰ كىلوگرم

ھەولدان بۇ گواستەنەوہى كىلەشىن :

سالى ۱۹۱۷ جەنەرالى...^(۲)، داواى لە نوئىنەرى كۆنسولى رووسى لە ئىران (فاسىلى نىكتىن)ى كرد، كە بە پىي فەرمانى دەرگراو لە (گراندوك نىكۆلا)وہ، ئەم كىلە بۇ مۇزەخانەى تەفلىسى بگويزرئەتەوہ، بەلام نىكتىن بەپىي وتەى بەرد لە جىي خۇى سەنگىنە، ئامادە نەبوو ئەم كىلە لە شوپنە مېژووويىھەكى خۇى لابلەرئەت و چەند بيانوى جىياۋازى ھىنايەوہ بۇ ئەنجامنەدانى فەرمانى جەنەرالى. ھەر لە سەرەتاوہ بە بيانوى ئەوہى لە وەرزى ھاویندا، پىۋىستە كارى گواستەنەوہى كىلەكە دوابخىرئەت بۇ وەرزى زستان، چونكە لەم وەرزەدا دەشى كىلەكە بە ئاسانى بەسەر بەفرى ناوچەكەدا بگويزرئەتەوہ^(۳).

زۆرى نەبرد زستان ھاتو نىكتىن كەوتە دۆزىنەوہى بيانوويەكى دى ئەوئىش ئەوہيە كە گوايا ئەم كىلە خالى دىارىكردن و نىشانەيەكى سنوورى نيوان ھەردوو دەولەتى ئىرانى و عوسمانىيە و بە ھىچ جۆرئەك ناشىت لە جىگەى خۇى بېزوينرئەت، بەلام لە كاتىدا كە جەنەرالى پىي لەسەر گواستەنەوہى كىلەكە داگرت و بەم بيانووانە قاپل نەدەبوو، نىكتىن پەناى برده بەر فىلىكى تايبەت، بە تايبەتى كاتىك كە زانى جەنەرالى

(۱) ئەم پىۋانە لە سەر كىلەشىن لە لاي نوسەرەوہ بەدەست ھاتون.

(۲) فاسىلى نىكتىن ناوى ئەو جەنەرالى ناهىت.

(۳) باسىل نىكى تىن: خاطرات و سفرنامە، ت. على محمد فرەوشى، چ ۲، (تەھران، ۲۵۵۳ شاھنشاهى)، ص ۲۴۳.

کئله شین ل موزه‌خانا ورمی وینه ل (رحیم اشنوئی محمود زاده: معانی بعضی از اسامی کهن و ایرانی در زبان کردی)

بروای به ئەفسانه و خورافاتى ههیه، بۆیه وتى ئەم بەرده، بەردیكى نه‌فریناوییه^(۱)، به جوړیك نه‌فرهت دینیتته سهر شانى ههر كهسیك كه له شوینی خوئی لایبه‌ریت، و به ههر جوړیك دهسكاری بکات، ئەم فیله به ئاسانى سهرى گرت و جه‌نه‌رال وازی له بیروكهى گواستنه‌وهى هینا. ئەو بیروكهیه هه‌موو هیوایه‌كى جیبه‌جیكردى له‌دهستدا له دواى شوړشى ئوكتۆبه‌رى به‌لشه‌فى له سالى ۱۹۱۷ دا له روسیا^(۲).

سهرئه‌نجام له بهر ئه‌وهى ئەم کئله له زۆربهى په‌یماننامه‌كانى دهست نیشانکردنى سنوورى ده‌وله‌تیدا له نیوان هه‌ردوو ده‌وله‌تى ئیرانى و عوسمانى و دواتریش (ئیران و

(۱) مه‌به‌ستى كوژرانى شولتز یه‌كهم كۆپى هه‌لگى ئەم كئله‌یه كه له سالى ۱۸۳۹ به‌دهستى چه‌ند كه‌سیكى نه‌ناسراو ده‌كوژریت.

(۲) نیكى تین: خاطرات و سفرنامه ...، ص ۲۴۳.

عیراق)دا وهك خائیکى سنوورى دیاریکراوبوو. بۆیه هیج یهکیك لهم دهولهتانه نهیان دهنوانی دهستکاری ئەم کیله بکهن و بیگوینهنهوه بۆ مۆزهخانهکانیان، ئەگەر چی ئێران بانگهشهی ئەوهی دهکرد که گوایه ئەم کیله ۳۰ ههنگاو دهکهوێته ناو خاکی ولاتهکهیهوه^(۱)، بهلام ئەوهی راستی بی ئەم کیله دروست له تهنیشت خالی دیاریکردنی سنووری ههردوو دهولهتی ئێران و عیراق دابوو. دواجار له کاتی ههلگیرسانی چهنگی عیراق - ئێران و بهتایبهت له سالی ۱۹۸۵دا دواى ئەوهی که چهندین شهپری قورس لهم ناوچه سنووریانهدا روی دا، ئێران به ناوی ئەوهی که ئەم کیله شوینهنهواریکى میژووویییه و پیویسته دوربیت له زیانی پارچه تۆپ و چهکه جیاوازهکانی تر، کاری گواستنوهی ئەنجام دا و ئیستا ئەم کیله له موزهخانهی شاری ورمی یه.

(۱) یهکیك له هۆیهکانی که ئێران بۆ گواستنوهی ئەم کیله دیاری کردبوو.

زهردهشت و تورکین نازهری (*)

پیشهکی :

(ندای سولدوز) مینا ههفته نامهیهکی بوو کو بزمانی فارسی ژلایي ريقه بههريا حکومه تا ئیرانی ل باژیری (نهقهده) ی ههر دوو ههفتیا جارهی دهاته بهلافکر، بشکهکا مهزن ژ بهرپه رین فی بهلافوکی هاتبوونه تهرخانکرن بو داب و نه ریت و میژوویا نازهربایجانیان ددهفرین رۆژه لاتا کوردستانییدا. گوشهیهک ژ فی بهلافوکی، ب نافئ (سولدوز شناسی) باسی زمان و فه رههنگ و کهله پورئ تورکان د نازهربایجانیدا دکر و ههول ددا کو سیما و روخسارهکی (تورکی — نازهری) بدهته فی دهفهرا کوردستانی.

تشتی زۆر سهیر دفی ههفته نامهیدا بابتهک بوو ل ژیر نافئ "سولدوز سرزمین زرتشت" کو ژلایي نفیسه رهکی نازهری بنافی (عیسا ییگانه) فه هاتبوو نفیسین^(۱). بوچوونین دوور ژ راستی دفی بابتهیدا، و بهلاف نه کرنا رهدد و دویفچوونان لسه ر فی بابتهی د ههمان رۆژنامه دا، بوونه نه گهرا نه رازیبوونه کا زۆر ژلایي روشنیرین کورد د رۆژه لاتا کوردستانییدا. سه ره پای هه ولدانا فان روشنیرا بو به رسفدان و دویفچوونا فی بابتهی، ل ئه ف ههفته نامه یا ئاماده نه بوو فان رهد و دویفچوونا وه کو نه ریته کا رۆژنامه فانی بهلاف بکه تن.

د وان سالاندا حکومه تا ئیرانی تا راددهیهکی زۆر ژ بهلافیوونا ههر په رتووک و بابتهکی کو بیهنا نه ته وهییا کورد ژئ هاتبا ری ل دگرت^(۲). بهرانبه ر گانندا نازهریان، ل بهلافه بوونا گو فاره کا کوردی ل ورمی بنافی (سروه)، دهر فته هاته دان کو نازهریین

(*) د گو فارا لالش ژماره (۹) ل شباتا ۱۹۹۸ ل دهوک بهلاف بوویه.

(۱) بو دهقی وی بنیره: نشریه ندای سولدوز، پیش شماره (۲) سال اول، شنبه ۸ شه ربور سال ۱۳۷۶، نقده.

(۲) راگرتنا چالاکیین ناوهندا بهلافکرنا فه رههنگ و ئه ده بیاتا کوردی (صلاح الدین) ل ورمی د وی سالییدا، ئیک ژ فان کریاران بوو کو ب نه گهرا ره خنه و گانندین تورکین نازهری هاتبوو نه نجام دان، کو دگوتن نورمی شاره کی نازهرییه و دزی بهلافه کرنا زمانی کوردی د فی باژیرییدا راهه ستا بوون.

نه تورك! بكارن فھرھهنگ و كهلهپوورئ توركى، بو ريگرتن ژ بهلافهبوونا فھرھهنگي كوردى، بهلافه بكهن. تشتهكى زورئ خوڤايه كو ل فان سالين دووماهين و پشتي ههلوھشيانا كومارين سوڤييت، هزرا (پان تورانيسم و پان توركيسم) كارتتيكرنهكا زورا كريبه سهر دهقهرين نازهربايجاني، و نهو نازهربايجاني ژى، يين كهفتينه سياسيھه تا تورككرنئ (تريك) ب رهنهگي ناراستهوخو د دهقهرين كوردستانيدا^(۱).

ئيك ژ دهقهرين كو نازهرى ههول دهن ميژوو و ديموگرافيا وي بگوهرن، دهقهرى سولدوزه كو ناوهندا وي شارئ نهغهدهيه^(۲)، بابهتهكي هندئ ئاسان و خوڤايه كو مروفي نهڤيت دهست ب سهلماندنا هندئ بكهت كو دهقهرى سولدوز، ژ روي ميژووويشه دهقهرهكا ههميشه كوردى بوويه؛ چونكى وي دهسى دئ گومانئ ئيخيتيه سهر كوردستانيبوونا في دهقهرئ.

ئهفه نابيته دوو سهده كو هوژا قهرهپاڤا (كولاف رهش) مشهختيا تورك ل ويئرئ ناكنجى بوويه. ئانكو تشتهكي هندئ روڤ و ناشكرايه د ميژوويا دهقهريدا كو پيويسى ب سهلماندني نينه، ئي چونكى ئهفه سياسيتهكا نه يا راستا دهولتهئ، و دهستهكا دهسلاتدارا نازهرديه د دهقهريدا، لهورا بابهتتن هوسا بو شيواندنا راستي و ميژوويا دهقهرئ پيويسى ب بهرسفداني ههيه؛ چونكى كارتتيكرن و مايتيكرنا هندهك نازهريين بهرپرس د حكومهتا ئيرانيدا، بو بهلافهكرنا فھرھهنگ و زمانئ نازهرى لسهر حسابا زمان و كهلتورئ كوردى، جوړه مهترسييهكا ئيخستيه سهر دهستهڤتتن ميژووويين گهلي كورد د روژههلاتا كوردستانيدا.

د گهل هندئ كو نابيت مروڤ دژى مافين رهوايئ چ گهلهكي بيت، بهلكو دڤيت مروفي ههفسوز بيت دگهل مافين ههموو گهلين بن دهست تا دووماهى داخوازين وانين رهوا، ژ وان ژى مافين رهوايئ گهلي نازهرى.

(۱) ئهفه سياسيتهكا كهفنا نازهريايه، و كيشا في گيروگرفتي د سهردهمي كومارا مهباد دا ژى پهيدا بوو. (باقروف) سهروكي پارتا كومونيسنا نازهربايجانا سوڤييت ئيكي ژ فان كهسا بوو.
(۲) سولدوز نافي هوژهكا مهغوله كو د ئاسيا نافهراستدا دژيان و نهو نافي وي دهشتا دكهڤينه دهوروبهريئ باژيري نهغهدهيه.

دره‌وین ب شاخ:

خودی ژئی رازی پۆژه‌لاتناسی نافدار (فلادیمیر مینورسکی) چ ب دروستی روانگه‌ها تورکان بو میژووویی شروقه کریه، دهمی دنقیسیت: "هەر جهی میژوونقیس دگه‌هنه ناسته‌نگه‌کی بۆ دیارکرنا بابه‌ته‌کی میژووویی، ل وی دهمی تورک خۆ ده‌افینه مه‌یدانی و دبیزن ئەو بابەت یی تورکانه یان ئەو گەل تورکن"^(۱). وه‌کو ب ئەگه‌را دیارنه‌بوونا په‌گه‌زی سۆمه‌ریان تورک دبیزن ئەو تورک بوون^(۲).

فیجاری تشتی زۆری سه‌یر و دوور ژ هزرا مرۆفی، کو چ جار میژوونقیسه‌ک نه‌شیا به‌زری ئی بکه‌تن، په‌یوه‌ندیا زه‌رده‌شت دگه‌ل تورکانه. زۆر تشت هاتبوونه به‌لافکرن کو زه‌رده‌شت کورده^(۳)، یان ئیرانییه ل روژئاڤایا ئیرانی^(۴). ئی چ جارا و ژ ده‌فی چ میژوونقیسه‌کی نه‌هاتبوو زانین کو زه‌رده‌شت تورک بیت. به‌لکو هندی ده‌یته زانین تورک نه‌یارین دینی زه‌رده‌شتی بوینه^(۵). هه‌موو داستانی زه‌رده‌شتیان ژی دپرن ژ شه‌رین دناڤه‌را زه‌رده‌شتیان و تورکاندا^(۶)؛ چونکی پیوستیا کۆمه‌لایه‌تی و راستیا جفاکی کشتوکالیی وی سه‌رده‌می یی ئیرانی، که‌فتبوو دبن گوشارا تۆرانیین دوور ژ شارستانیته‌تی و نه‌ خۆ جه. له‌ورا زه‌رده‌شت ببوو نازادکه‌ر و پیغه‌مه‌ری چاره‌سه‌رکرنا فی کیشی دزی هوفین تۆرانی^(۷).

-
- (۱) گروهی از مستشرقین: کرد در دائره المعارف اسلامی، ت. اسماعیل فتاح قاضی، انتشارات صلاح الدین، (اورمیه، ۱۳۷۱)، ص ۳۲.
- (۲) همان مصدر، ص ۴۳.
- (۳) جلال‌الدین آشتیانی: زردشت مزدیسنا و حکومت، شرکت سهامی انتشار، (تهران، ۱۳۶۷)، ص ۵۰.
- (۴) اوستا: گزارش و پژوهش جلیل دوستخواه، انتشارات مروارید، (تهران، ۱۳۷۰)، ص دوازده.
- (۵) رابرت. ا. هیوم: ادیان زنده جهان، ت. عبدالرحیم گواهی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چ ۱، (تهران، ۱۳۶۹)، ص ۲۶۹.
- (۶) ذبیح الله صفا: حماسه سرایی در ایران از قدیم ترین عهد تاریخ تا قرن چهاردم هجری، انتشارات امیر کبیر، چ ۴، (تهران، ۱۳۳۳)، ص ۲۵۱.
- (۷) هیوم، مصدر پیشین، ص ۲۶۹.

لهورا ئەم دىبىنن كۆ ئەف دىنە يى پېرە ژ دژايەتيكرنا راف و رويىتى و تالان و جەردەمى يا تۆرانيان^(۱)، ھەر وەسا دىنى داخوازكرنا ژيانا جوتيارىي و تەرش و كەوال خودانكرنييه، و فان كارا ب مەزىنە كارين چاك ددانيت^(۲)، دگەل بەرچاڧگرتنا پاڧزىي كۆ د ئاڧىستا يا پىرۆز دا ھاتىيە : "بو مرۆڧى پىشتى ژينى باشترين تشتە"^(۳) و ئەف كىراره بۆ مرۆڧين خودان شارستانىيەت ھاتبوونە دەستىشان كرن، كۆ زۆر دوور بووينە ژ ڧەرھەنگى وى سەردەمى يى ھۆزىن تورك.

ھەر ل سەر ڧى بناغى بوويە، كۆ ئەبولقاسمى ڧردەوسى مەزىنە ھۆزانقانى نەتەوھىيى ئىرانى شاھنامە دانايە، و سەرانسەرى و ھەموو شەر و دژايەتييە دناڧبەرا ئىرانيان (زەردەشتيان) و تورانيان (توركان)دا^(۴).

نڧيسەر (يگانە) دنڧيسيت: "باشترين جھ بۆ دياركرنا جھى ژدايىكبوونا زەردەشت گرى (حەسەنلۇ)يە كۆ دكەڧىتە باكوورى رۆژھەلاتا (نەغەدە) كۆ بدەستى ئاشورىان ل سالا ۶۵۰ يان ۵۷۰ ئ پىش زايين ھاتىە ويران كرن."^(۵) ئ ھەموو ژىدەرىن ئىرانى و بىانى ئەوئ دىڧىژن كۆ زەردەشت يى ل كوردستانى ژ دايىكبوى، باڧزى (شىز) ئانكو (گەنجەك) يان (تەختى سلیمان) ل نىزىك باڧزى (تەكاب) ل رۆژھەلاتا موكرىان د ھەلبىڧىرن^(۶)، و ھەر وەك ئاركىوئۆلۆژىست د سەلىن گرى (حەسەنلۇ) ژلايى ئۇرارتىانڧە ھاتىە ويران كرن نە ژ لاى ئاشورىانڧە^(۷)؛ چونكى د وى سەردەمىدا (ماننايى) ئانكو ئاكنجىيىن حەسەنلۇ دگەل حكومەتا ئاشور دژى ئورارتويان رىكەڧتېوون^(۸).

-
- (۱) حسن پىرنيا (مشىرالدىلە): ايران باستانى تاريخ ايران از زمان بسيار قديم تا انقراض دولت ساسانى و داستانهای ايران قديم، انتشارات دنباى كتاب، (تھران، ۱۳۷۰)، ج ۲، ص ۳.
- (۲) اوستا: مصدر پيشين، ۱/۱۱۰.
- (۳) اوستا: ونديداد، فصل ۵، بند ۲۱.
- (۴) عزيزالله بيات: شناسايى منابع و ماخذ تاريخ ايران، انتشارات امير كبير، (تھران، ۱۳۶۳)، ۱/۱۹۲.
- (۵) عيسى يگانە: "سولدوز و سرزمين زردشت"، نشرىە ندای سولدوز، سال اول، پيش شماره (۲)، ۸ شھريور ۱۳۷۶، ص ۵.
- (۶) اوستا: مصدر پيشين، ۱/۱۲؛ آشتيانى: مصدر پيشين، ص ۵۳.
- (۷) اسماعيل ديباج: آثار باستانى و ابيە تاريخى آذربايجان، انتشارات امير كبير، (تھران، ۱۳۴۶)، ص ۲۰۳.
- (۸) ا. م. دياكونوف: تاريخ ماد، ترجمه كريم كشاورز، انتشارات پيام، (تھران، ۲۵۴۷ شھنشاهى)، ص ۲۶۰.

ههروهسا نفيسهر دبېژيت كو د ئافېستايېدا باسى ئاشوريان وهكو مللهتهكى
خوېنريژ يې هاتيهكرن^(۱)، لې ههروهك يا خويابه كو د سهرانسهري ئافېستايېدا نافى
ئاشوريان نه هاتيه و نافى فى گه لى د ئافېستايې ناهيته ديتن^(۲).

د دويقددا دبېژيت كو زهردهشت نه نافى وى بوويه، بهلكو ناسنافى وى بوويه^(۳).
ئهفه زى نه زانينا نفيسهري پتر ديار دكهت؛ چونكى نافى وى زهردهشت و نازنافى وى
(سپتامه)^(۴) بوو، و ههمى ئافېستانس زى ل سهر هندى ئيك دهنگن.

ل دويقددا دنفيسيت: "پشتى ويرانكرنا هسه نلو زهردهشت جهى خو هيللا و چوو
فهلهستينى، و هندهك زانبارى ژ ئيسرائيليا وهرگرتن، دويقددا زفرى چيائى سهههاند [ل
نازهربايچان] و دهست هافيته دوعا و داخوازيا ژ خودى ههتا هاتيه هنارتن وهكو
پيڤه مبهران..."^(۵).

پيدفیه بهيته گوتن ههتا نفيسهر و ميژوونفيسين يههودى و مهسيحى زى ل سهر
هندى د ئيك دهنگن، كو زور ژ زانبارين دينين يههوديا و كريستيانان يين ژ دينى
زهردهشتى هاتينه وهرگرتن، نهك زهردهشتى ژ وان وهرگرتن^(۶).

رابرت هيوم^(۷) دنفيسيت: "ئيكه مين ههولدان بو دروستكرنا دينهكى جيهانى ژلايى
زهردهشتى فه هاتيهكرن، و بير و بوچوونين وى جوونه دناف دينين ديدا".

ههروهسا عيسا يگانه دنفيسيت^(۸): "زمانى ئافستايى زمانهكى سهربه خويه –
جودايه ژ زمانى فارسى يا كهفن – و فهكولين ل سهر هندهك پهيفا وهسا خويا دكهت
كو زمانى ئافستايى نيزيكى زمانى توركيى كهفته".

ههروهك ميژوونفيس و ئافېستانسين نافدار دياردكهن، زمانى ئافېستايى زمانهكى
ئيرانى ژ تايين هندو نهووروپيه، و (دارمس تتر) ئيك ژ مهزنترين ئافېستانسان،

(۱) يگانه: مصدر پيشين، ص ۵.

(۲) بو زانينا پتر بنيره، اوستا: مصدر پيشين؛ محمد جواد مشكور: ايران در عهد باستان، چ ۶،
تهران، ۱۳۶۹.

(۳) يگانه: مصدر پيشين، ص ۵.

(۴) آشتايانى: مصدر پيشين، ص ۴۲.

(۵) يگانه: مصدر پيشين، ص ۵.

(۶) هيوم: مصدر پيشين، ص ۲۶۸.

(۷) همان مصدر، ص ۲۶۹.

(۸) يگانه: مصدر پيشين، ص ۵.

زمانی کوردی و پەشتویی ب پاشمایئ فی زمانی دزانیته^(۱). ژلایهکی دیفه زمانی ئافئستایی ب چ رهنگا ناگههیته تایی زمانین تورکی و ئالتایی و زۆر ب ساناهی ژلایئ هەر زمانناسهکی ئەفه خویا دبیت. ههروهسا نفیسهر هزرا خو د هندیدا ناکهت کو ئەگهر هات و زهردهشت خه لکی سولدوز بیت دئ چهوا بههرا تورکان تیدا بیت؛ چونکی تورکین دهشتا سولدوز ل ناههراستا سه دئ نوزدئ وهکو ئاوارین شه پین قهفقاسیا دنافههرا رووس و ئیرانیان لوپری ئاکنجی بووینه^(۲). و چاوا دئ شین ببنه میراتگرین میژووویهکا چهند هزار سائی د دهفه ریدا، ئەگهر مافی گه لهکی کهفن وهکو کورد نه خون!

ههروهسا نفیسهر بو سه ماندا بیروباوه رین خو هندهک په یقین تورکیین ئازهری دگهل زمانی ئافئستایی بهراورد دکهت. ئی ژبیردکهت کو ئەفه زمانی دبیزنی تورکیا ئازهری پشته هاتنا تورک و مهغولان و تایبهت سهردهمی حکومهتا سهفهویان (۱۵۰۱ – ۱۷۲۲)^(۳) یی د دهفه ریدا پهیدا بووی، و بهرهه می تیکهلبوونا زمانین ئیرانی و تورکییه، و پیش وی سهردهمی ئەفه زمانه د ئازهربایجانیدا نه بوویه^(۴)، بتنی هندهک هوزین تورک و مهغول ل ئازهربایجانئ ب زمانی خو د ئاخفتن، و پرانی خه لکی ئازهربایجانئ بزمانی کوردی، تاتی، ههرزنی و فارسی د ئاخفتن^(۵).

هاتنا تورکان بو ئازهربایجانئ:

سالا ۴۱۷ ئی کۆچی (۱۰۲۶ ز) هوزین هوقین (غوز) هیرش ئینانه سه ر ئیرانی و ههر جهی دگه هشتنی تالان و ویران دکرن، و پشته کوشتارهکا زۆر ئاگر د بهردانی. (کوکتاش)، (بوفا)، (قزل یغمر) و (ناصغلی) سه رکیشین وان (غوز) ان بوون، کو بریکا خوراسانی پشته تالان و کوشتارا باژیرین (دامغان) و (سمنان)، هاتنه د باژیرئ

-
- (۱) پیرنیا: مصدر پیشین، ص ۴۸۷.
 (۲) رابرت گرت واتسن: تاریخ ایران دوره قاجاریه، ت. وحید مازندرانی، انتشارات سیمرخ، (تهران، ۱۳۵۳)، ص ۶۹.
 (۳) احمد تاج بخش: تاریخ صفویه، انتشارات نوید، (شیراز، ۱۳۷۳)، ص ۳۸۴.
 (۴) ناصر خسرو قبادیانی (۴۷۱ یا ۴۸۱ ه.ق): سفرنامه، به کوشش جعفر شعار، شرکت انتشارات علمی فرهنگی، (تهران، ۱۳۷۰)، ص ۶۹.
 (۵) وزارت آموزش و پرورش: جغرافیای استان آذربایجان غربی، چاپخانه آموزش و پرورش، (تهران، ۱۳۶۷)، ص ۲۳.

(رېی)دا، کوردان ل ویرئ د شهړهکئ مهزندا (غوز) تیک شکاندن، لئ ب نهگهرا گرفتاریوونا سهروکئ کوردان ب دهستئ شهړهکهرین غوزان، (غوز) شیان سهړهکفتنی بدهستفه بینن^(۱).

(بوفا)، (کوکتاش)، (منصور) و (دانا) سهروکین غوزان، سالا ۴۲۹ ئ کؤچی (۱۰۳۸ ز)، گههشتنه (مهراغئ) کو د وی دهمیدا شارهکئ کوردنشین بوو، و پشتی تالانکرنا باژیری، ناگر بهردانه مزگهفتا جامع، و زور ژ کوردین (ههزبانئ) ژئ د وی باژیریدا کوشتن. هوزین کوردان بو تولقهکرنئ ل ژیر رپبهریا (ئهبولههيجا رهیبودهوله) و (وههسودان کورئ مهههلان) ئیکگرتنهک چیکرن، و خهلکئ نازهربایجانئ کو د وی سهردهمیدا پرانی کورد بوون، ل ژیر ئالایی وان کؤمههبوون، و هیرش کرنه سهر (غوز)ان، پشتی (غوز) شکهستی، رهفین و جارهما دیتر چوونه شارئ (رېی)، و هندهک بهرهف ئهرمهنیا چوون، و پشتی تالانکرنا وئ دهفهرئ هاتنه شارئ (ورمئ) و شهړین دژوار دگهل کوردان کرن^(۲).

وههسودان کورئ مهههلان ل سالا ۴۳۲ ئ کؤچی (۱۰۴۰ ز) سهروکین (غوز)ان کوشتن، و ئهه و ژ رۆژهلاتا کوردستانئ دهرئیخستن، و بهرهف دهفهرین (ههکاریا) و (موسل) هاژوتن. غوزان ژئ د ریکیدا دهفهرین کوردان تالان و کوشتار دکرن. ئهف تالان و کوشتاره یا بهردهوام بوو، ههتا ئیراهیم ئینالی سهلجوقئ هاتیه (رېی)، وی دهمی (غوز) ل ویرئ رهفین و هاتنه دهفهرین دیاربهکر و موسل^(۳).

دههسلاتا سهلجوقیان لسهر نازهربایجانئ، نهمازه پشتی گرتنا نازهربایجانئ و ئاران ژلایی سوئتان توغرؤل (۴۳۱ – ۴۵۵ ک) فه ل سالا ۴۴۶ ئ کؤچی (۱۰۵۴ ز)، و ل دویقدا دههسلاتا دومدریژا مهغولان ل سهر دهفهرین نازهربایجانئ ههر ژ سالا ۶۱۸ ئ کؤچی (۱۲۲۱ ز)، دهفهرین رۆژهلاتا نازهربایجانئ تووشی گوهورینهکا دیموگرافیا مهزن کرن؛ چونکی پشتی فان سهړهکفتنا ژمارهکا زؤرا هوزین تورک و مهغول رژیانه د نازهربایجانئ، و ئهف دهفهره کهفته دبن لیمشتا هیرشا زمان و فهرههنگئ تورکی و مهغولی، نهمازه پشتی مهراغه ژلایی هولاکوی فه وهکو پایتهخت هاتیه ههلبژاردن،

(۱) ابن اثیر (ت ۶۳۰): الکامل فی التاریخ، تحقیق مکتب التراث، داراحیاء التراث العربی، ط ۴، بیروت، ۱۹۹۴)، حوادث سنة ۴۲۰.

(۲) المصدر نفسه، ص ۱۳۲، حوادث سنة ۴۲۰.

(۳) المصدر نفسه، حوادث سنة ۴۳۲.

تورک کرنا دغه رین نازهربایجانى ژ وان ژى دغه رهکا مهزن ژ موکریان رهوالهکى بله زتر ب خوڤه گرت؛ چونكى نیفا لهشکرى مهغولان ژ تورکان پیک هاتبوو، ههروهسا هیدی هیدی تورک و مهغولان دهستی خو دانا سهر زهفیین نازهربایجانیین نه تورک، کو وان ژیرا دگوتن "تات"، و ئەف پروسى داگیر کرنا زهفیین وان ب دانانا باجهکا زورا گران بو سهر فان زهفیان بریقه دبرن، و دهما کو خودانى زهفیى نه شیا، فى باجا گران بدت، دا زهفی ل دویف یاسایین کو بو فى مه رهمى هاتبوونه دانان، دا ژ جوتیارى "تات" ئانکو نه تورک و نه مهغول هیته و مرگرتن و دا دنه سهرباز و سهرکردین تورک و مهغول^(۱).

ههروهسا دهسهلاتا جه لایریان (۱۳۳۶ - ۱۴۱۱) و تورکمانین قهره قویونلو (خودانین په زین رهش) (۱۳۷۸ - ۱۴۶۹) لسهر نازهربایجانى، کو شارى تهفریزى کربوونه پایتهخت و دویفدا دهسهلاتا تورکمانین ئاق قویونلو (خودانین په زین سپى) (۱۴۶۷ - ۱۵۰۱) ژى، ئەف گۆهورینه بله زتر نیخستن^(۲). ئى دغه رین روژئافا و باشورى دهریاچا ورمى ههر وهک خو دغه رین کوردنشین مانه فه، و هاتنا هوژین تورک و مهغوولان کارتیکرنهکا وهکو دغه رین روژهلاتا نازهربایجانى لسهر دیموگرافیا دغه رین روژئافا نه بوو، و روژئافا نازهربایجانى ههر د دهستی کورداندا مافه.

دغه رین دهورویهرى دهریاچا ورمى ههتا هاتنا شاه عهباسى سهفهوى (۱۵۸۸ - ۱۶۲۹ ز)^(۳) ب تمامی کوردنشین بوون، ئى پشتى سهرهلدانا نه میر خانى لهپ زیرین ل سالا ۱۶۰۸ ئى ل کهلا دمدم، ب فهرمانا شاه عهباس حاتهم بهگى نیعتما دوله هنارته سهر قهلايى، خوژاگريا کوردان شهش هه یفا فهکیشا، و حاتهم بهگ د دهمى دورپچیدا مر. شاه عهباس محهمه د بهگى بیگدلییی شاملو هنارته سهر قهلا دمدم، و پشتى چه ندين

(۱) فیروز منصوری: مطالعاتی در باره تاریخ زبان فرهنگ آذربایجان، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، (تهران، ۱۳۷۹)، ص ۳۸.

(۲) تورج اتابکی: آذربایجان در ایران معاصر، ت. محمد کریم اشراق، انتشارات توس، (تهران، ۱۳۷۶)، ص ۲۲.

(۳) صالح محمد امین: کورد و عهجه مینژووی سیاسی کورده کانی ئیرانى، (ب.ج، ۱۹۹۲)، ل ۳۰ - ۳۱.

شهرپښ دژوار و قههره مانانه کو د ناف کوردان دا بووینه نهفسانه، نه میرخانې لهپ
زیرین و جهنگاوه رپښ د گه لدا هاتنه کوشتن^(۱).

پشتی دهمه کی کیم هه لو بهگی برزایی نه میر خان قه لا دمدم گرتنه فه و پشتی
کومبوونا جهنگاوه رپښ موکری ل دهوروبه رپښ وی، دزی سهفه ویان سهرهلدان کر. پشتی
هیرشا سوپایی سهفه ویان بو سهر دمدم و ژنافرنا بهرگریا کوردان، جارهکا دیتر
ته میرخان و میر میران کو دوو سهرکردین کورد بوون قه لا دمدم گرتنه فه و کهفتنه
ململانی دگهل عهجه ماندا.

قی جاری شاه عهباس هزر د گوهورینا دیموگرافیا دهفه ریډا کر. پازده هزار مالین
کرمانجان بو خوړاسانی هاتنه فه گوهاستن^(۲)، و پشتی کومه لکوژیا کوردین موکری ل
(مهراغی)^(۳)، و گرتنا بهغدا ل سالا ۱۶۲۳ ژلایی شاه عهباس فه، هوژا مهزنا نه فشارا
تورک ژ (بایبورد) خوړاسانی هاتنه فه گوهاستن بو دهفه رپښ کوردان^(۴). د دهسپیکیدا
نه فشار ل سهلماس نیشته جی کرن، لی ب نه گهرا شهرپښ دژوار کو دنافهرا کورد و
نه فشاراندا روو داین، هوژا نه فشار هاته فه گوهاستن بو شاری ورمی و دهوروبه ران، و
نهفه دهفهرا کوردان بسهر عه شیرپښ هوژا نه فشاردا هاتنه دابه شکر^(۵). (کهلب عهلی
سولتان) ی کوړی قاسم خانې سهروکی نه فشاران، پشتی بوویه دهسه لاتداری ئورمی ب
فه مانا شاه عهباسی سهفه وی دهست ب کومه لکوژیا کوردین شکاک و برادوست کر و
قه لا دمدم گرتنه فه، و د چهند ساله کادا باژیر و دهوروبه رپښ وی، ب بیانوا سهره لدا
دووی یا قه لا دمدم، ژ کوردان خالی کر^(۶).

(۱) ایرج افشار سیستانی: نگاهی به آذربایجان غربی، مؤسسه انتشاراتی و آموزش نسل دانش،
(تهران، ۱۳۶۹)، ج ۱، ص ۱۸۲.

(۲) کلیم الله توحیدی: حرکت تاریخی کرد به خراسان، انتشارات دانشگاه فردوسی، (مشهد، ۱۳۶۴)، ص ۳۰.

(۳) اسکندر بیک منشی (تورکمن): تاریخ عالم آرای عباسی، انتشارات امیر کبیر، (تهران، ۱۳۵۰)، ۸۱۱/۲.

(۴) میرزا رشید ادیب شعراو: تاریخ افشار، به اهتمام پرویز شهریار افشار، (تبریز، ۱۳۴۷)، ص ۴۸.

(۵) علی دهقان: رضاییه یا سرزمین زرتشت، انتشارات ابن سینا، (تهران، ۱۳۴۸)، ص ۳۶۹.

(۶) صالح محمد امین، سهراوهی پیشوو، ل ۳۹؛ افشار سیستانی: نگاهی به آذربایجان ...، ص ۱۸۳.

تورك ددهقهرا سولدوزدا :

ههتا بهرى دوو سهدان، چ توركهك د دهقهرا سولدوزدا نهبوو، ئانكو دهقهرين باشورى رۇژئاقا دهرياجا ورمى ب تمامى كوردنشين بوون. ههر دوو گهرين شهريين دژوارين ئيران - رووسيا (۱۸۰۴ - ۱۸۱۳) و (۱۸۲۶ - ۱۸۲۸) ل سهردهمى فهتجهه ليشاهى قاجار (۱۷۹۷ - ۱۸۳۴)، بوونه ئه گهرى گوهورينا سنوورين ولاتى ئيرانى^(۱). و ل دويش ههر دوو ريكهفتنين گولستان (۱۸۱۳)، و توركه مهنچاي (۱۸۲۸) دناقبهرا ئيران و رووسيا، ئيران نهچار بوو ب تمامى واز ل دهقهرين ژورييا رويبارى ئاراس، د بهرزه وهنديا روسيادا بينيت^(۲).

ئه و هوزين عهجه مين ئاماده نه بووى بچنه ژير دهسلاتا رووسيا تزاريدا، مشهختى ناف ئاخا ئيرانى بوون^(۳). كو ئيكى ژ وان هوزا قهره پاپاقا (كولاف رهش) نازهرين تورك ل گورجستانى بوو. د بنه رتدا هوزا قهره پاپاق ل ناقبهرا هه مه دان و ئهراك ل دهقهره بوزچلو د ژيان، له ورا ب هوزا بوزچلو دهاتنه ناقيرن. پاشى شاهين سهفه وى ئهف هوزه بو بهرسينگرتنا هيرشين هوزين له زهگى فهگوهاستنه گورجستانى^(۴)، پشتى شكهستنا ئيرانيا د شهريين دگهل رووسيا، د دهست بيكيديا هندك ژ هوزا بوزچلو ل ئيريقانى ئاكنجى بوون و هندك زى چوونه دهقهره قارس و وان و (شورگول) ل ژير دهسلاتا ئوسمانياندا. ل قارسى ئهف هوزه ژلايى محمه د پاشايى وهزيرى دهرفه و قهرابهگى دهسلاتدارى قارسى فه هاتنه پيشوازيكرن؛ چونكى زهلامين هوزا بوزچلو جلوبه رگين گورجى و كولافين رهش لسهرى بوون نافى وان كرنه قهره پاپاق^(۵).

لى پشتى مانا هوزا بوزچلويان بو ماوى دوو سالا د ناف ئاخا ئوسمانياندا، حكومهتا ئيرانى داخواز ژ قهره پاپاقان كر كو فهگهرينه د ناف ئاخا ژير دهسلاتا قاجاراندىنا، له ورا قهره پاپاق جارهكا ديتر زقرينه ئيريقانى كو وى دهمى ژير دهسلاتا قاجاران بوو، لى دهما ئه و دهقهره ژى كهفتيه ددهستى رووساندا، (عهباس ميرزاي) ولى عههدى

(۱) واتسن: مصدر پيشين، ص ۲۲۵.

(۲) همان مصدر، ص ۲۲۱.

(۳) همان مصدر، ص ۲۲۳.

(۴) افشار سيستاني: نگاهى به آذربايجان غربى...، ج ۲، ص ۶۲۳.

(۵) ايرج افشار سيستاني: مقدمه اى بر شناخت ايلها چادر نشينان و طوايف عشائيرى ايران، (تهران، ۱۳۶۶)، ص ۳۲۱.

فہتجھ لیشاہی، کو وی دەمی والیی نازمربایجانئ بوو، دەفہرا سەلماس ل باکووری ورمی، پیشکیشی فی ھۆزی کر، ل ب ئەگہرا بەرتەتەنگیا دەفہری کو نەدشیا فی ھەموو خەلکی د ناف خۆدا راگریت، شەرپین دژوار د نافبەرا شکاک و ھەرکیان دگەل قەرەپاپاقاندا، لەسر کیفەچەر و زەفیا روودان^(۱)؛ چونکی ئەرد و گوند و کیفەچەری شکاکان و ھەرکیان ھاتبوو داگیر کرن.

پشتی سالەک و چەند ھەیفان ب فەرمانا عەباس میرزای ل سال ۱۸۲۹ ئ ئەف ھۆزە ھاتە فەگوھاستن بو دەفہرا سولدوز ئانکو دەوروبەرین شارئ نوچە دی (نەغەدە)ی. و تابویا گوندئ نوچە دی (نەغەدئ) ژى دانە نەقی خانئ سەرۆک ھۆزی قەرە پاپاقان^(۲). بقی رەنگی و پشتی کۆمەلگۆژیا ھوزا بلباسان د چەندین جارادا ژلایئ قاجارانقە، فی ھوزا تورک جھئ خۆ ل دەشتا سولدوز خۆشکر، و ئەفرۆ بووینە خودان مال و زەفی^(۳)، سەرەپای ھندی کو چەکدارین فی ھوزی ل سال ۱۸۸۰ ئ ھەموو چوو بوونە ژیر رکیقا شیخ عوبەیدوللای نەھریدا^(۴) و ھەر وەسا سال ۱۹۴۶ ئ چوو بوونە د ژیر دەسەلاتا کومارا کوردستاندا ژى، ل نەوی نوئ دەفہریدا، و وەسا ھزر دکەت کو ھەر ل سەردەمیئ کەفن ئەو د دەفہرا سولدوزیدا ژیاينە و تیوریئ شاش پیشکیش دکەن.

دەمی ھوزا بوزچلو (قەرەپاپاق) ل سولدوز نیشتەجئ بووی بناقین مھاجرین قەفقاز دەاتنە ناسین. ھەر وەک ل بەلگەناما لاپەری بەرانبەر دا دیارە کو محەمەد عەلی میرزایی (محەمەد شاھئ دویقدا) (۱۸۲۴ – ۱۸۴۸)، کوپئ عەباس میرزای کو پشتی مرنا بابئ خۆ ل سال ۱۸۳۳ ببو وەلیعەھدی ئیرانی، دەمی ھەسپەکئ وەکو دیاری بو نەقی خانئ بوزچلو سەرۆک ھۆزی قەرەپاپاقان ل سال ۱۸۳۴ ئ دەنییریت وی بناقئ "سرتیب سواران قراپاپاق و بلباس و عمووم مھاجرین" ناف دبەت^(۵)، ئانکو ئەف ھوزین نازمربایجان موھاجر ل قەفقازیا ھاتینە و ل دەفہریئ کوردستانئ ئاکنجی بووینە.

-
- (۱) افشار سیستانی: مقدمەای بر...، ص ۳۲۲.
 - (۲) افشار سیستانی: نگاہی بە آذربایجان غربی...، ج ۲، ص ۶۲۴؛ صالح محمد امین، سەرچاوەی پیشوو، ص ۴۵. رەنگە نافئ نەقەدە ژ (نەقی دە) ئانکو گوندئ نەقی ھاتیبئ؛ چونکی گوندئ نوچە دابوونە نەقی خانئ بوزچلو لەورا بناقئ وی دەاتە ناقرن و بیتە (نەقە دی).
 - (۳) ھەمان سەرچاوە، ص ۴۰.
 - (۴) نامە امیر نظام گروسی بە ناصرالدین شاھ مورخە ۲۴ ربیع الاول ۱۲۹۸ ھ.ق، در: گزارشها و نامەهای دیوانی و نظامی امیر نظام طروسی در بارە وقایع کردستان در سال ۱۲۹۷ ھ.ق، بە کوشش ایرج افشار، (تہران، ۱۳۷۳)، ص ۲۹ – ۳۳؛ عەلی ئەکبەر سەرھەنگ: شۆرشى شیخ عوبەیدوللای نەھری لە بەلگەنامەى قاجارى دا، و. محەمەد حەمە باقى، لە بلاو کراوە کانی کوپى زانیاری کورد، (ھەولێر، ۲۰۰۷)، ل ۳۸.
 - (۵) بو دەقی فی فەرمانا محەمەد عەلی میرزا بئیرە: افشار سیستانی: نگاہی بە آذربایجان غربی...، ج ۲، ص ۶۲۷.

ئە نجام :

پېدېفېيە بزانين كو نقيسينا ميژوويى و تايبەت نقيسينا ميژوويا دەفەرى دگەل ميژوويا گەل يان پەگەزەكى يا جياوازه، بۇ نموونە ئەگەر مە بقیّت ميژوويا پۇژەھەلاتا كوردستانى وەكو دەفەر بنقيسين، هەتا سەدى پېنجى كۆچى باسى توركان ناھىتە كرن، ئى ئەگەر مە بقیّت ميژوويا توركان وەكو پەگەز پيش فى سەدەى بنقيسين دفا ميژوويا ناسيا نافەراست بنقيسين^(۱). فەكولينىن ئاركىوئۆزى ل سەر دەفەرا نازەربايجانى و تايبەت بەرى ئيسلامى چ پەيوەندىيەك دگەل توركاندا نينه. هەولندان بۇ گۆھورينا ميژوويا دەفەرى تىشتەكى زورى سەختە؛ چونكى جەئى بەختە وەريپيە، كو ميژوويا دەفەرى ل پيش فى سەردەمى يا ھاتىە نقيسين و چ مفايەك ل (دووبارە نقيسينا ميژوو) يېدا نينه، ژ سقىي و ھشكباوەريى زىدزتر.

ھەروەك زىدەرىن ميژوويپن باوەرپيكرى و بەرنياس دەست نيشان دكەن، ئىكەم ھۆزىن تورك ل سالا (۱۰۳۷ ز) وەكو تالانچى و ويرانكەر ھاتىنە د دەفەرىن نازەربايجان و كوردستانيدا^(۲)، ئى دەفەرىن پۇژنافا دەرياچا ورمى ل سەردەمى شاھ عەباسى سەفەوى تووشى گۆھورينىن ديموگرافى بووينە، ئەو زى پىشتى كۆمەلگوزيا كوردان دەفەرىدا و فەگواستنا ب زۇريا ھزاران مالىن كرمانجان بۇ خوراسانى.

دەفەرا سولدوز سەردەمى فەتجەلشاھى قاچار ئانكو سەدى نوزدى بۇ ريگرتن ژ بزافىن كوردان بۇ ھۆزا مشەختا قەققازيا قەرەپاپاق ھاتىە بەخشين^(۳). ئەف مشەختىين بى جھ و وار ئەفرو ھەولندان كو خۇ بكىشنە دناف رھ و ريشالىن ميژوويا دەفەرىدا، دا بۇ خۇ جەئى پېيەكى موكم د فى دەفەرىدا پەيدا بكەن، كو وەكو گزيرتەيەكى دناف دەفەرىن كوردنشىين كوردستانيدا.

(۱) رنە گروسە: امپراطورى صحرا نوردان، ت. عبدالحسين ميكده، انتشارت علمى فرهنگى، (تهران، ۱۳۴۸)، ص ۲۷۹.

(۲) ابن اثير: المصدر السابق، حوادث سنه ۴۲۰.

(۳) صالح محمد امين، سرچاوهى پيشوو، ل ۴۵.

Handwritten text in Persian script, likely a letter or document. The text is arranged in several lines, with some lines starting with "بسم الله الرحمن الرحيم". There is a small square stamp or seal on the right side of the page. The handwriting is cursive and appears to be from the 18th or 19th century.

ناما محمد علی میرزا بیو نهقی خانن بوز جلو (قهره دیاپاق) کو له شکری وی ب موهاجر
(ثانکو موهاجرین قهفقازیا) ناف دبهت.

هندەك مېژوونفيسين ئازەريان كو مېژوويى بۇ مەرەمىن سىياسى دنفيسن، جار دى بېژن (مىدى) باپيرين ئازەريانه^(۱)، و جار دى بېژن كو نهفئين چەنگيزى مەغول و تەيمورى لهنگى تەتەرن^(۲). سەيرترين بابەت ژى ئەو بوو كو دبېژن زەردەشت ئازەريە و زمانى ئافىستايى ژى زمانى توركيى ئازەريىي كەفنه، سەرەراى هندى كو دزانن چ زمان بنافى توركي ئازەريا كەفن نينه؛ چونكى زمانى ئازەريىي كەفن تايەكى زمانى ئيرانيىي گروپى رۇژنافا ئيرانييه كو پتر ل كوردى نيزيكە تا فارسى و چ پەيوەندىيەك ژى بزمانين توركە نينه. لەورا ئەف جۇرە تيورييه، دناف نافەندين زانستى و مېژوويىدا چ بايەخەكا خۇ نينه؛ و بۇ رەدكرنا فان بۇچوونا ژى پيويسىتى ب بەلگەناما نينه؛ چونكى مېژوويىا دەفەرى ب خۇ ديدەفانى هەموو بۇچوونەكئيه.

ئەگەر د ناف زمانى ئازەريدا چەند پەيغەكەين ئافىستايى هەبن، ئەفە ئەو پەيغەين زمانى كەفنى ئازەرى و كوردى و فارسينه كو ماينه دناف زمانى واندا، و ئەو قوينغا مېژوويىا گرى حەسەنلو (سەدى ۷ پ.ز)^(۳)، و زەردەشت (۶۶۰ – ۵۷۳ پ.ز)^(۴)، كو ئەو باس لى دكەن دوو هزار سالا بەرى هاتنا توركان بۇ دەفەرى بوويه؛ چونكى نە ب دەهان بەلكو ب هزاران پەيغەين ئافىستايى يى دناف زمانى كورديدا ماى، كو هېشتا رەسەناتيا خۇ يا پاراستى^(۵)، و هەموو مېژوونفيس و ئافىستانياس ل سەر هندى د ئيك دەنگن. و جەھى خۇشجالىيە كو ئەفرۇ هېشتا پىنج پشك (نەسەك)^(۱) ژ ئافىستايى يىد ماين كو كەس نەشيت وان تووشى گۇهورىنى بكەت، و زەردەشتى پىغەمبەر ژى وەكو پىدفى فەكولينيىن ل سەر ژيان و دەسكەفتيىن ويىن هاتينه كرن كو پەردى تارىي ل سەر فى مروقى مەزن هاتيه لادان.

-
- (۱) ئەفە بۇچوونا دياكونوفە و مەبەستا وى ل دانانا پەرتووكا (تارىخ ماد) ئەفە بوويه كو ئازەريان بکەتە ميراتگرين ميديا، بنیره دياكونوف: مصدر پيشين.
- (۲) هژمارە كا مېژوونفيسين تورك بۇچوونا خۇ هوسا دەردەرن. و نهو ژى چەنگيز و تەيمور و ئاتىلا بووينە جەھى شانازيا وان.
- (۳) ديباج: مصدر پيشين، ص ۲۰۳.
- (۴) ئەفە بۇچوونا زانايىن زەردەشتييه كو رۇژا (خورداد) شەشى هەيفا ئوردىيەشت (خاکەليوه) ل سالا ۶۶۰ ى پيش زايين ب رۇژ و سالا ژدايکبوونا زەردەشت ددانين: اوستا: مصدر پيشين، ص يازده.
- (۵) پيرنيا: مصدر پيشين، ۳/۲.
- (۶) پىنج نەسك (پشك) ژ ۲۱ نەسکين چاخى پيش ئىسلامى بەردەست ماينه زبلى چەندين شروقه کرنين ديترين پيش چاخى ئىسلامى.